

Å tyde fotspor i het sand.

**Sannhetssøken og forestillingen om det ukjente i Thorkild Hansens
*Det lykkelige Arabien – En dansk ekspedition 1761-67 (1962)***

Fred Uno Huvenes

Masteroppgave i allmenn litteraturvitenskap

Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk

Universitetet i Oslo

Høst 2007

Sammendrag

Dette er en analyse av Thorkild Hansens *Det lykkelige Arabien – En dansk ekspedition 1761-67* (1962).

Det lykkelige Arabien er en roman. Det er en roman med flere aspekter. *Det lykkelige Arabien* er ikke en reiseskildring selv om den oppfører seg slik, men den er en rekonstruksjon av en ekspedisjon som er beskrevet i opptil flere reisedagbøker. Thorkild Hansen skildrer den danske ekspedisjonen til Jemen i 1761-67. Lesningen av *Det lykkelige Arabien* blir en reise inn i et ukjent område. Inntil Thorkild Hansen skrev *Det lykkelige Arabien* i 1962 var denne ekspedisjonen en godt bevart hemmelighet i felles dansk-norsk historie.

Forskningsverk og utgivelser av ekspedisjonsdeltakernes reisedagbøker har satt Thorkild Hansens *Det lykkelige Arabien* i et nytt lys. Inntil forskningen tok til har Thorkild Hansen hatt hegemoni på denne ekspedisjonen gjennom sin fremstilling av den. Forskning har påvist flere feil, usannheter og ikke minst dikterisk frihet om ekspedisjonsdeltakerne som spiller rollen som romanfigurer i det som er den flertydige romanen *Det lykkelige Arabien*. I beste fall kan man kalle boken for en historisk dokumentarisk reiseroman, selv jeg ikke er sikker på om det dekker hele historien som Thorkild Hansen har fremstilt i *Det lykkelige Arabien*.

Hva er så mitt prosjekt oppi dette? Jeg har lest reisedagbøkene som stammer fra ekspedisjonsdeltakerne og har sammenliknet Thorkild Hansens fremstilling av møtet med det fremmede og ekspedisjonsdeltakernes møte med det fremmede. For hvem blir det et møte med det fremmede i *Det lykkelige Arabien*? Som rammeverk for prosjektet har jeg sett på teori om reislitteratur, denne bastarden innenfor litteraturen. Har man et fasitsvar på hva reiselitteratur er? Jeg har sett på reiselitteraturens vesen. Med lesning av Mary Louise Pratt har jeg sett på teori om møter med det fremmed og det andre. Med lesning av Edward Said har jeg sett på teori om Orienten og europeiske reiser til Orienten.

Takk!

Jeg vil takke førsteamanuensis Anne Birgitte Rønning, for raus, tålmodig og inspirerende veiledning gjennom hele prosjektet. En takk til alle mine kollegaer ved Norli Bogstadveien for velvillig omorganisering av arbeidslisten og god kaffe, høsten 2007. Jeg vil også takke Øystein Andersen for gjennomlesning av manus i prosjektets slutfase. Sist men ikke minst vil jeg takke min kjæreste og støttespiller nummer en, Mette Margrethe Ljosland.

Oslo, november 2007

Fred Uno Huvenes

Innholdsliste

Innledning	6
Det lykkelige Arabien og Thorkild Hansens forfatterskap.....	6
Reiselitteraturens fascinasjonskraft	9
Et lite stykke dansk sjøhistorie	11
Resepsjonen av boken	13
Oppgavens prosjekt	17
Teori.....	20
Reiselitteraturens vesen	20
Møter med det fremmede i reiselitteraturen	28
Europeiske stemmer i Orienten	31
Kompositoriske og fortellertekniske trekk.....	35
Komposisjon.....	35
Illustrasjoner	38
Flere begynnelseer	41
Fortellerteknikk	43
Personfremstilling.....	47
Fortekster og kilder/kildebruk	54
Møtet med det fremmede i Det lykkelige Arabien	58
Det fremmede har mange navn.....	58
Ekspedisjonen - Før avreise.....	59
Underveis.....	66
Svar på instruksene.....	70
Alene på vei hjemover.....	71
Ved reisens ende.....	73
Det fremmede har mange ansikt	76
Den reisende som fremmed	76
Diagnose: Smertelig berørt av det fremmede.....	79
Vitenskap vs. poesi	83
Orienten ligger bak ham som en kvinne.....	87
Reise i rom, reise i tid.....	88
Avslutning.....	91
Bibliografi.....	93

Europeisk

Det som er vårt,
har aldri vært vårt.
Vi som starter uten historie,
som en generasjon av begynnere
sammen med alt som er fremmed
i dette kjetterske språket.

Derfor står vi igjen
med en fransk klang i navnet,
eller som et forsvinnende rop
i den tyske mesterens sang.
Og der bakken beveger seg under føttene
hører vi Rintrah:
lyden av regnet i en sannsigers drøm.

(Moe-Repstad 2007: 30)

Innledning

[...] paradiset paa jorden, som den unge Alexander drømte om at erobre, men hvor ingen nogensinde har været, heller ikke den unge Alexander, og som maaske netop fordi ingen nogensinde har været der, lige fra oldtiden kaldes Arabia Felix, Det lykkelige Arabien.[...] De skal til Det lykkelige Arabien, men ingen af dem ser ud til at være rigtig lykkelig ved tanken. Det fjerne og ukendte virker saa tillokkende, men den dag, man giver efter, faar man som regel se, at det ogsaa har et truende ansigt. (Hansen 1962: 9-10)

De som Thorkild Hansen skriver om, som skal til det lykkelige Arabia, er medlemmene av den danske ekspedisjonen til Jemen 1761-1767. Ekspedisjonen reiste i fotsporene til tidligere oppdagelsesreisende og erobrere i den hete sanden. Og andre har reist etter dem, både i fysisk og billedlig forstand. Thorkild Hansen er en som både selv har reist og som har fulgt og undersøkt tidligere ekspedisjoner. Denne oppgaven følger opp reisen, og fokuset vil ligge på hvordan møtet med det fremmede fremstilles. Hva vil det si å møte det ukjente? Vi skal nå se hvordan Thorkild Hansen fremstiller ekspedisjonens møte med det fremmede i *Det lykkelige Arabien*.

Det lykkelige Arabien og Thorkild Hansens forfatterskap

Thorkild Hansen ble født i København, den 1. september i 1927. Han døde i sin seilbåt i Stillehavet, den 9. april i 1989. Forfatterskapet til Thorkild Hansen spenner seg over flere sjangere. Han har skrevet reisedagbøker, og han forfattet artikler hvor han blant annet opererte som litteraturkritiker. Han debuterte i 1947 med biografien *Minder svøbt i vejr. En studie i Jacob Paludans Digtning*, om den danske forfatteren Jacob Paludan (1896-1975). I mange år var han kulturkorrespondent for den danske avisen *Ekstrabladet* i Paris. Han deltok i flere ekspedisjoner i Afrika og Midt-Østen. Vel hjemme fra sine turer skrev han reiseskildringer. Den første reiseboken *Pausesignaler* (1959) skrev han på bakgrunn av sine reiser som freelancejournalist i løpet av 1950-tallet. I 1960 ble han invitert til å delta i en dansk arkeologisk ekspedisjon til Kuwait. Samme år kom reiseberetningen *Syv Seglsten* (1960) basert på erfaring fra denne ekspedisjonen. Året etter var han deltaker i en fellesskandinavisk arkeologisk ekspedisjon til Nubien, på vegne av UNESCO i 1961. Dette la grunnlaget for reiseskildringen *En Kvinde ved en Flod* (1961). Sammen med sin gode venn og forfatterkollega Peter Seeberg, reiste han i fotsporet til den dansk-norske sjøkapteinen Jens Munk til Hudson Bay. Dette resulterte i boken *Jens Munks minde- ekspedition* (1965). I tillegg til å skrive reisedagbøker, var Thorkild Hansen en flittig dagbokforfatter. I 1974 inngikk han en kontrakt med forlaget Gyldendal. Denne kontrakten gikk ut på at forlaget fikk rettigheter til å utgi de dagbøkene han hadde skrevet. De fikk også retten til å utgi dagbøkene han skrev resten av sitt liv. Alt i alt er

det gitt ut fire bøker på bakgrunn av hans dagbøker: *De søde piger. Dagbog 1943-47* (1974), *Et atelier i Paris I-II. Dagbog 1947-52* (1990) og *Mellem Brøndkjær og Nørholm. Dagbog fra Hamsun-årene 1975-1978* (1996). Skillet mellom privatliv og det offentlige liv ble slettet som et resultat av denne gullkantede kontrakten.

Thorkild Hansen var en godt likt forfatter og høstet stor beundring blant sine lesere for sin fortellerstil. Han var en nyskapende forfatter som hele tiden fant nye veier i det han skrev. Mest kjent er Thorkild Hansen for sine store romaner som faller innenfor det biografiske feltet. I 1965 skrev han den biografiske sjøromanen *Jens Munk*. Etter å ha avsluttet boken om den glemte sjøhelten Jens Munk, startet han på prosjektet om den glemte historien om den dansk-norske slavehandelen i bøkene: *Slavernes kyst* (1967), *Slavernes skibe* (1968) og *Slavernes øer* (1970). Han mottok Nordisk Råds litteraturpris i 1970 for denne trilogien. Et eksempel på hans krumspring innen skrivemåter finner vi i *Slavernes kyst*. Her dukker han plutselig selv opp som intervjuer og setter seg selv i dialog med slavehandleren Ludewig Ferdinand Rømer (1725-1776). Thorkild Hansen blander sin moderne danske skrivemåte med sitater fra Rømers beretning fra sin tid som slavehandler i Guinea (i dag Ghana). Den siste biografiske romanen Thorkild Hansen skrev var *Processen mod Hamsun* (1978). Her skrev han om dommen som Knut Hamsun fikk etter annen verdenskrig. Denne boken vakte oppsikt da den kom, og for norske lesere er det denne boken han er best husket for.

I 1982 gikk han enda et steg lenger innen biografi-sjangeren. Med sin erindringsbok *Søforhør – Nærbillede af Thorkild Hansen*, skrev han et intervju med seg selv. Boken er rikt utstyrt med fotografier. *Søforhør* blir derfor et møte med forfatteren i dobbel forstand. I denne boken introduserer han blant annet sitt første møte med begrepet «det lykkelige Arabien».

Den første gang, jeg hørte navnet «det lykkelige Arabien» var en strålende sommerdag på terrassen i «Pilar», hvor jeg sad og arbejdede med *Syv seglsten*, altså mai- juni 1960, og fig besøg af min førnevnte gamle klassekammerat og ornitolog-ven Torben Andersen. Som zoolog kendte han til Peter Forsskåls rejse til Arabien og det lille uddrag af Niebuhrs dagbøger, der var udgivet af C. F. Wandel, og eftersom jeg sad og arbejdede på en bog fra de samme egne, var det naturligt for ham at nevne dette. Jeg ser ham endnu for mig stå i terrassedøren og sige: «Kender du ikke rejsen til det lykkelig Arabien?» (Hansen 1982: 120)

«Pilar» var Thorkild Hansens sommerhus ved Stavsholt i Danmark. Det var her han skrev *Det lykkelige Arabien*. Boken avsluttes med dateringen «Pilar, 1962». Etter å ha lånt Wandels forkortede versjon av Carsten Niebuhrs reisebeskrivelse, fikk han tak i originalutgaven på et

antikvariat. I *Søforhør* skildrer han møtet med Carsten Niebuhrs reiseskildring på denne måten:

[...] men så fandt jeg mellem de mange kobberstik i bogen Niebuhrs kort over Den persiske Havbugt og så, at han ikke alene havde aftegnet øen Failaka på dens nøjagtige beliggenhed ud for Kuwait men også anført øens rigtige arabiske navn, som jeg vidste var Feloudsja, idet navnet Failaka er opstået som en engelsk transkription.[...] Jeg så snart, at det i Niebuhrs fremstilling var langt mere kød på historien end i Wandels uddrag og tænkte, at det kunne da altid blive til en kronik.[...] Det er baggrunden for, at der i august 1961 findes en kronik i *Information*, der hedder *Det lykkelige Arabien*. (Hansen 1982: 122)

Denne kronikken ga mersmak, og året etter ble boken med samme navn gitt ut. Og det er denne boken, *Det lykkelige Arabien*, jeg skal presentere her.

Det lykkelige Arabien utkom på dansk Gyldendal i 1962, og ble en stor suksess. Den ble oversatt til mange språk, der i blant til norsk i 1963. Den finnes også på blant annet finsk, fransk, italiensk, hollandsk og svensk.

Handlingen er lagt til en ekspedisjon til Jemen i 1761, hvor fem vitenskapsmenn og deres tjener bega seg ut i det ukjente. Vitenskapsgruppen bestod av Frederik Christian von Haven, Peter Forsskål, Carsten Niebuhr, George Wilhelm Baurenfeind og Christian Carl Kramer. Alle fem var lærde fra universiteter i Europa. I tillegg var tjeneren og opppasseren Larg Berggren med.

Jeg skal kort diskutere hva slags litteratur *Det lykkelige Arabien* er. Det står verken på smussomslaget eller inne i boken hva slags sjanger den tilhører. Man kan si at den er skrevet som en roman, men grensene mellom diktning og dokumentasjon er vage. Dermed kan man si at Thorkild Hansen skriver i grenselandet mellom fiksjon og fakta. Han skriver om en reise til et område som ligger i grensen mellom det nære og det fjerne fra en geografisk synsvinkel, men også grensen mellom det nære og det fjerne i tid. Reisen, som ble foretatt 200 år tidligere, ble skrevet ned i dagbokform av flere av deltakerne. Disse tekstene hører hjemme i det man kaller for vitenskapelige reiselitteratur.

Thorkild Hansen har ikke foretatt reisen selv, men støtter seg til ekspedisjonsdeltakernes reisebeskrivelser. Han har skapt en rekonstruksjon av ekspedisjonen. Utenom hans reise til Failaka i 1960, har hans reise i overført betydning foregått mer eller mindre mens han studerte materialet fra den vitenskapelige reisen. Forfatterens reise har vært hans researcharbeid, og hans skriving av boken. *Det lykkelige Arabien* kan sees på som en bok som er i dialog med hans egne erfaringer med

møtet med den islamske verden og reasercharbeidet som lå i forkant av *Det lykkelige Arabien*. Thorkild Hansen skrev selv i *Søforhør* at det var hans fascinasjon for Thomas Edward Lawrence som fikk ham til å dra til Nord-Afrika på begynnelsen av 1950-tallet. T. E. Lawrence farget hans møte med den arabiske verden: «Jeg hadde i Nord-Afrika stiftet bekendtskap med den islamiske kultur, og det første, jeg lavede i Danmark, var faktisk en kronik om araberne [...] altsammen set

gjennom Lawrence, selvfølgelig. Ham ville jeg godt ligne dengang» (Hansen 1982: 77). Jeg vil i min analyse se nærmere på hvilken rolle Lawrence spiller i forhold til fremstillingen av møtet med det fremmede i *Det lykkelige Arabien*. Samtidig vil jeg se på de narratologiske begrepene forteller og forfatter. Har skillet eller fraværet av skillet mellom disse begrepene noen påvirkning på hvordan denne ekspedisjonen blir fremstilt?

Dette leder oss over til disse spørsmålene: Er *Det lykkelige Arabien* en roman eller en dokumentar? Er det en dokumentarisk roman, eller er den en historisk roman? Hva skiller en dokumentarisk roman og en historisk roman? Er dette skillet viktig for å forstå innholdet i boken? *Det lykkelige Arabien* er en skildring av en reise. Men er det en reiseskildring når reisen ikke er foretatt av forfatteren selv? På bakgrunn av dette vil jeg diskutere om *Det lykkelige Arabien* er reiselitteratur eller ikke. Det er en skildring av en reise bygget på kildemateriell fra flere reisedokumenter. Thorkild Hansen ble fascinert av Carsten Niebuhrs fremstilling av denne ekspedisjonen og hans kart over Failaka. Også jeg ble fascinert av Carsten Niebuhrs store bedrifter på ekspedisjonen. Samtidig ble jeg fascinert av den fremstillingen Thorkild Hansen gjorde av Carsten Niebuhr og ekspedisjonen. Det henleder oss over til min fascinasjon for *Det lykkelige Arabien* og min fascinasjon for reiselitteratur.

Reiselitteraturens fascinasjonskraft

Hva er det som har fått meg til å tilbringe mine seneste år ved Blindern med å fordype meg i Thorkild Hansen og *Det lykkelige Arabien*? Det som først og fremst tiltalte meg ved lesning av *Det lykkelige Arabien* var mitt møte med noe ukjent. Fra tidligere av kjente jeg til Thorkild Hansen gjennom lesning av *Processen mod Hamsun*. Denne biografien fattet min interesse på grunn av min fascinasjon for Knut Hamsun¹. Men det skulle gå flere år før jeg la merke til de andre bøkene til

1

Knut Hamsun

har selv skrevet en bok som sjongler mellom det drømte og opplevde i reiseberetningen *I Æventyrland – Oplevet og drømt i Kaukasien* (1903).

Thorkild Hansen. I mellomtiden foretok jeg reisen fra å være en lenestolreisende til å bli en lesesalreisende. Litteraturstudiene tok til, og jeg ble kjent med reiselitteratur som noe mer enn bare det å være spennende og underholdende. Andre forfattere som har fascinert meg innenfor reiselitteraturen er blant annet Karen Blixen, Harry Martinson, Bruce Chatwin og Ryszard Kapuściński.

Skjønnlitterære forfattere som til daglig skriver lyrikk, romaner og noveller, blir ikke lest i like stor grad når de skriver reiseskildringer. Tingenes tilstand har bedret seg i de senere årene, men ennå kan man merke at bokhandlere og biblioteker har problemer med å sette bøkene i rett hylle (hvis det finnes en rett hylle for reiselitteratur). Reiselitteraturen har inntil nylig blitt sett på som noe annenrangs i litteraturforskningen.

Thorkild Hansen skriver på en klassisk, men samtidig moderne måte. Han legger fram sine romaner som en historisk framstilling, men disse skildringene skilte seg ut fra andre bøker som tok opp faktabaserte emner på den tiden han utga bøkene. I senere tid har skillet mellom skjønnlitteratur og historieskrivning blitt mer og mer utvannet. Men i nordisk sammenheng var han på sin tid for en pioner å regne. Thorkild Hansen opererer både som historieforteller og fiksjonsforfatter, både historie og skjønnlitteratur sammenflettet. I det ene øyeblikket behandler han stoffet nøkternt, i det neste øyeblikket smører han på med dikterisk frihet der det historiske stoffet ikke strekker til. Med andre ord geleider han oss gjennom de historiske begivenhetene med både historielærerens språk og poetens kreativitet. I tillegg til det skrevne ord beriker han bøkene sine med opptegnelser og illustrasjoner som stammer fra dagbøkene til ekspedisjonsdeltakerne. Han lar flere av dem som var med på reisen komme til orde i form av sitater fra de skildringer de nedtegnet. På denne måten kommer vi nærmere det som skjedde for 200 år siden.

Inntil Thorkild Hansen brakte disse historiske begivenhetene på banen, hadde denne delen av den felles dansk-norske historien vært gjemt og glemt i en lang periode. Thorkild Hansen arbeidet som freelancejournalist fram til han slo igjennom litterært med *Den lykkelige Arabien*. Som den gode journalist han var, fant han gode historier å skrive om. Tilfeldighetene ville det slik at han fikk nyss om historien om det lykkelige Arabia. Samtidig som lesere har latt seg underholde av Thorkild Hansens skildringer av ekspedisjonen, har han ikke blitt like godt mottatt hos faghistorikere.

Hvordan er tilgangen på *Det lykkelige Arabien* og resten av Thorkild Hansens bøker i dag? På dansk er alle hans dokumentariske romaner å finne i nye utgivelser. Alle hans dokumentariske romaner er

oversatt til norsk. Hans diktsamling *Enemærker. Digte og aforismer* (1989), som ble utgitt posthumt, er ikke oversatt til norsk, ei heller hans seks reiseskildringer. Det er kun to bøker som fremdeles er i omløp hos norske bokhandlere. Den ene er *Prosessens mot Hamsun* (1996) oversatt av Jo Ørjasæter. Den andre er en nytgivelse av *Jens Munk* som kom på norsk første gang i 1966. Gyldendal Norsk Forlag har i forbindelse med det internasjonale polaråret utgitt denne boken under en ny tittel: *Døden i Hudson Bay: Jens Munks utrolige reise* (2007). Oversettelsen er av Harald Sverdrup. På smussomslaget står det informasjon om forfatteren Thorkild Hansen. Her har forlaget listet opp resten av hans dokumentariske romaner. Alle forutenom *Det lykkelige Arabien* er nevnt. Er denne forglemmelsen noe historieløst fra forlaget sin side? Slik er situasjonen for *Det lykkelige Arabien* i dag.

Et lite stykke dansk sjøhistorie

Endogsaa de kloge Græker lærde først ved den store Alexanders Seyervindinger, ret at kiende Persien og Indien, [...] Siden at Kompassets Oprindelse lettede Søefarten, har denne beriget Verden [...] ved en rigtigere Kundskab og Efterretning om mangfoldige fremmede Landes Inhold, [...] og tillige har den forøget vor Begiærlighed efter at opdage det ubekjendte, hvilket vel endnu torde være det allermeeste. (Pontoppidan 1997: 7-8)

Dette sitatet er et godt bilde på europeernes menneskesyn, og deres syn på verdenen omkring seg i siste halvdel av 1700-tallet. Forfatteren av dette utdraget er den danske teologen og forfatteren Erik Pontoppidan (1698-1764). Utdraget er hentet fra forordet han skrev i forbindelse med Ludewig Ferdinand Rømers erindringsbok *Tilforaderlig Efterretning om Kysten Guinea* (1760). Den handler om Rømer sin erfaring som slavehandler i den dansk-norske slavehandelen i Guinea (dagens Ghana). Danmark drev slavehandel i perioden 1660-1806. I forbindelse med slavehandelen koloniserte Danmark de vest-indiske øyene St. Thomas i 1672, St. Jan i 1718 og St. Croix i 1733. Foruten om å forsvare slavehandelen i dette forordet, mente Pontoppidan at takket være Alexander den Stores herjinger i Persia (dagens Iran), fikk man øye på dette hittils ukjente stedet. Persia og Persepolis er blant de stedene som den danske ekspedisjonen besøker. Dette ble skrevet og gitt ut i København mens forberedelsene til den danske ekspedisjonen var i full gang. La oss se nærmere på reisens destinasjon og formålet for reisen. Man kan undre seg over hva som var drivkraften til å utføre en slik ekspedisjon. Ekspedisjonen til Jemen er den første i sitt slag i dansk historie. Kanskje er den også den første i sitt slag i europeisk sammenheng. Hva drev den danske nasjonen, med regjering og kongehus i spissen, til å sende en ekspedisjon til Jemen?

For å forstå litt av deres tankegang, er det på sin plass å se på Danmark som sjønasjon. Det er også viktig å se på den tradisjonen man hadde i Europa for å sende ut ekspedisjoner rundt omkring i verden. I 1618 sendte kong Christian IV fem skip i retning Sri Lanka, som den gang het Ceylon. Han hadde gjort en avtale med keiseren av øya. Avtalen gikk ut på at danskene skulle være en beskyttende part mot keiserens mange fiender, mot at skulle få en handelsplass som het Trankebar. Denne ekspedisjonen er blant annet beskrevet i Thorkild Hansens *Jens Munk*. Trankebar var dansk koloni i India i perioden 1620-1845.

Det danske kongehuset satte inn store ressurser, og satte sin ære og stolthet på å lykkes i å øke sin makt. Så kom opplysningstiden og maktbegjæret ble blandet med kunnskapshunger. Makt er kunnskap. Kunnskap er makt. Ønsket om makt og rikdom går hånd i hånd med vitebegjær og geografisk ekspansjon. Den danske handelsflåten var blant de ledende i verden på den tiden den danske ekspedisjonen satte kurs for Jemen. En gang i året gikk et skip under seil i retning Trankebar. For danskene ble Trankebar en døråpner for videre utforskning av Asia. F.L. Nordens ekspedisjon til Egypt og hans nedtegninger av Nilen ved Kairo i 1737, ble en forløper til ekspedisjonen til Jemen. F. L. Nordens kartografiske ekspedisjon satte standard for kartlegging av ukjente områder. Carsten Niebuhr kjente godt til F. L. Nordens reisebeskrivelse *Voyage d'Egypte et de Nubie* (1755), og som vi skal se så gikk han i F. L. Norden sine fotspor.

Frederik V sendte i 1761 ut en ekspedisjon for å kartlegge en ukjent verden. Denne ekspedisjonen vil få full dekning videre i dette prosjektet. Foreløpig vil jeg nøye meg med å se hvordan Thorkild Hansen fremstiller ekspedisjonen et sted underveis: «I januar 1766, mens Carsten Niebuhr opholdt sig i Bagdad, er kong Frederik død. Han blev kun 43, den 17-aarige Kristian har efterfulgt ham paa tronen [...]» (Hansen 1962: 358). Hans sønn og etterfølger Christian VI brydde seg svært lite om denne ekspedisjonen. Ekspedisjonsresultatene led stort under det maktvakuumet som oppstod i forbindelse med den svake kongen, som senere ble vippet av pinnen av sin egen livlege Struensee. Flere av ministrene ble avskjediget. Kongen ble erklært sinn syk i 1768. Struensee ble henrettet i 1772. Kongen ble fratatt den reelle regjeringsmakten ved et statskupp ledet av sin sønn Frederik VI i 1784. På papiret ble kongen sittende med makten inntil sin død i 1808. Frederik VI regjerte fram til sin død i 1839. I løpet av denne tiden har Carsten Niebuhr med egne midler gitt ut flere verker som berørte ekspedisjonen. Det som startet som et oppdrag fra det danske kongehuset endte som et enmannsprosjekt.

Før Thorkild Hansen skrev kronikken i avisen *Information* i 1961, var det få danske som hadde hørt

om eksepedisjonen til Jemen 200 år tidligere. Inntil da hadde det vært magert med skrivelser om dette emnet. Carsten Niebuhr har skildret begivenhetene i sine reiseskildringer. Disse gav han ut selv etter å ha kommet tilbake til København i årene 1772 og 1774. Det er disse Thorkild Hansen nevner i boken *Søforhør*. Carsten Niebuhr skriver omstendelig om sin reise i den arabiske verden, men den er ikke uten fargerike skildringer. Etter Niebuhrs bøker kom ut er følgende bøker blitt utgitt om den samme ekspedisjonen: I 1816 utgav den tyske historikeren B. G. Niebuhr en biografi om sin far, Carsten, hvor han skrev utfyllende om ekspedisjonen. Carl Christensen skrev i 1816 om botikanikeren Peter Forsskål, også han beskrev reisen. I 1923 kom Henrik Schück ut med en bok om Peter Forsskål. Peter Forsskål skrev dagbok på reisen. Dagboksnotatene ble utgitt i bokform i 1950. Disse verkene kjente Thorkild Hansen til. Von Havens notater derimot, kjente han ikke til. De ble utgitt i bokform i 2005. Så langt om resepsjonen omkring ekspedisjonen. I det følgende vil jeg skissere sentrale linjer i resepsjonen av *Det lykkelige Arabien*.

Resepsjonen av boken

Fraværet av forskning på Thorkild Hansens forfatterskap innen academia er besynderlig sett i forhold til den populariteten han har hatt siden han debuterte skjønnlitterært med *Det lykkelige Arabien*. Slik ble boken mottatt i en anmeldelse da den kom i 1962 :

Lad det med det samme være fastslået ganske uforbeholdent, at Thorkild Hansens bog, *Det lykkelige Arabien*, er en nydelse – litterært, dramatisk, kunstnerisk. Ja, til en vis grad endog videnskabeligt. Så er det sagt. Og det er ikke for meget. [...] Hvis bogen bliver oversat til engelsk, og det fortjener den, skulle det ikke undre mig, om Hollywood en dag laver en film over den. Stoffet er helt oplagt filmisk. (Lasse Budtz 1962: B.T)

Denne anmeldelsen er representativ for kritikken i 1962. Ellers skrev E. Schelde Møller i *Aktuelt*, Henrik Neiiendam i *Berlingske Aftenavis*, R. Spärck i *Berlingske Tidende*, Peter P. Rohde i *Information*, Jens Kruuse i *Jyllands-Posten* og Tom Kristensen i *Politiken* sine anmeldelser rett etter at den kom ut høsten 1962. Alle var nokså begeistret for å bli kjent med en ukjent historie på en unik litterær måte. I Norge skrev forfatteren og journalisten Johan Borgen følgende i Dagbladet da han ble kjent med Thorkild Hansens utgivelse *Det lykkelige Arabien*, høsten 1962 (et utdrag av denne artikkelen var å finne i smussomslaget til en norsk bokklubbutgave fra 1968):

Thorkild Hansen har greid å levendegjøre sine arkivstudier med en sånn intensitet at lesningen blir nesten uutholdelig spennende. Hans innsikt og innlevingsevne er en lykkelig kombinasjon av forskerens energi og dikerens geni. Derfor er verket blitt makeløst i enhver henseende.[...] Ingenting er oppdiktet. Hver enkelt av de mange livfulle detaljene fra denne ekspedisjonens opplevelser er historie, samtidig er det fristende å si at *Det lykkelige Arabia* er en **dikt**ers verk.

(Johan Borgen, 1962)

Senere skrev Johan Borgen dette i sin anmeldelse da den kom i norsk utgave høsten 1963: «[...] en dikterisk inspirert, men vitenskapelig nøyaktig fremstilling av enestående litterær og kulturhistorisk verdi» (Johan Borgen, 1963). Dette er sitert på framsida på Lanternebok-utgaven i 1976.

Claus Clausen intervjuet Thorkild Hansen i april 1966 ved sommerstedet Stavnsholt. Dette intervjuet er gjengitt i *Landkending* under tittelen «Status midtvejs». De snakker om hans forfatterskap frem til da. Her kommer de inn på fremstillingen av deltakerne på ekspedisjonen:

Hvordan tolker De selv den erfaring, deltagerne i ekspeditionen til det lykkelige Arabien gør, da de er nået til rejsens faktiske mål?

Jeg tolker ikke noget som helst. Det forholdt sig sådan, at Forsskål og von Haven på den enes side stræbte efter lykken, enten det nu var i form af resultater og berømmelse eller penge og berømmelse, mens Niebuhr på den annen side stræbte efter at være ingenting. De første døde undervejs. Den sidste nåede «det lykkelige Arabien». Det er altsammen simple, påviselige kendsgerninger. (Clausen 1993: 233)

Omtrent all forskning omkring hans forfatterskap er gjort etter hans død i 1989. Unntaket er Hertha Kirketerp-Møllers artikkel: *Arsenik og gamle håndskrifter. En dansk forskningsekspeditions ophold i Ægypten 1761-62 på grundlag af F.C. von Havens efterladte papirer* i: *Fund og Forskning XXIV*, 1979-80, s. 119-40. Kirketerp-Møller forsøkte med denne artikkelen å gjenreise von Havens gode navn og rykte ettersom hun mener at Thorkild Hansens fremstilling av von Haven i *Det lykkelige Arabien* svertet filologens navn.

Den restrerende forskningen er altså gjort fra og med våren 1990. Alle ugivelsene har hatt påvirkning på nyere lesninger av Thorkild Hansen *Det lykkelige Arabien*. Flere skribenter har rost Thorkild Hansen for hans bidrag til den danske litteraturen ved å gjøre verden kjent med reisen til 'det lykkelige Arabia'. Marianne Stecher-Hansen skrev boken *History Revisited. Fact and Fiction in Thorkild Hansen's Documentary Works* (1997). Hennes intensjon med boken var å gjøre Thorkild Hansen mer kjent i de engelsktalende landene. Det er per dags dato ingen oversettelse av *Det lykkelige Arabien* på engelsk. Stecher-Hansen behandlet Thorkild Hansens fiktive bøker, så vel som hans mer dokumentariske bøker. Hun mener at Thorkild Hansens hovedintensjon som forfatter var at hans «[...] research projects often involved encounters between European (specifically Danish) powers and indigenous cultures in remote parts of the world» (Stecher-Hansen 1997: 33).

Poul Behrendt skrev tobindsverket *Djævelpagten* (1995). Det handler i hovedsak om Thorkild Hansens liv. Likevel gjør han et forsøk på å belyse Thorkild Hansens diktning i forhold til hans liv.

Ikke all kritikk av *Det lykkelige Arabien* har vært positiv. Mest lunkne har fagfolk innenfor fagområdene filologi, historie, zoologi og botanikk vært overfor hans fremstilling av ekspedisjonen til Jemen. Innenfor filologien har enkelte gitt ham negativ kritikk for å blant annet være eurosentrisk. Et av bidragene som belyser hans bøker er antologien *Landkending - En bog om Thorkild Hansen* (1992). Michael Juul Holm skriver her om møtet med det fremmede i *Det lykkelige Arabien* i artikkelen «Det lykkelige flow, om: Det lykkelige Arabien». Holm kritiserte fraværet av arabiske stemmer i *Det lykkelige Arabien*. Han mente at Thorkild Hansen svekket bokens troverdighet ved kun å konsentrere seg om fremstillingen av ekspedisjonsdeltakernes møte med det fremmede. Holm sammenligner Thorkild Hansens møte med det fremmede med Carsten Niebuhrs møte med det fremmede. Dette er noe jeg vil se nærmere på i forholdet mellom den reisende og lokalbefolkningen. Det er fra Holms artikkel jeg har hentet ytringen «Hedt sand. Sandhet» til tittelen på mitt prosjekt. (Holm 1992: 78).

Den Arabiske Rejse 1761-1767 - En dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv (1990) er det første store forskningsverket om ekspedisjonen. *Den Arabiske Rejse* inneholder artikler skrevet av syv ulike spesialister innenfor naturvitenskap og humaniora. Ekspedisjonen blir her gjenfortalt, og dens resultater blir oppsumert og vurdert. *Den Arabiske Rejse* inneholder ekspedisjonens instruksjer, Peter Forsskåls billedverk *Icones rerum naturalium*, kobberstikk av kart og tegninger som er hentet fra Carsten Niebuhrs utgitte verker. De diskuterer også hvordan Thorkild Hansen skildrer ekspedisjonens deltakere.

I kjølvannet av *Den Arabiske Rejse* kom utgivelser av dagbøkene til ekspedisjonens deltakere. Alt i alt er det blitt gitt ut tre reiseskildringer og en biografi som berører den danske ekspedisjonen. Alle bøkene er utgitt av Forlaget Vandkunsten. De mest omfangsrike verkene er Carsten Niebuhrs *Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande*. Bind 1 (2003) og bind 2 (2005). Begge bind er oversatt fra de tyske originalene av Hans Christian Fink. I 2005 ble Von Havens dagboksnotater utgitt for første gang. Den fikk tittelen *Min Sundheds Forliis - Frederik Christian von Havens Rejsejournal fra Den Arabiske Rejse 1760-1763* (2005). Forlaget Vandkunsten gjenutgav også Barthold Georg Niebuhrs *Carsten Niebuhrs liv* (2004).

Ved hver enkelt utgivelse fra Forlaget Vandkunsten følger et presentasjonshefte hvor forfattere og forskere diskuterer innholdet. Thorkild Hansen og *Det lykkelige Arabien* har vært oppe til diskusjon ved flere anledninger.

Ved siden av kritikken av Thorkild Hansen sin fremstilling av ekspedisjonsdeltakerne i *Det lykkelige Arabien*, har det samtidig kommet fram kritikk omkring hans kildebruk. Historikeren Mikael Jalving har tatt for seg *Det lykkelige Arabien*, og har nettopp sett på dette i *Mellem linerne – Thorkild Hansen som Historiefortæller* (1994). Han viser flere eksempler på at Thorkild Hansen har diktet videre der kildene ikke strekker til.

Også zoologen Torben Wolff kritiserer Thorkild Hansens kildebruk i *Det lykkelige Arabien*. Han er kritisk til Thorkild Hansens beskrivelse av Peter Forsskåls zoologiske resultater:

Et slående eksempel på, hvor overset Forsskåls indsats som zoolog har været, er forfatteren Thorkild Hansens kendte genfortælling af Den Arabiske Rejse: mens forfatteren i sin kildefortegnelse henviser til Forsskåls dagbog og hans *Flora aegyptiaco-arabica* og billedværket *Icones rerum naturalium*, findes der ingen reference til *Descriptiones animalium*, den bog, der vel i højere grad end Forsskåls Flora må anses for hans hovedværk. (Wolf 2000: 231)

Videre er Wolf misfornøyd med Thorkild Hansen fremstilling av Peter Forsskål som en glemte vitenskapsmann etter ekspedisjonen. Wolf mener: «[...] [at] Forsskåls navn [er] kendt og agtet blandt botanikere og zoologer verden over, fordi de rige notater og samlinger han efterlod seg har kunnet bearbejdes og udnyttes af samtiden og eftertiden» (Wolf 2000: 88).

I forbindelse med utgivelsen av von Havens reisedagbok: *Min Sundheds Forliis - Frederik Christian von Havens Rejsejournal fra Den Arabiske Rejse 1760-1763* (2005), diskuterer Anne Haslund Hansen kildebruken til Thorkild Hansen og hans kjennskap til kildene. *Det lykkelige Arabien* bygger hovedsakelig på bearbejdet materiale fra dagbøkene som ble skrevet av Carsten Niebuhr og to biografier om Peter Forsskål. Thorkild Hansen bruker sine kilder aktivt, men Anne Haslund Hansen mener i sin innledning til von Havens reisejournal at Thorkild Hansen har tegnet et bilde av von Haven uten å ha kjent til filologens dagbok.

Den danske filologen Frits Andersen har skrevet flere artikler om ekspedisjonen til Jemen. Han skrev blant annet artikkelen «Felix Arabia. Carsten Niebuhr og den arabiske reise 1761-67» i

tidsskriftet *Vinduet* (Andersen: 2002). Andersen betegner Thorkild Hansens *Det lykkelige Arabien* som en kontroversiell dokumentarroman.

På hovedfag eller på mastergradsnivå i Norge har Heidi Norland med sin hovedoppgave i faget idehistorie skrevet omkring Thorkild Hansens bok *Processen mod Hamsun*. Her ble også hans blanding mellom fakta og fiksjon diskutert (Norland: 1998). Inntil nå er det ingen som har skrevet om Thorkild Hansens *Det lykkelige Arabien* på hovedfag eller masterfagsnivå i Norge.

Oppgavens prosjekt

Min oppgave blir en analyse av fremstillingen av møtet med fremmede i Thorkild Hansen *Det lykkelige Arabien*. Hva er det fremmede i *Det lykkelige Arabien*? Hvordan fremstiller Thorkild Hansen det fremmede i *Det lykkelige Arabien*? Hva gjør det fremmede med leseren av *Det lykkelige Arabien*?

Min hensikt med prosjektet er å sette Thorkild Hansen og *Det lykkelige Arabien* i et nytt perspektiv. Jeg håper at min drøfting av boken kan få flere til å fatte interesse for ekspedisjonen, boken og Thorkild Hansens forfatterskap.

Jeg vil først gjøre et forsøk på å definere og forklare begrepet reiselitteratur og diskutere hva en reiseskildring er. Innen norsk litteraturforskning er reiselitteraturen et lite utforsket felt. Min intensjon er å diskutere reiselitteraturen som sjanger eller felt innen litteraturen. Jeg vil benytte meg av teori fra Arne Melbergs essay *Å reise og skrive - Et essay om moderne reiselitteratur* (2005), Anka Ryall sin *Odysses i skjørt – kvinners erobring av reiselitteraturen* (2004) og Ryszard Kapuscinski sin *På resa med Herodotos* (2006). I tillegg har jeg sett på *The Cambridge Companion to Travel Writing* (2002).

Jeg har særlig benyttet meg av litteratur som i hovedsak har sett på reiser som har blitt foretatt av sentraleuropeere. Dette er fordi det ikke finnes litteraturforskning omkring skandinavisk reiselitteratur i større grad. Det finnes bøker som i en mer populærvitenskapelig form behandler skandinaviske reiseskribenter som, gjennom reiseskildringer eller i fiksjonsform har reisen som utgangspunkt, inspirasjonskilde eller tema. Problemet med flere av disse bøkene er at de aldri når noen dybde og at de ikke problematiserer den reisende og de den reisende møter.

Jeg vil legge fram teorier om det fremmede i reiselitteratur, både når det gjelder møtet med det fremmede, de andre og det Andre. Her vil jeg i hovedsak se på Mary Louise Pratt og hennes *Imperial Eyes – Travel Writing and Transculturation* (1992). Hun er en av få forskere som har skrevet om skandinaviske reisebeskrivelser. Hun har skrevet om Carl von Linnés elever. Videre vil jeg kort se på Edward Saids *Orientalismen – Vestlige oppfatninger av Orienten* (1978) som handler om europeeres reiser i Orienten.

Jeg vil benytte meg av de teoretiske betraktningene som et rammeverk for å analysere *Det lykkelige Arabien*. Det kan også være at min analyse kan bidra andre veien; å belyse hvordan de ulike teoriene kan benyttes i praksis.

I analysedelen i dette prosjektet skal jeg gjøre en lesning og en fortolkning av *Det lykkelige Arabien*. Analysen er todelt. I analysens første del vil jeg se på bokens kompositoriske og fortellertekniske trekk. Jeg vil se på hvilken virkning dette har for fremstillingen av møtet med det fremmede. Videre vil jeg diskutere forholdet mellom fortelleren og forfatteren

I tillegg skal jeg diskutere kildene som Thorkild Hansen har brukt. Han har støttet seg til selvbiografiske og biografiske tekster. Hvilken påvirkning har dette hatt på hans fremstilling av ekspedisjonen? Legger han seg opp til disse tekstene, eller har han et distansert forhold til dem? Hva har dette gjort med hans syn på ekspedisjonen?

Jeg skal videre diskutere dokumentar og fiksjon i *Det lykkelige Arabien*. Foruten teksten vil jeg også berøre parateksten, det vil si det som ligger utenfor det skriftlige før boken starter. Også intertekstualitet ved bruk av sitater fra ekspedisjonens mange brev og reisedagbøker vil bli sett nærmere på. Jeg skal også se på hans bruk av sitater og illustrasjoner som for eksempel kart, kopier og tegninger. Hvilken virkning har dette på teksten i forhold til oss lesere?

I del to av analysen vil jeg legge fokus på Thorkild Hansens fremstilling av møtet med det fremmede i *Det lykkelige Arabien*. Her skal jeg analysere forestillingen av det fremmede. For hvem blir det et møte med det fremmede? For Thorkild Hansen eller Carsten Niebuhr? Blir Carsten Niebuhr et talerør for Thorkild Hansens møte med det fremmede i sin beskrivelse av Carsten Niebuhrs møte med det fremmede? Blir det et møte med det fremmede for Carsten Niebuhr og hans reisefølge, og blir det i tillegg også et møte med det fremmede for de som tar i mot de reisende dit de drar? Kan man si at det blir et møte med det fremmede for begge parter? Frits Andersens artikkel

«Felix Arabia» og Michael Juul Holms «Det lykkelige Flow», vil begge være med på å belyse Thorkild Hansens forhold til Carsten Niebuhr og om hvem det er som møter det fremmede. Analysen vil følge hovedpunktene: Før avreise, underveis, hjemreise, ved reisens ende, den reisende som fremmed.

Gjennom hele analysen diskuteres fortid og nåtid. *Det lykkelige Arabien* overskrider grenser i tid og rom. På dette nivået blir dette et møte med noe fremmed for oss lesere.

Teori

Reiselitteraturens vesen

Ingen litteratur är mera förflackande än en god reseskildring. Ju större geografiska ytor den rör sig på ju mer förflackande är den för stackars inåtvända själ, vars innersta väsen egentligen är att strama åt sig till en taljerepsknop och aldrig rea. Ty så ha omständigheter och förhållanden gjort människan – genom årtusenden har hennes nomaddrift förtrengts. Nu dyker den upp som en skräck att förlora sin personlighet på geografiska vidder, irrblossnaturen strider mot «verka där du är». Liktuppbrottshingstar stampa människorna på sina åkerlappar över hela jorden. Det är en oändelig reslust som plöjer bondens åker, och «fåra upp och ner» äro världens vägar sammandraga. Jag tror jag har rätt, fast jag kan diskuteras från alla håll och bemötas på tusen sätt. (Martinson 1932: 11)

Dette utdraget er hentet fra en av Harry Martinsons mange reiseberetninger. Utdraget forteller mye om utferdstrangen til mennesker. Vi har alltid reist og vi har alltid fortalt historier. Erfaringene fra reisene blir reiseberetninger. Dette fører oss over til Walter Benjamin og hans syn på fortellingen og fortelleren. I «Fortelleren» i *Kunstverket i reproduksjonsalderen* (1963) trekker han fram noe av de samme tankene som Harry Martinson hadde innledningsvis. Han skisserer to grupper av fortellere i den muntlige fortellertradisjonen; bonden og sjømannen.

Og fortellerens skikkelse legemliggjøres bare for den som kan forestille seg begge. «Wenn jemand eine Reise tut, so kann er was erzählen,» sier ordtaket, og man tenker seg fortelleren som en som kommer fra det fjerne. Men man liker også å lytte til den som ble igjen i landet, som skaffet seg et ærlig utkomme og som kjenner landets historier og overleveringer. Vil man anskueliggjøre seg disse to gruppene ved hjelp av deres arkaiske stedfortredere, så er den ene representert ved den bofaste jordbruker og den andre ved den handelsdrivende sjømann. (Benjamin 1991: 180)

Å definere reiselitteratur er ingen enkel oppgave.² Jeg skal gjøre et forsøk på drøfte reiselitteraturen i en litteraturhistorisk sammenheng. Jeg skal i det følgende skissere noen synspunkter omkring dette litterære fenomenet. Er det en sjanger eller er det et felt? Eller er det begge deler?

Sjanger er i følge Anne Birgitte Rønning: «[...]en litterær institusjon, det er en kommunikativ pakt som setter visse leserforventninger, det er en idé det enkelte verk skal realisere eller det er dominante trekk i en tekst» (Rønning 1996: 43). Å sjangerbestemme en bok vil henspille på leserens forventninger til hva som man kan finne innenfor dette litterære slektskapet som boken viser seg å være en del av. Å sjangerbestemme en bok er å sette en merkelapp som gjør noe med

2 ««**Reiselitteratur**», samlebetegnelse for tekster som beskriver og beretter om én eller flere reiser. Begrepet dekker et bredt tekstspekter og har en lang og varierende historie» (Lothe m. fl. 1997: 210).

hvordan leseren møter boken på. Som sjanger er reiselitteratur en hybrid. Den spenner over flere kategorier og disipliner. Den er en lekende sjanger i den forstand at den leker seg med andre litterære sjangere og andre fagområder. Det lånes fritt fra blant annet historie, geografi og antropologi.

Mary Louise Pratt og hennes *Imperial Eyes* fra 1992 har blitt brukt i sammenheng med analyser av flere reiseskildringer. I sin introduksjon til *Imperial Eyes* mener hun følgende om reiselitteratur: «I have aimed not to circumscribe travel writing as genre but to suggest its heterogeneity and its interactions with other kinds of expression» (Pratt 2003: 11). I forlengelsen av Pratts tanker, spør Arne Melberg seg:

Er reiselitteraturen overhodet en genre? En litterær genre? Jeg tviler – og ønsker snarere å betrakte reiselitteraturen som et felt av muligheter, der hver enkelt forfatter skaper sin egen reiselitterære variant ved hjelp av den kontrakten han/hun etablerer for å koordinere informasjon og fiksjon. (Melberg 2004: 12)

Begge to peker på at reiselitteraturen ikke er en sjanger med spesifikke kjennetegn, men at den kan sees på som et felt hvor flere ulike uttryksmåter møtes og vekselvirker på hverandre.

Jeg tror også svaret på spørsmålet om reiselitteratur er en sjanger eller et felt, kan ligge tett opp til dens posisjon og status innenfor den litterære sfære. Hvor står reiselitteraturen i litteraturens verden? Ettersom den er vanskelig å plassere, så blir også det som skrives innenfor dette feltet vanskelig å definere. Reiselitteratur er en blanding av informasjon og underholdning. Etter min mening er det nettopp blandingen av det informative og det underholdende som gjør reiselitteratur så spennende.

Videre har reiselitteraturen en historie. Uttrykkene 'travel logs' og 'travelogues' er hentet fra sjøfarten, inspirert av loggboken og skipsjournalen ombord. Tidligere var kapteinen, styrmannen og skipsassistenten pålagt å føre loggbok og skipsjournal for reisen. I dag har denne formen for litteratur mer eller mindre fått betegnelsen 'travel books'³ og 'travel writing'. På norsk er vi kjent med betegnelsene: Reiselitteratur, reisedagbøker, reiseberetninger og reiseskildringer.

Reiselitteratur er litteratur skrevet av reisende som skriver om sine opplevelser og erfaringer.

3 ««**Travel book**», A neglected and much varied genre of great antiquity to which many famous, more or less professional or 'full time' writers have contributed, but which has also been enriched by a number of occasional writers. For the most part these have been diplomats, scholars, missionaries, soldiers of fortune, doctors, explorers and sailors» (Cuddon 1992: 995).

Reiselitteratur omfatter også skribenter og forfattere som har reist for skrive om sin reise. Disse blir gitt ut i form av biografiske, selvbiografiske eller dokumentariske skildringer, eksempelvis i memoarer og reisedagbøker. Som biografi må et verk blant annet oppfylle dette kravet:

Det biografiske prosjektet innebærer dermed en form for skapende og delvis irrasjonelle, og som biografien (og den historiske personen) umulig kan fullstendig kunnskap om. Slik innlevelse, som uttrykker biografens vilje til å forstå personen han eller hun skriver om, tar form av en litterær gjenskapelse av personens liv. Brev, dagbøker o.l er viktige dokumenter for en biograf. (Lothe m. fl. 1999: 32)

En selvbiografisk bok består av handling etterfulgt av refleksjon. En reisebiografisk bok består av handling og vandring etterfulgt av refleksjon. Forfattere har til alle tider reist for å la seg inspirere til å skrive. Det er en tidsavstand mellom reisen og reiseberetningen. Reiserfortelleren skriver om reisen etter at den er foretatt, og benytter seg av litterære grep. Arne Melberg trekker fram et litterært grep som han mener går igjen i reiselitteraturen: «Presens og direkte gjengivelse er når alt kommer til alt reiselitteraturens aller vanligste grep. På den måten ønsker den reisende som skriver å gi inntrykk av umiddelbart nærvær: av at han/hun befinner seg midt i reisen og posisjonen som vitne blir overlatt til oss som leser». (Melberg 2005: 17). I forlengelsen av presens har man historisk presens⁴. Historisk presens er å gjengi det som har skjedd for en lang tid tilbake, som om det skjer der og da underveis på reisen. Et annet virkemiddel som ofte brukes i reisebeskrivelser er bruk av illustrasjoner. Ved siden av å dokumentere reisen skriftlig, skildres opplevelsene ved bruk av tegninger, fotografier og kart. Et annet trekk ved reiselitteraturen er forfatterens ønske om ta oss med til steder som ikke har blitt besøkt før. Han eller hun vil vise oss noe spektakulært. Der det oppsiktsvekkende uteblir, forsøker forfatteren å gjøre det påfallende interessant ved bruk av litterære grep. Overdrivelse, metaforer og gjentakelser er noen litterære grep som blir tatt i bruk.

I forhold til den mer tradisjonelle reisedagboken eller reiseskildringen som blir sett på som dokumentarisk og faktabasert, kan reiser også dukke opp i fiktiv litteratur. Reiseskildringer opptrer også i de mer 'rene' skjønnlitterære sjangrene som blant annet dikt, noveller, brev, dagbøker, memoarer, erindringer, repotasjebøker, essay, skisser, sangtekster, tegneserier, grafiske romaner og romaner. Romansjangeren gir mange muligheter for reiselitteraturen. Man finner reiseskildringer i den mer tradisjonelle romanen med ett fiktivt plott med fiktive figurer. Det finnes også reiseskildringer i den dokumentariske romanen med blanding av ett virkelig og ett fiktivt plott med en blanding av fiktive og virkelige figurer. Det kan også være en historisk roman. Anne Birgitte

4 Kunnskapsforlagets blå språk- og ordtjeneste på nett: Søkeord: «historisk presens».
<http://www.ordnett.no/ordbok.html?search=historisk&publications=23> [Sist lest 26.10.2007]

Rønning legger dette i begrepet historisk roman:

Historiske romaner kan vanskelig bestemmes som en enhetlig genre. Den er en hybrid form – i grenselandet mellom fiksjon og historieskriving. Som i historieskrivingen dreier det seg om fortellinger om fortidige personer og hendelser, og som i fiksjonslitteraturen for øvrig dreier det seg i stor grad om oppdiktete forhold, hendelsesforløp og motiver som ikke kan etterprøves «i virkeligheten». (Rønning 1996: 1)

Rønning mener videre at ettersom det som skrives i en historisk roman ikke kan etterprøves eller bevises, skiller den seg fra faghistoriegrafien:

Faghistorien bæres oppe av en sannhetsøkende diskurs, den objekt er de faktiske forhold i fortiden, og fortellingen om saksforholdene formidles som sikker kunnskap om fortiden. Den historiske romanen, derimot, fremstiller ikke hendelsene ut fra et «dette har hendt», men setter fiktive hendelser og personer inn i et mer eller mindre godt kjent historisk forløp. Likevel pretenderer også historiske romaner en form for «sannhet» om historiene, og det er dette som gir genren «historisk roman» dens dynamikk og utvikling. (Rønning 1996: 2)

I følge Rønning er det altså denne sjangerens forsøk på å etterligne den sannhetsøkende diskursen som man finner hos faghistorien. Det er også dette som gjør den til en hybrid form ettersom den beveger seg i løst i forhold til det fiktive og det faktabaserte. Litteraturvitenskapelig leksikon diskuterer flere måter å definere sjangeren historisk roman på. De har tittet nærmere på følgende:

Ett synspunkt er at når hendelsene og konfliktene i en historisk roman fremstilles av en forfatter som lever i en annen tid, vil kombinasjonen av forfatterens tid, horisont, interesser og verdisystem nødvendigvis prege hans eller hennes litterære presentasjon av det historiske stoffet. En konsekvens av dette forholdet kan være at fremstillingen får et subjektivt preg som gjør den mindre nøyaktig historisk sett, og at forskjellen mellom den historiske roman og en «vanlig» roman blir problematisert. (Lothe m. fl. 1999: 101)

Tidsavstanden mellom den litterære presentasjonen og det historiske stoffet, gjør at den historiske romanen beveger seg i det grenselandet mellom fiksjon og fakta som Rønning mente ovenfor. Den historiske romanen ligger tett opp i mot dokumentarromanen. Selv om det ikke er forfatteren selv som reiser, så kan fremstillingen av den opprinnelige reiseskildringen være så tett opp til teksten i enten en historisk roman eller dokumentarromaner, slik at det virker på leseren slik forfatteren foretar en reise. Flere forfattere av historiske og dokumentariske reiselitterære bøker har selv reist for å gjøre research før de har gjennomført sitt bokprosjekt.

Som tidligere nevnt så blandes ofte det fiktive og det faktabaserte i reiselitteratur. Grensen mellom det sannsynlige og det usannsynlige er vag. Forfatteren ønsker ofte å bevise at det som beskrives er

sant. Forfatteren prøver dermed å overbevise leseren om at det han forteller er sant. William H. Sherman påpeker i sin artikkel «Stirring and searching (1500-2000)» at nyere forsøk på å definere reiselitteratur, har redusert sjangeren til å beskrive noe som er sant eller usant. Han ser noe problematisk i dette:

But if travel books gave travellers licence to write they also gave writers licence to travel: authors played with the boundaries between eyewitness testimony, second-hand information, and outright invention, and readers were often unsure wheter they were reading truth or fiction. (Sherman 2002: 31).

I en reiseskildring henvises det hele tiden til det kulturelle landskapet den reisende befinner seg. Det henvises mange ganger til andre som har reist til det samme området. På den måten blir det en dialog mellom den reisende og de som allerede har reist. De synlige forbindelseslinjene oppstår i form av assosiasjoner som den reisende har underveis. Derfor blir ofte inntrykk på reisen ofte beskrevet som forestillinger om noe lignende.

Disse forbindelseslinjene kan også være tause og usynlige for den reisende og leseren. Journalisten og forfatteren Bruce Chatwin er en av de som har tøyd sjangergrensene. Han har blitt tildelt litterære priser for å ha skrevet reiseskildringer, men han har nektet å ta i mot prisene ettersom han selv har ment at hans selv skrev romaner. *In Patagonia* (1977) og *Songlines* (1987) er gode eksempler på hvordan han sjonglerer med fragmenter, digresjoner, beskrivelser, spekulasjoner og historiske avsnitt om hverandre med stadige hopp frem og tilbake i tid. Bruce Chatwin kombinerer dialogen og tausheten, synligheten og usynligheten i sin *Songlines*:

Jeg ser for meg sanglinjene som de strekker seg over kontinenter og tidsaldrer. Overalt hvor menneskene har satt sin fot, har de etterlatt et spor av sang (som vi nå og da kan fange ekko av), og disse sporene må strekke seg tilbake til, i tid og rom, til en isolert lomme på den afrikanske savannen, hvor det første mennesket åpnet munnen og trosset redslene som omga det, og ropte åpningslinjen i Verdenssangen: Jeg er! (Chatwin 1998: 285)

Vi ser ut i fra dette sitatet at Chatwin operer med reisen i tid og rom. Sitatet sier også noe om mennersker identitet og tilhørighet. I de mer historiske og dokumentariske reisebøkene som behandler en reise foretatt av andre blir ofte denne tausheten og usynligheten brutt. Dette kan skyldes at forfatteren sitter i ettertidens lys med en historisk kunnskap eller kulturell forståelse som ikke lå til grunn for den reisende. Forfatterene av disse bøkene ser likheter med sin tilstand og samtid. Det assosierer også ofte med noe som er motatt i tid og rom.

Reiselitteraturens vesen kan også sees i forhold til det hva den er og hva den ikke er. Eksempelvis kan man peke på skillet mellom en reiseskildring og en reiseguide. En reiseguide er skrevet for å opplyse reiselystne som skal til et bestemt reisemål. Med et nøkternt og faktabasert språk får leseren detaljrik informasjon om reisemålet. Reiseskildringer er derimot adressert til de som ikke nødvendigvis skal reise selv. Reiseskildringer kan inspirere til å reise i fotsporene på bakgrunn av reisebeskrivelser skrevet av andre. Dette eksemplet viser at man har foretatt en reise i tid og rom. Hvis man ikke skal reise selv, så har man i alle fall en levende beskrivelse om en reise. Samtidig er det ikke noe i veien for at reise guider kan oppleves som skildringer av reisemål som man kan nyte som lenestolreisende. Samtidig kan man se på dette som et eksemplet på skillet mellom reiseskildringer skrevet av vitenskapsmenn, journalister og skjønnlitterære forfattere. Vitenskapsmennene som reiste på vegne av sine oppdragsgivere hadde fokus på innholdet i sine vitenskapelige reiseberetninger ettersom de skulle levere. Dette er i tråd med det William H. Sherman trekker fram av engelsk reiselitteratur i perioden 1500-1720:

Even the English travel writing was marked by complex rhetorical strategies. Its authors had to balance the known and the unknown, the traditional imperatives of persuasion and entertainment, and their individual interests with those of their patrons, employers, and monarchs. (Sherman 2002: 31)

Gjennom 1900-tallet økte antallet av skjønnlitterære forfattere som reiste og skrev om det de opplevde. Skjønnlitterære forfattere har brukt reisen til å finne inspirasjon i sitt liv og virke. Ettersom reiseskildringer som oftest om handler om møtet med fjerne og eksotiske land så gjør dette noe med den reisende. En ytre reise blir på mange måter en indre reise. Sett i betraktning til de vitenskapelige reisene, har reiseskildringene fra 1900-tallet og utover blitt mer eksperimentelle i forhold til innhold og form.

Andre har reist i forbindelse med sitt yrke. Den polske journalisten og reiseskribenten Ryszard Kapuściński (1932-2006) har skrevet flere verker om sine journalistiske dekninger av aktualitetstemaer verden over. Den siste boken han skrev var *På resa med Herodotos* (2004). Her skriver han om sine mange reiser og sitt følge med historikeren Herodot (ca. 485 f.Kr.- ca. 425 f. Kr): «Under sitt liv reiste han mycket. Han har lämnat efter sig en bok åt oss, och vi antar att det var den enda han skrev: Historia» (Kapuściński 2006: 22). *På resa med Herodot* kan sees på som en erindringsbok der han oppsummerer sine mange nære og fjerne reisemål. Samtidig er den en historiebok om reiselitteraturens vesen. Han skriver om reisene sine og om hvordan det er å reise i tid og rom: «Och liksom jag en gång i tiden hett hade önskat att få överskrida gränsen i rummet

blev jeg nu fascinerad av att *överskrida gränsen i tiden*» (Kapuściński 2006: 281). Han har vært redd for å bli fanget i den provinsielle fellen som er forbundet med begrepet rommet. Han har adoptert dette til å også gjelde begrepet tid: «För att skydda mig mot tidprovinsialismen begav jag mig till Herodotos värld. Min erfarne och kloka grek var min vägledare. Vi vandrade i årtal tillsammans. Och fastän man reser bäst ensam tror jag inte att vi störde varandra» (Kapuściński 2006: 282). Selv om man må ta disse ordene i overført betydning så er jeg villig til å adoptere hans tanker om å reise i tid og rom. Å lese en bok som omhandler en reiseskildring som er blitt gjort tilbake i tid, kan etter min mening sees på som en reise i tid, like mye som det er en reise i rom.

Den første som nedtegnet reisene og historien regnes for å være Herodot. En av dem som mener at Herodot er den første reportasjeforfatteren, er Kapuściński. Kapuściński leste Herodots historiesamling mens han selv reiste: «[...] Herodotos bok har oppkommit ur resan, det är det första stora reportaget i världslitteraturen» (Kapuściński 2006: 269). En annen som har trukket fram Herodot som den som reiselitteratur, er Arne Melberg. Melberg ser på Herodot som viktig for reiselitteraturen, og betegner Herodot som en av de første som skildret skillet mellom øst og vest. Melberg skriver dette om Herodot:

[...] Herodot, som med sine reiseberetninger fra 400-tallet f.Kr. vel kan utnevnes til reiselitteraturens «far». Og til Historiens «far». Og kanskje også til stamfar for den aktuelle forestillingen om sivilisasjonskrigen mellom Øst og Vest. Den franske filologen Francois Hartog skriver om Herodot at han var opptatt av å «oversette» det som virker annerledes, annetheten (l'alterite), til det ukjente, det egne. (Melberg 2005: 26)

Antologien *The Cambridge Companion to Travel Writing* (2002) ser også koblingen mellom det å reise og skrive. Antologien inneholder artikler som teoretiserer rundt skildringene til europeiske reiseskribenter fra 1200-tallet og fram til i dag. Her diskuteres europeernes posisjon innen reiselitteraturen, samt hvem som har satt mest preg på reiselitteraturen. I introduksjonen trekker redaktørene Peter Hulme og Tim Youngs frem Marco Polo og John Mandevilles innflytelse på utviklingen av den moderne reiselitteraturen fra 1200-tallet og utover: «Although Christopher Columbus's first voyage to America in 1492 is usually seen as a new beginning for travel writing, Columbus was, as a writer, deeply influenced by both Mandeville and Marco Polo [...]» (Hulme/Youngs 2002: 3). I kjølvannet av Columbus' sin «oppdagelse» av Vest-India oppstod en maktkamp blant de europeiske landene. Hulme og Youngs skisserer videre hvilken retning reiselitteraturen tok: «During the sixteenth century, writing became an essential part of travelling; documentation an integral aspect of the activity. Political or commercial sponsors wanted reports and maps [...]» (Hulme/Youngs 2002: 3). Slik innleder Stig T. Rasmussen *Den Arabiske Rejse* om

europæisk reiselitteratur generelt:

I det 17. og langt ind i det 18. århundrede var den øgede europæiske viden om fremmede lande og kulturer i alt væsentlig et biprodukt af de søfarende nationers bestæbelser på at finde nye handelsveje og handelspladser. Det fremgår af de talrige rejsebeskrivelser, udgivelser af engelske, nederlandske og franske rejsende. (Rasmussen 2000: 9)

Pratt trekker fram Carl von Linné som en sentral skikkelse innen reiselitteraturen og tar utgangspunkt i hans *Systema Naturae* (1735): «Travel and travel writing would never be the same again. In the second half of the eighteenth century, whether or not an expedition was primarily scientific, or the traveler a scientist, natural history played a part in it» (Pratt: 2003: 27). Den svenske botanikeren og elev av Carl von Linné; Peter Forsskål, nevnes som en av deltakerne på den arabiske ekspedisjon i 1761 og det knyttes store forventninger til utbytte fra denne reisen: «The Arabian discoveries of Forsskal will soon be sent to press in Copenhagen» (Pratt 2003: 27). Vi skal i neste kapittel se nærmere på hvilken betydning Carl von Linné har hatt for reiselitteraturen.

Reisebeskrivelser fra ekspedisjoner som i utgangspunktet skulle kartlegge verden ble viktige i forbindelse med oppbygning av europeiske handelsstasjoner utenfor Europa. Europeiske stormakter ekspanderte geografisk med kolonisering i Østen fra og med begynnelsen av 1800-tallet. Edvard Said skriver i boken *Orientalisme* (1978) om en begivenhet som hadde stor betydning for de europeiske landene: «Helt siden Chanak-traktaten i 1806 mellom Det ottomanske rike og Storbritannia, hadde Østenspørsmålet blitt viktigere og viktigere for Europa. Britiske interesser var langt mer omfattende i Østen enn de franske [...]» (Said 2001: 217). Carl von Linné kom fra Sverige og ekspedisjonen til Jemen i 1761 var i regi av Danmark. Begge nasjonene var marginale i størrelsen i forhold til de andre europeiske stormaktene. Har posisjonene til Sverige og Danmark i europeisk historie påvirkning på hvordan man tolker reiseskildringer fra disse to landene?

Britisk og fransk reiselitteratur er sterkt representert i de tekstene som jeg har brukt som rammeverk for dette prosjektet. På samme måte som *Systema Naturea* av Carl von Linné har hatt betydning for reiselitteraturen etter 1735, er det interessant å se på *Orientalisme* sin betydning i forhold til reiselitteratur. Ekspedisjonen til Jemen i 1761-67 og boken *Det lykkelige Arabien* befinner seg et sted i mellom Linnés virke og Suids teori.

Blant annet kan man se på reiselitteraturen i lys av etnografiens rolle. Reiselitteraturen befatter seg som oftest med et møte med det fremmede og kulturforskjeller. Dette føres oss over til teorier om

begreper som blant annet det fremmede, det ukjente, det andre og det eksotiske for den reisende.

Møter med det fremmede i reiselitteraturen

Anka Ryall skrev *Odyssevs i skjørt*. Her behandler hun kvinners rolle som reiseskribenter innenfor feltet reiselitteraturen. Hun mener at formidling av fremmede kulturer er et viktig element i reiselitteraturen. Men hun mener også at dette elementet har flere aspekter ved seg:

Med andre ord rettes søkelyset i en reisebeskrivelse ikke bare mot det fremmede, men også mot forfatteren i møtet med det fremmede. Gjennom formidlingen av subjektive opplevelser og synspunkter avsløres uvitenhet, fordommer og personlige begrensninger – i tillegg til de mange positive kvalitetene forfatterne vanligvis helst vil fremheve. En kritisk vurdering av reisebeskrivelser kan derfor like gjerne dreie seg om forfatteren som om det bildet av virkeligheten hun eller han formidler. (Ryall 2004: 16)

Ryall mener altså at det ikke kan trekkes klare grenser mellom forfatteren og det som fremstilles. Forfatteren blir mer synlig i en reiseskildring enn andre tekster og det er ikke klare grenser mellom liv og diktning. Ryall skriver at det ikke kan trekkes klare grenser mellom dokumentasjon og diktning i møtet med det fremmede. Den subjektive stemmen påvirker fremstillingen av det som skildres. Hva gjør et møte med noe fremmed med den reisende? Hva gjør et møte med det fremmede for den som mottar den som reiser?

La oss se nærmere på noen teoretikere som har forsket på dette. Mary Louise Pratt sin intensjon med *Imperial Eyes - Travel Writing and Transculturation* (1992) var å se nærmere på reiselitteraturens vesen. Videre har hun sett på reiselitteratur skrevet av europeere i ikke-europeiske deler av verden. Hun har sett på europeiske møter med det andre hvor europeerene har sett seg selv i speilbildet av de andre. Pratt skriver følgende om hvem disse europeerne som dro ut på ekspedisjoner var: «European» in this instance refers above all to a network of literate Northern European, mainly men from the lower levels of the aristocracy and the middle and upper levels of the bourgeoisie» (Pratt 2003: 38). Hun har tatt utgangspunkt i nord-europeiske reiseforfattere. Som vi skal se senere så er Carl von Linné sine elever blant dem som omtales.

Pratt operer med et stort begrepsapparat. Jeg skal ta utgangspunkt i noen av de bruker igjennom boken. Flere av begrepene har hun komponert i forbindelse med denne boken. Hun har lånt fra flere av begrepene og satt de sammen i kontekst som kan være med å synliggjøre noen av de utfordringene som reiselitteraturen utgjør. Pratt redegjør for termen «transculturation» i sin tittel: «Transculturation is a phenomenon of the contact zone» (Pratt 2003: 6). «Transculturation» er blitt

brukt av etnografer og antropologer i deres forskning på kulturelle forskjeller. Pratt bruker termen *transcuration* i forbindelse med møtet mellom koloniherrne og de som er kolonisert. Joan Pau Rubiés skriver i «Travel writing and ethnography» om etnografiens impulser på reiselitteraturen. Rubiés bruker begrepet «cultural translation». «Transculturation» eller «Cultural translation» kan til norsk oversettes til «kulturelle oversettelser» eller det å «oversette kulturelle forskjeller».

På grunn av de geografiske, historiske og kulturelle forskjellene oppstår det en «kontaktsone» mellom de som reiser til noe fremmed og den som mottar den fremmede. Begrepet «contact zone» er konstruert av Pratt. Hun låner begrepet «contact» fra lingvistikken: «[...]where the term contact language refers to improvised languages that develop among speakers of different native languages who need to communicate with each other consistently, usually in context of trade» (Pratt 2003: 6). I møtet mellom to ulike språk har det oppstått et nytt språk hvor de involverte kan forstå hverandre ut i fra de det nykonstruerte språket. Slike språkmøter har i lang tid forekommet i forbindelse med handelsvirksomhet. På samme måte blir det skapt en felles forståelse mellom kulturforskjeller i det to fremmede kulturer møter hverandre. Før ikke-europeiske land ble erobret av europeiske stormakter ble de besøkt av vitenskapelige ekspedisjoner som skulle kartlegge verden utenfor Europa. I det møtet som oppstod mellom de europeiske vitenskapsmennene og de lokale innbyggerne ble det skapt en kontaktsone. Det fører oss videre til etnografiens og antropologens rolle i reiselitteratur. Ryall mener at dette om reiselitteraturen og antropologien : «Reiselitteraturen utspiller seg alltid i antropologiens grenseland» (Ryall 2004: 179).

Rubiés skriver følgende om etnografiens impulser i reiselitteraturen: «The description of peoples, their nature, customs, religion, forms of government, and language, is so embedded in the travel writing produced in Europe after the sixteenth century that one assumes ethnography to be essential to the genre» (Rubiés 2002: 242). Rubiés mener at man må regne etnografien som en essensiell del av reiselitteraturen:

European travellers, by recording their observations of other lands and peoples, became essential contributors to the growth of a new, empirically informed discourse about both man and nature. The institutionalisation of this new science through books and reviews, learned academies and journals, and at the universities, owed a great deal to the world of travellers and travel writing. (Rubiés 2002: 257)

Dette utdraget sier noe om hvilken betydning de reisende og reiselitteraturen har hatt i forhold til antropologien og etnografien før de ble vitenskaper. Europeiske ekspedisjonsdeltakere observerte fremmede steder og fremmede kulturer og skrev dem ned i sine reiseberetninger.

Begrepet «anti-conquest» eller på norsk «antierobring» er et begrep som i følge Pratt referer til de europeerne som forsøkte å rettferdiggjøre sin kartlegging av verden samtidig som de økte europeisk hegemoni i verden:

[...] travel and exploration writings these strategies of innocence are constituted in relation to older imperial rhetorics of conquest associated with the absolutist era. The main protagonist of the anti-conquest is a figure I sometimes call the «seeing-man», an admittedly unfriendly label for the European male subject of European landscape discourse – he whose imperial eyes passively look out and possess. (Pratt 2003: 7)

I dette utdraget mener hun at skillet mellom det å betrakte og det å besitte er vage. Hun har valgt å bruke termen anti-conquest nettopp fordi dette berører til dobbeltrollen vitenskapsmannen på ekspedisjon. Observeringen var mange ganger i forbindelse med å kartlegge ukjente områder på verdenskartet. Begrepet «mapping» i forbindelse med europeere på jordomseiling og produksjon av kart. De skulle kartlegge verden og fylle ut de «hvite flekkene på verdenskartet»: «The finite totality of these representations or categories constituted a «mapping» not just of coastlines or rivers, but of every visible square, or even cubic, inch of the earth's surface» (Pratt 2003: 30). Hun mener å se på denne kartleggingen som en europeisk erobring av ukjente deler av verden. Ved å tegne landskapet ned på kartet og gi et europeisk navn på stedene så ble disse stedene en del av kartleggerens eiendom. Den reisende forfatteren var i imperialismens tjeneste. Dette henspiller til tittelen på Pratt sin bok *Imperial eyes*. Det imperialistiske blikket blir viktig for den reisende som betrakter det ukjente. Ekspedisjoner hadde sine egne malere til å tegne illustrasjoner og kartografer for å tegne kartene. Disse nedtegnelsene ble en form for «oversettelse» av det ukjente og ble med dette mer forståelig for oppdragsgiverne som ventet spent på resultater i Europa. Kartlegging er viktig i forbindelse med ekspedisjonen til Jemen 1761-67. I forveien hadde de F. L Nordens kartlegging av Kairo og Nilen i Egypt. Man skulle ikke bare kartlegge kystlinjer og elver på ekspedisjonen i 1761, de skulle også kartlegge og samle botaniske prøver fra det mer ukjente innlandet.

La oss se dette i forhold til at hun utdyper opplysningstidens hunger etter å sette navn og kategorisere alle levende dyr og planter. Som vi så ovenfor, mente Pratt at Carl von Linnés *Systema Naturae* hadde forandret reiselitteraturen. Klassifikasjonssystemet gjorde at observasjonen og katalogiseringen ble mer «narratable». «Jakten» på en ny og uutforsket plante ble en spennende del av reisebeskrivelsen:

Alongside the frontier figures of the seafarer, the conqueror, the captive, the diplomat, there began to appear everywhere the benign, decidedly literate figure of the «herborizer», armed with nothing more than a collector's bag, a notebook, and some specimen bottles, desiring nothing more than a few peaceful hours alone with the bugs and flowers. (Pratt 2003: 27)

Foruten sine egne reiser i Sverige, sendte Linné sine elever verden rundt:

[...] by sea and by foot, executing what the overseas trading companies, especially the Swedish East India Company, gave free passage to Linnaeus' students, who began turning up everywhere collecting plants and insects, measuring, annotating, preserving, making drawings, and trying desperately to get it all home intact. (Pratt 2003: 25)

Etter å samlet og sendt hjem plantene, ble de organisert i det systemet som Carl von Linné hadde etablert. De tok en plante ut av sin naturlige sammenheng og gav den et europeisk navn. Ofte ble planter som ble funnet av vitenskapsmennene oppkalt etter «oppdageren», eller rettere sagt «gjenoppdageren». Man dro til noe som var ukjent og kaotisk ettersom europeere ikke hadde kontroll over det. Man navnga planter og byer på det respektive språket og så gav man det et europeisk navn. Etter min mening setter man ikke bare en merkelapp på de lokale plantene, bløtdyrene og stedene slik at man kan forstå dem i en vestlig og europeisk kontekst. Ved å forstå dette nye og ukjente vil også innebære at man så disse gjenstande i et nyere lys. Man fikk et eieforhold til det man hadde «oppdaget». Kartene og stedsbeskrivelsene ble brukt for å lettere dra tilbake og dermed letter gjøre handel og etterhvert erobring av nye områder.

Mary Louise Pratt og *Imperial Eyes* har hatt stor betydning for reiselitteraturen og analyser av europeiske stemmer utenfor Europa. På lik linje har Edward Said og *Orientalismen* hatt stor betydning for reiselitteraturen og analyser med europeiske stemmer i Orienten.

Europeiske stemmer i Orienten

På den ene siden tilegnet orientalismen seg Orienten så bokstavelig og vidtfavnende som mulig; på den annen gjorde de denne kunnskapen mer gjenkjennelig for Vesten ved å filtrere den gjennom regulativer, klassifiseringer, artstifeller, tidsskrifter, ordbøker, grammatikker, kommentarer, redigeringer og oversettelser, som til sammen utgjorde en etterligning av Orienten og gjenskapte den i Vesten, for Vesten. Kort sagt ble Orienten omdannet fra å være det personlige, enkelte ganger fordreide, vitnesbyrdet til dristige reisende og folk som var bosatt der, til å bli den upersonlige definisjonen til en hel rekke vitenskapsmenn. Den ble omdannet fra å være de fortløpende erfaringene fra individuell forskning, til å bli et slags innbilt museum uten vegger, der alt som var samlet fra de enorme avstandene og ulike orientalske kulturer, kategorisk ble *orientalsk*. Den ville bli gjenoppbygget, restrukturert fra fragmenthaugen som bit for bit ble tatt med tilbake av oppdagelsesreisende, ekspedisjoner, kommisjoner, armeer og handelsmenn i leksikografisk,

bibliografisk, kategorisert og *tekstualisert* orientalistisk forstand. Innen midten av attenhundretallet hadde Orienten blitt, som Disraeli uttrykte det, en karriere der man kunne gjenskepe og gjenoppbygge ikke bare Orienten, men seg selv. (Said 2001: 188)

Dette utdraget er hentet ut fra *Orientalismen* (1978) av Edward Said. Den palestinske forfatteren, kultur- og litteraturkritikeren, Edward Said, er den mest sentrale innen teorien om Orientalisme. Jeg lar dette utdraget stå som et bildet som sammenfatter begrepene Orienten og Orientalismen. Selv om det ikke fanger alt han skriver om dette emnet, mener jeg at dette utdraget er representativt for hva som blir berørt i *Orientalismen*.

Edward Said har satt ord på flere hundre års historie om alt det som er utenfor Vesten, nemlig begrepet Orienten. Et begrep han mener er en europeisk oppfinnelse. Han skisserer i sin bok *Orientalismen*, den vestlige verdens nærvær helt tilbake til antikken. Europas har en spesiell tilknytning til det som ligger nærmere men likevel fjernt fra Europas grenser, det nære Østen. Orienten var noe som var kjent og noe som ikke var kjent for europeeren. Derfor tok nytte av den erfaringen de hadde fra det kjente og adopterte det til forestillinger om det de ikke kjente. Said skriver at allerede noen århundre var det et skille mellom det kjente og ukjente i Orienten:

I hvert fall fra det andre århundre før Kristus gikk det ikke hus forbi noen reisende eller ambisiøs vestlig potentat med blikket vendt østover, at Herodot – historiker, reisende, uoppstoppelig nysgjerrig kronikør – og Aleksander – krigerkonge, vitenskapelig erobrer – hadde vært i Orienten tidligere. Orienten var derfor inndelt i riker som allerede var kjent, besøkt, erobret, av Herodot og Aleksander så vel som deres etterfølgere, og riker som ikke tidligere var kjent, besøkt, erobret. (Said 2001: 67)

Han mener at mange av de reisende forfatterne og vitenskapsmenn som har vært i Orienten ikke bare har godtatt det grunnleggende skillet mellom Øst og Vest, men også videreført dette skillet. Vesten var den sterke parten. Østen var den svake parten. Said mener at siden midten av det 1700-tallet haddet det vært to hovedelementer i forholdet mellom Øst og Vest:

Det ene var Europas økende systematiske viten om Orienten, viten som ble forsterket i møtet med koloniveldet og av interessen for det fremmede og uvanlige, utnyttet av de vitenskapene som var under utvikling, nemlig etnologi, sammenlignende anatomi, filologi og historie; videre ble en stor mengde litteratur av romanforfattere, poeter, oversettere og begavede reisende lagt til den systematiske viten. Det andre elementet i det orientalsk – europeiske forholdet var at Europa alltid var i maktposisjon, for ikke å si at de hadde overherredømme. (Said 2001: 47)

Han diskuterer europeere som har reist til Orienten. På grunn av den maktdominansen som

Storbritannia og Frankrike hadde i Østen, slik jeg påviste med sitat av Said tidligere i prosjektet, har Said hovedsak benyttet seg britiske og franske reisebeskrivelser for å belyse sitt syn på europeiske stemmer i Orienten.

Said lister opp noen orientalske klisjeer: haremer, slaver, slør, dansende piker og gutter. Disse klisjeene gikk borgerlige europeere og dagdrømte om. De hadde forestillinger og fremstillinger av at Orienten var forbundet med tøylesløs sex. Dette er litt om hvordan europeere på 1800-tallet så på orientalere som mennesker. Europeererne speilet seg i Orientaleren. Slik så de seg selv i forhold til de andre i dette imaginære omvendte speilbildet: Europeeren var rasjonell, dydig, moden og «normal». Orientaleren var derimot irrasjonell, lastefull (fallen), barnlig og «annerledes». Videre var dette hvordan man så på Orientaleren: «[...] orientalere er uforbederlige løgnere, de er «dorske og mistenksomme», og er i alle ting det motsatte av klarheten, likefremheten og edelheten til den angelsaksiske rase» (Said 2001: 47)

Til slutt vil jeg kort skissere Edward Saids tre formålskategorier for europeere reisende til og i Orienten. Den første kategorien lyder sånn: «Forfatteren som har til hensikt å bruke sitt opphold til oppgaven med å utstyre orientalismefaget med vitenskapelig materiale, som anser sitt opphold for å være en slags vitenskapelig observasjon» (Said 2001: 179). Det viser seg at denne upersonlige objektiviteten ikke makter å holde tilbake den europeiske overlegenheten og arroganse. Som eksempel på denne formålskategorien har han trukket frem Edward William Lanes *Manners and Customs of the Modern Egyptians* (1836). Neste kategori er mindre objektiv og vitenskapelig i forhold til den første kategorien. Skillet mellom subjektet og dets innhold er vage. Fremstillingene farges ofte av forfatterens egne holdninger, forestillinger og fordommer. Sir Richard Burton representerer i følge Said denne formålskategorien. Han har sett på Burtons *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Meccah* (1855). Den siste kategorien er i enda større grad personlig enn den forrige kategorien. Skillet mellom en virkelig eller metaforisk reise er vag. Gérard de Nerval's *Voyage en Orient* (1851) representerer denne formålskategorien.

Likheten for disse tre kategorien er at alle er «[...] trygt fundert på den rent egoistiske drivkraften i den europeiske bevisstheten. I alle tilfellene er Orienten *for* den europeiske iaktaker [...]» (Said 2001: 179).

Ulikhetene mellom disse tre kategoriene er at den første kategorien ble sitert mye og ble brukt av de som skrev innenfor de andre kategoriene. Den hadde status som vitenskap innenfor faget

orientalismen. Forfatteren er her mindre synlig med personlige betraktninger enn det gjelder de to andre. Dette skriver Said om Nerval som representerer kategori tre: «Han er tilbøyelig til å anerkjenne at Orienten er «drømmernes og illusjonenes land» som, i likhet med slørene han ser overalt i Kairo, skjuler et mektig fond av kvinnelig seksualitet» (Said 2001: 206).

Edward Said trekker fram blant annet T. E. Lawrence, David George Hogarth som han kaller for kombinerte orientalister og imperierepresentanter: «[...]D. G. Hogarth, forfatteren av en berømt beretning om utforskningen av Arabia med den passende tittelen *The penetration of Arabia* (1904)» (Said 2001: 252). Til og med titler på reisebeskrivelser viser til de forestillinger man har om Orienten, blant annet som et eksotisk sted med annerledes syn på seksualiteten. Tittelen over henviser til en penetrering og erobring av et ukjent område.

Kompositoriske og fortellertekniske trekk

Komposisjon

Jeg skal se på hvordan boken er satt sammen. Jeg skal beskrive bokens struktur, hvordan den er bygd opp. Jeg skal på bakgrunn av beskrivelsen fortolke og diskutere de eksemplene jeg har listet opp.

Før boken begynner med tekst, er det tegnet et kart over den reiseruten. Kartet viser Europa, Nord-Afrika, Arabia, Russland og India. Det er ikke trukket noen nasjonale grenser. Øverst i høyre hjørne står det «REJSERUTE for DEN DANSKE EKSPEDITION til ARABIEN 1761-1767». Det er trukket en prikkete linje på kartet som indikerer reiseruten for ekspedisjonen. Vi kan med dette følge den prikkete linjen og se hvor de har beveget seg. Dette er slik Thorkild Hansen fremtiller den i svært grove trekk med å velge ut de viktigste stedene de besøkte på reisen:

København, Shetlandsøerne, Island, Gibraltar, Marseille, Malta, Smyrna (dagens Izmir), Konstantinopel (dagens Istanbul), Rhodos, Alexandria, Kairo, Suez, Djidda, Loheia, Sana, Mokka, Bombay (Mumbai), Surat, Muskat, Bushiir, Shiraz, Persepolis, Basra, Bagdad, Mosul, Aleppo, Kypros, Damaskus, Jaffa, Jerusalem, Konya, Bursa, Konstantinopel (dagens Istanbul), Adrianopel, Bukarest, Lemberg, Lublin, Warszawa, Breslau, Dresden, Leipzig, Göttingen, Hannover, Altenbrüch, Hamburg, København.

Vi ser at ringen er sluttet med avreise og hjemkomst til København. Flere av stedsnavnene har endret seg i løpet av den tiden som har gått i mellom da ekspedisjonen fant sted og da boken ble skrevet. Jeg har valgt å bruke de samme navnbetegnelsene som Thorkild Hansen benyttet seg av. På kartet vises det fem kors og fem datoer. Disse korsene indikerer hvor den enkelte deltakeren av ekspedisjonen dør i løpet av reisen. Det står imidlertid ikke dødsårsak eller hvem den døde er. Dette kommer fram i løpet av teksten. I motsetning til de restrende tegningene og kobberstikk, er det ikke opplyst hvem som er opphavsmann til dette kartet. Jeg har heller ikke sett dette kartet ved lesning av ekspedisjonens egne reisebeskrivelser eller sekundærlitteratur omkring denne ekspedisjonen. Det er derfor sannsynlig å anta at dette kartet er laget i forbindelse med utgivelsen av *Det lykkelige Arabien*.

I sideantall rommer *Det lykkelige Arabien* alt i alt 374 sider. I tid rommer den i hovedsak de omtrent syv årene som ekspedisjonen varer fra begynnelsen av januar 1761 til slutten av november 1767. I

tillegg til rammehistorien kommer bakgrunnsdata for deltakerne og forberedelsene til ekspedisjonen som startet våren 1756. Til slutt skildres Carsten Niebuhrs liv etter reisen og til hans død i 1815.

Marianne Stecher - Hansen mener i *History Revisited* (1997) at det er et innslag av ironi når han har valgt tittelen *Det lykkelige Arabien*. Det er ironisk at det lykkelige skal ende tragisk for nesten alle deltakerne av ekspedisjonen. For det er som Thorkild Hansen uttrykker det: «Kun een af de seks mænd vender levende tilbage til Danmark» (Hansen 1962: 54). Det er ikke mindre ironisk at fem lærde menn ikke klarte å løse gåten omkring hvorfor nettopp Arabia var det lykkelige stedet på jorden. Ved siden av ironien mener jeg at *Det lykkelige Arabien* spiller på de forestillingene man har av det ukjente. Det henspiller også til de forestillingene man har av den arabiske verden. Dette er et eksempel på orientalistisk tankegang. Thorkild Hansen ønsker å opprettholde det bildet man har av Orienten som et forlokkende sted i det ukjente.

Den første delen er titulert «Stormen før stilheden». Her har Thorkild Hansen omformet uttrykket stille før stormen som indikerer på at det er svært stille før en storm bryter løs. De har problemer med å komme seg ut av Østersjøen og inn i Nordsjøen. Det er rett og slett ikke vind nok til å seile. Stormen henviser til de store forberedelse som var i forkant av reisen. Det bokstavelig talt stormet rundt utvelgelsen av deltakere og det stormet rundt de utvalgte.

Første kapittel heter «Trods disse slibrige tider». Tittelen er hentet fra en avisartikkel. Den var å finne i avisen *Kjøbenhavnske Danske Posttidende* den 12. januar, 1761. Åtte dager etter at ekspedisjon hadde startet, kunne man for første gang lese om ekspedisjonen:

Da Hs. Majestæt, trods Hans i disse slibrige Tider saa tunge Regierings- Sorger, uafladelig stræber, at befordre Kundskabens og Videnskabens Udbreedelse, og at forøge sit Folkes Ære, ved nyttige og priisværdige Foretagender; Saa har Han, med det for nogle Dage siden til den Middellandske Søe afgangne Skib «Grønland», til Constantinopel afsendte Lærdt Selskab, som derfra skal reise igiennem Ægypten til Det lykkelige Arabien [...]. (Hansen 1962: 10)

Kapittel 2 har fått tittelen «Stormen». Her møter vi de flere stormene som ekspedisjonsdeltakerne kom ut for. Ved avreise var det som sagt ingen vind å oppdrive. «Sømændene ombord fortæller Forsskål, at et saadant pludseligt vindstille om vinteren ofte er et ufejlbarligt varsel om storm, og deres spaadom gaar i opfyldelse» (Hansen 1962: 57). Stormen kom og den herjet. I løpet av to måneder hadde de ikke kommet lenger enn til Helsingør. De hadde mistet to matroser ombord fra «Grønland». Dessuten hadde von Haven fått nok av båtlivet så langt. Han fikk innvilget å reise langs landeveien ned til Marseille for å treffe igjen resten av følget der.

Tredje kapittel heter «Et aar i Ægypten». Det henviser til den tiden de tilbringer i Egypt. Opprinnelig skulle de ha vært der i en måned. Fjerde kapittel heter «Intet nyt fra Sinai-bjerget». Det er nettopp der Moses skal ha mottatt de ti bud på to stentavler. Slik fremstiller Thorkild Hansen ekspedisjonens møte med denne bibelske referansen:

Baade Carsten Niebuhr og von Haven førte omfangsrige dagbøger under deres skæbnesvangre rejse i Moses' og israelitternes fodspor.[...] dette var et af hovedformaalene med hele den danske ekspedition[...]Paa Sinai-halvøen havde von Haven en enestaaende chance for at finde sporene efter israelitternes flugt og gøre fund, som vilde vække opsigt ud over hele den civiliserede verden. Han skulde opsøge Djebel el-Mokateb og kopiere dets indskrifter, finde Sinai-bjerget, hvor Moses modtog de 10 bud, opspore stedet, hvor han slog vand af klippen med sin stav [...]. (Hansen 1962: 160-161)

Den andre delen er titulert «Tusind og een dag». Tittelen henspiller på de mest kjente eventyrene som vi kjenner fra den arabiske verden; *Tusen og en natt*. Disse eventyrene har vært med å forme Vesten sitt syn på den arabiske verden. Nok en gang ser vi et eksempel på hvordan Thorkild Hansen spiller på Vestens forestillinger om Østen. Femte kapittel heter «Foraaret i Tehama». Tittelen viser til den våren i 1763 i Tehama hvor Niebuhr dro og tegnet kartet over Jemen. Dette kartet er gjengitt på sidene 220 og 221. De to engelske oppdagelsesreisende Harris og Palsgrave som mange år senere er i samme området med Niebuhrs kart i bagasjen mener at Niebuhr er den som «[...] først aabnede Arabien for Europa [...]» (Hansen 1962: 223). Ekspedisjonen åpnet dører for andre reisende.

Sjette kapittel heter «Hva betyr Det lykkelige Arabien?» Vi får svaret i dette kapittelet. I løpet av dette kapittelet dør alle deltakerne foruten Carsten Niebuhr. «Kun et halvt aar efter ankomsten til Loheia indser Niebuhr i Sana, at det er ensbetydende med døden [...] Hvorledes skal dette forstaas? Er lykken kun, hvor døden er? Og er der ingen lykke, hvor døden ikke er?» (Hansen 1962: 296). Det hele viser seg å bero på en misforståelse. Uttrykket «det lykkelige Arabia» er i følge Thorkild Hansen en oversettelsesfeil. Thorkild Hansen forklarer oss sammenhengen og han tar utgangspunkt i ordet «jemen»:

Paa arabisk betyder «jemen» saaledes oprindeligt den højre haand eller den højre side. Men naar araberne skal bestemme verdenshjørnene, har de lige siden tidernes morgen vendt sig mod øst, ligesom vi i Europa finder det naturligt først at vende os mod nord. Naar en araber staar foran «verdens sentrum», den hellige sten Kaba'en i Mekka, befunder han sig saaledes altid med ansigtet mod øst. Paa denne maade er ordet «jemen», der oprindeligt betød «højre», tillige kommet til at betyde «syd» Jemen er altsaa ganske enkelt landet, der ligger til højre, landet mod syd. Nu er som bekendt hos araberne den højre side anset for at være meget finere end den venstre. Mens den sidste

den dag i dag kaldes den snavsede og betragtes som mindreværdig, er ordet «højre» eller «jemen» kommet til at betyde lykkelig eller velsignelsesbringende. Arabia Jemen bliver paa denne maade ved en forkert oversættelse til Eydaimon Arabia, som bliver til Arabia Felix, som bliver til L'Arabie Heureuse, som bliver til Das Glückliche Arabien, som bliver til Det lykkelige Arabien. I virkeligheden betyder ordet blot Syd-Arabien. (Hansen 1962: 297)

Syvende kapittel heter «Carsten Niebuhr rider hjem». I sider rommer dette kapittelet 72 sider. I tid rommer den fra India i september 1763 og reisens endelig avslutning i København november 1767. Carsten Niebuhrs hjemreise består av flere etapper. Fra og med han blir alene på ekspedisjonen i februar i 1764 og til og med november i 1767 er han på hjemreise. Denne hjemreisen tar altså fire år. Sannheten er at han gjør store oppdagelser og viktige vitenskapelige undersøkelser i løpet av denne tiden. Med andre ord skynder han seg langsomt fra India, via Arabia og ridende hjem gjennom Europa. Ringen er sluttet. Han reiser ut fra København, er på reise i syv år og kommer så hjem til København. Men Carsten Niebuhrs har to hjem. Det ene er København hvor ekspedisjonen startet. Det andre hjemmet er Dietmarsken i Tyskland.

Illustrasjoner

Boken er vel utstyrt med kobberstikk, tegninger, sitater, fotokopier. Disse illustrasjonene utgjør en sidekommentar til hovedteksten. Tegningene består av kart. Det er skildringer av mennesker og landskap. Kobberstikk er en grafisk fremstillingsmetode som er basert på dyptrykk. Først tegnet man et motiv, senere trykket man disse tegningene på kobberplater. Kobberstikk var en vanlig teknikk som man benyttet seg av på 1700-tallet. Tegningene ble etter reisen stukket av av den danske grafikeren Johan Frederik Clemens (1748-1831). Kartene ble etter reisen stukket av franske kobberstikkere. Thorkild Hansen fremstiller bruken av kobberstikk i *Det lykkelige Arabien*. Han beskriver dens betydning. Eksempelvis får den stor betydning i forhold til utgivelse av Carsten Niebuhrs tredje og siste bind av hans reisedagbok:

[...] i 1795 rammes han af et stort tab, som definitivt faar ham til at lægge alle planerne paa hylden. Alle de kostbare plader til kobberstikkene i hans bøger, det tredje bind indbefattet, som han for en stor dels vedkommende har faaet udført af selve Clemens, er blevet ødelagt ved Københavns brand. (Hansen 1962: 367)

Den inneholder også hieroglyfer og kileskrifter som ble kopiert for hånd av deltakerne. Vi får lese kopier av brev som ble skrevet av deltakerne. Illustrasjonene i *Det lykkelige Arabien*, er noe som binder 1700-tallet og 1900-tallet sammen. Den etterligner på mange måter Carsten Niebuhrs egen reiseskildring. Dette gjør at boken nærmer seg reisens tidsepoke. *Det lykkelige Arabien* har 30 illustrasjoner. De fleste går over en side. Enkelte går over to sider. Noen rommer kun en halv side.

Til sammen utgjør disse illustrasjonene 30 sider i *Det lykkelige Arabien*.

Baurenfeinds oppgave var å tegne og male det de andre samlet. Han dokumenterte reisen ved tegne omgivelser og landskap. Bokens omslag er en tegning av Baurenfeind fra byen Rashid. I Rashid ble de innlosjert hos noen Franciskanermunker. En av munkene ledsaget Carsten Niebuhr, Forsskål og Baurenfeind til et av vakttårnene i utkanten av byen. Thorkild Hansen fremstiller tilblivelsen av denne tegningen: «Her oppe laver Baurenfiend en af sine mest vellykkede tegninger fra rejsen, den der er gengivet paa denne bogs omslag [...]» (Hansen 1962: 94). For å beskrive denne illustrasjonen gjengir Thorkild Hansen Forsskåls skildring av Baurenfeinds tegning: «Fra denne observationspost saa vi det uforligneligste af alle landskabsbilleder, byen Rashid, kastellet i Abukir, Madie søen, Middelhavet, den langstrakte Nil med dens øer og bredder, alt dette bredte sig for vores øjne under den ægyptiske sommers herlighed» (Hansen 1962: 94).

For Thorkild Hansen blir illustrasjonene og dagboksnotatene til de reisende like viktige for å fremstille ekspedisjonens møte med det fremmede på en autentisk måte. Det foreligger lite skriftelig materiale fra Baurenfeind. Per dato kjenner man til tre brev som han har skrevet. Det vites ikke om Thorkild Hansen kjente til brevene ettersom han ikke skriver noe om dette verken i *Det lykkelige Arabien* eller i kildefortegnelsen bak i boken. Samtidig som Baurenfeind bistod de andre, tegnet Carsten Niebuhr selv kart. Etter Baurenfeinds død tok Carsten Niebuhr over hans oppgave. Thorkild Hansen har gjort et utvalg av den store mengden av illustrasjoner som er å finne etter denne ekspedisjonen. Det er interessant å se på hva utvalget hans gjør med fremstillingen av møtet med det fremmede.

Illustrasjoner av klær og hodeplagg gir oss en indikasjon på hvordan menneskene var kledd. Dette gjelder både ekspedisjonsdeltakerne og de som ekspedisjonsdeltakerne møtte. Carsten Niebuhr har i sin reisebeskrivelse et kapittel som heter «Morgenlændingenes klædedragt». Dette kapitlet inneholder seks seks sider med tegninger av hoder med hodeplagg. Thorkild Hansen gjengir en av disse sidene. Her får vi se seks hodeplagg. Carsten Niebuhr skriver i sin reisebeskrivelse at figur nummer 2 er identisk med en slik turban han selv benyttet seg av på reisen. Thorkild Hansen kan ha valgt denne tabellen ettersom det viser denne turbanen.

Thorkild Hansen gjengir en illustrasjon av musikkinstrumenter: «Orientalske musikinstrumenter, tegnet av Baurenfeind» (Hansen 1962: 124). Den er hentet fra Carsten Niebuhrs kapittel «Morgenlændingenes legemsøvelser og tidsfordriv i ledige stunder». Ved å gjengi disse

instrumentene får man et innblikk i møtet med de instrumentene som Thorkild Hansen fremstiller i Carsten Niebuhr og Baurenfeinds møte med Orientens musikk. Thorkild Hansen har plukket ut alle illustrasjoner fra Carsten Niebuhrs reiseskildring. Han har derimot ikke plukket noen fra Forsskåls plantesamlinger som er tegnet av Baurenfeind. Dette er besynderlig med tanke på det store billedmaterialet som er å finne på akkurat dette. Planten som ble oppkalt etter Peter Forsskål er fraværende. Den er å finne avbildet som tabell VII i *Icones rerum naturalium* (1775) av Peter Forsskål og Baurenfeind. Thorkild Hansen har også valgt å unnvære gjengivelser av portretter av ekspedisjonsdeltakerne i *Det lykkelige Arabien*. På denne måten blir det Thorkild Hansens fremstilling av dem som blir stående.

Alle illustrasjonene er forklart med kommentarer av Thorkild Hansen. Her følger et eksempel:

Baurenfeinds tegning af ankomsten til Marseille med «Grønland» for anker mellem de tre danske koffardiskibe, der skal eskorteres til Smyrna. Baurenfeind har øjensynlig tegnet sig selv paa klippen i forgrunden, mens den anden velklædte herre, der ligger bøjet over plantevæksten, næppe kan være andre end professor Forsskål. (Hansen 1962: 64)

Thorkild Hansen kommenterer Baurenfeinds tegning av Marseille. Han tenker seg at Baurenfeind har tegnet selv inn i bildet og at det er Forsskål som samler inn planter. Thorkild Hansen gjentar ikke denne gjetningen i selve teksten. På denne måten blir denne tekstkommentaren en sidekommentar til selve teksten. Dette bildet er det eneste som illustrerer Europa i *Det lykkelige Arabien*.

En annen illustrasjon er dette bildet: «Carsten Niebuhr iført den fornemme araberdragt, han modtog i gave fra Imamen i Sana. Billedet betragtes med rette som et af kobberstikkeren I. F. Clemens' mest vellykkede arbejder» (Hansen 1962: 286). Thorkild Hansen fremstiller dette som om det er Carsten Niebuhr som poserer for Baurenfeind i en arabisk drakt. Men det er ingenting som tyder på at det er ham som er portrettert i tegningen som Carsten Niebuhr har kalt for: «Kleidung der vornehmen Araber in Iemen» (Niebuhr 2003: 447). Slik beskriver Carsten Niebuhr selv dette bildet: «Den klædedragt jeg modtog af imamen, var lavet på samme måde som den de fornemme arabere i Yemen bærer. Hvordan disse klæder sig, er afbildet på TAVLE LXXI» (Niebuhr 2003: 446). Jeg mener at det er kun Thorkild Hansen som har valgt å tolke det dit hen at det kan være Carsten Niebuhr som er avbildet. Videre har han bestemt seg for at dette bildet skal forestille ham. Dermed har han skapt en fortolkning som blir stående for oss lesere som en sannhet. Dette bildet illustrerer godt von Haven sin fremstilling av de orientalske klærne han kjøpte i Konstantinopel. Disse klærne

vil bli omtalt senere i denne teksten. Denne illustrasjonen har blitt benyttet flere ganger i forbindelse med utgivelser av verker i forbindelse med denne ekspedisjonen. Dette er illustrasjonsteksten til dette bildet i *Linné och hans apostlar*: «Arabisk krigare. Det hörde till de utsända konstnärernas uppgifter att skildra de främmande folkslag man mötte i fjärran land. Ett envist rykte gör dock gällande att just den här bilden föreställer nordbon Carsten Niebuhr i arabiska kläder» (Sörlin/Fagerstedt 2004: 127). Denne illustrasjonen pryder blant annet framsidene av *Den Arabiske Rejse* (1990) og *Carsten Niebuhrs liv* (2005).

Innledningsvis beskrev jeg kartet over reiseruten til ekspedisjonen. Videre vil jeg kommentere flere kart som Thorkild Hansen har gjengitt fra ekspedisjonen. Først ut er Carsten Niebuhrs kart over Jemen.

Forenklet gengivelse af Carsten Niebuhrs Jemens – kort. Teksten lyder i oversættelse: ”Vejkort omfattende den del af Jemen, som det litterære selskab under den danske kongen Frederik V’s og Christian VII’s auspicer og omkostninger gennemrejste paa en ekspedition til orienten. Afstemt efter astronomiske og hodometriske observationer og udarbejdet af Carsten Niebuhr 1763. (Hansen 1962: 220-221)

Man kan tydelig se at det er samme kunstneren som har gjort en forenklet gengivelse av kartet over Jemen. Dette kartet har gjort Carsten Niebuhr verdenskjent blant reisende i disse områdene på 1800-tallet. Her er de samme strekene. På lik linje med kartet over reiseruten har man tegnet inn byene med forskjellige størrelse på husene for å forklare hvor stor hver enkelt by er. Ved å sammenligne dette kartet med Carsten Niebuhrs originale kart som man finner i hans reisebeskrivelse, ser man tydelig at man har gjengitt hans måte å tegne kart. Man har kopiert Carsten Niebuhrs lille plakat hvor det står hva dette kartet forestiller. På originalen er den plassert øverst til høyre. I *Det lykkelige Arabien* er den plassert nederst til venstre. Plakaten er nesten identisk med Carsten Niebuhr sin plakat. Man har oversatt denne teksten fra latinsk til dansk. Man har valgt bort flere detaljer fra originalen. De har derimot beholdt de striplete strekene som utgjør Carsten Niebuhrs reiser i Jemen for å tegne dette kartet. Denne er detaljen er viktig ettersom disse utfluktene er beskrevet av Thorkild Hansen. Ettersom Thorkild Hansen fremstiller Carsten Niebuhrs møte med Jemen og beskriver dette i teksten, blir dette en dobbelt fremstilling av Carsten Niebuhrs møte med Jemen.

Flere begynnelser

Det er mulig å se flere begynnelser i *Det lykkelige Arabien*. Dette kommer til uttrykk i komposisjonen og på det mer tematiske plan. Jeg vil her blant annet utdype det jeg diskuterte

ovenfor omkring bokens siste kapittel. Som jeg antydte ovenfor mente jeg at man kan se på det siste kapitlet som bokens siste del. Første del er bokens begynnelse. Det er reisen start fra København. Del to er begynnelsen på en ny etappe på reisen. De reisende stod her på terskelen fra Europa til Orienten. Siste kapittel om Carsten Niebuhrs reise hjem til Europa er begynnelsen av slutten. Sånn sett kan man si at boken delt opp i tre deler. La oss se nærmere på dette.

Thorkild Hansen rammer inn historien med å åpne bokens to deler omtrent identisk.

Åpningssetningen i boken setter fart i historien med mennesker som er i bevegelse og som er på vei til noe ukjent:

En vindstille vintermorgen, den 4. januar 1761, bliver et rejseklædt selskab paa fem mand roet fra Toldboden og ud paa Københavns rhed. Naar de staar i baaden og vender ryggen til solen [...] Foran dem i solstriben venter orlogskibet «Grønland» [...] I de kommende maaneder skal skibet derude føre dem den lange vej nord om Skagen og ned gennem Middelhavet til Konstantinopel. (Hansen 1962: 9)

Åpningssetningen i del to gjentar at de er på reise og påpeker at de foretar flere avreiser i selve reisen:

En vindstille sommerdag, den 5. oktober 1762, staar de seks mænd i den danske ekspedition atter i en robaad og bliver sejlet udad i modlyset. [...] Foran dem ligger fire store skibe [...] Det er skibene, der om tre dage skal sydpaa i bugten og tværs over Det røde Hav til Mekkas havneby Djidda i Arabien. (Hansen 1962: 187)

I så måte kan man se denne gjentakelsen som en oppsummering av det som har forløpt i bokens første del. Det forteller og foregriper noe av det som skal skje i fortsettelsen. De har til nå reist i ett år og ti måneder. De har blitt rike på erfaringer fra reisen. Nå står de på utfarten til å krysse ytterligere en grense. Europa ligger bak dem. Foran dem ligger den arabiske verden. De er ved Suez og er betraktelig nærmere sitt mål for reisen, nemlig det lykkelige Arabia. Reisen fra Suez til Djidda blir på mange måter en ny start.

Likheten på de to åpningssetningene er at de i begge ble rodd ut til et større skip. Forskjellene fra de to åpningssetningene er flere. Et eksempel er antall menn i båtene. I nummer en står det fem menn i robåten. I nummer to står det seks menn i robåten. I virkeligheten var det like mange menn i båten i begge tilfellene. Thorkild Hansen har ikke regner med den svenske tjeneren Berggren i den første teksten. I tekst nummer to blir han synlig. En annen forskjell er hvordan solen er stilt på himmelen. I den første teksten har de solen i ryggen. I nummer to får de solen i ansiktet. Dette kan sees på som

de drar dit solen står opp. Morgenlandene. Orienten. Videre har året nettopp startet i den første teksten. Det er vinter i København. I nummer to er året på vei til å ebbe ut på kalenderen, men på den sydlige halvkule er det fremdeles sommer.

Som tidligere nevnt er det mulig å se på det syvende og siste kapittelet som bokens tredje del. Sjette kapittel avsluttes med at Baurenfeind og Berggren omkommer på overfarten fra Arabia til India. De gjenlevende er Kramer og Niebuhr. Slik starter det syvende kapitlet:

I Det indiske Ocean er det sommer hele aaret rundt.[...] Det eneste, der bringer lidt afveksling i sceneriet, er monsunen, skønt ogsaa den har temmelige monotone vaner. Den ene halvdel af aaret blæser den fra sydvest, den anden halvdel fra nordøst; mens alt andet staar stille, jager den ensomt frem og tilbage mellem Afrika og Asien. I det indiske Ocean er det sommer hele aaret rundt, men monsunen farer over det og sanser det ikke, den er altid paa rejse, og lykken er altid der, hvor den ikke er. Da kaptajn John Martin i august maaned 1763 letter anker ud for Mokka, befinder han sig endnu i den halvdel af aaret, da monsunen blæser fra sydvest.[...] John Martin har flere dage med vindstille undervejs, og først tre uger senere, den 11. september 1763, naar han frem til Bombay med [...] de to dødsens elendige passagerer ved navn Carsten Niebuhr og Carl Christian Kramer. (Hansen 1962: 300-301)

Dette utdraget har noen av de samme elementene som man finner i de to andre åpningene som jeg diskuterte ovenfor. Denne innleder den tredje etappen på reisen. De skal til Bombay for senere reise via den arabiske bukten og hjem gjennom Basra og Aleppo. Denne åpningen kan sees som en gjentakelse på åpningen av boken. Den kan også sees som en gjentakelse av åpningen av annen del. Vinden spiller atter en gang en stor rolle i hvilken grad de skal komme seg videre eller ei. Den tar opp i seg erfaringene fra de to forrige eksemplene og gjensker den siste båtreisen som blir gjort med flere av deltakeren i livet.

Fortellerteknikk

Thorkild Hansens bruk av temposkifte er et litterært grep for å fengsle leserne. Han bygger opp historien sakte men sikkert med forarbeidet før reisen. Hele første kapittel; «Trods disse slibrige tider», omhandler reisemålet og målet for reisen. Fra og med andre kapittel; «Stormen» følger vi deltakerne på reisen. Thorkild Hansen tar seg god tid til å gjenfortelle ekspedisjonen til Det lykkelige Arabia. Han skriver tett opp til reisedagbøkene til Peter Forsskål og Carsten Niebuhr. I skrivestil ligner han mest på Carsten Niebuhrs reisebeskrivelser. På lik linje med Carsten Niebuhrs tekster er *Det lykkelige Arabien* fylt med en blanding av nøkternhet og humor i møtet med det fremmede. Syvende og siste kapittel «Carsten Niebuhr rider hjem» handler om Carsten Niebuhr som den eneste gjenlevende fra reisen. Han rir gjennom Europa. Herfra øker tempoet i fortellingen.

Det ser ut som fortelleren har like mye hastverk med å komme igjennom historien som hovedpersonen har med å komme seg hjem. Temposkiftene gjør at det er framdrift i teksten.

Fortellerstemmen til Thorkild Hansen forandrer seg i takt med temposkiftene. Thorkild Hansens bruk av gjentakelser gjør også noe med framdriften i boken. «Opbrud efter opbrud. Mil efter mil» (Hansen 1962: 332). Ytringen «Opbrud» gjentas åtte ganger i løpet av ti sider. Thorkild Hansens hyppige bruk av gjentakelser gjør teksten mer dynamisk. Mellom disse gjentakelse om Carsten Niebuhrs hurtige forflytninger fremstiller Thorkild Hansen denne reisen i et større perspektiv. For hvert oppbrudd Carsten Niebuhr foretar, beskriver Thorkild Hansens dette i forhold til de historiske begivenhetene som har skjedd på de stedene Carsten Niebuhr besøker. Thorkild Hansens følge med Carsten Niebuhr hjem viser at det er sterke bånd mellom Carsten Niebuhr og Thorkild Hansen. Thorkild Hansens reiseskildringer er også preget av at han forsøker å skrive seg inn i et fiktivt univers. Jeg vil allikevel mene at man drar det for langt hvis man påstår at Thorkild Hansen har fiksjonalisert sitt eget liv i sine dokumentariske og historiske romaner. Jeg lar følgende Thorkild Hansen selv si noe om hvordan ser på rollen som reiselitteraturforfatter.

Thorkild Hansens tre første reiseskildringer ble samlet i boken *Rejsedagbøger* (1969). Det følgende utdraget er hentet fra forordet til denne boken:

Alle prosastykkerne i dette bind blev oprindeligt nedskrevet paa de steder, de handler om, og sidenhen bearbejdet.[...] Det er dagbogsnotater; er den geografiske afstand mellem de enkelte afsnit undertiden nogle tusinde kilometer, saa fortrykkes synsvinklen ikke langt fra første person ental.[...] De oprindelige tekster er revideret og strammet, enkelte afsnit er gledet ud, og nogle faa nye er kommet til. (Hansen 1969: 7)

Dette utdraget viser reisedagbokens vesen. Thorkild Hansen har selv skrevet sine dagbogsnotater underveis. Hjemme fra reisen har han bearbeidet stoffet. Tidsavstanden og den geografiske avstanden påvirker fremstillingen av det han opplevd. I tillegg har han bearbeidet tekstene på nytt i forbindelse med denne samleutgaven. Han har trukket i fra og lagt til der det passer best for ham. I tillegg til tekstene har Birte Lund tegnet kartene over Failaka og Nildalen for denne utgaven. Dette er til sammenligning med hvordan han har skrevet *Det lykkelige Arabien*. *Det lykkelige Arabien* blir skrevet i historisk presens. Han gjengir det som har skjedd for en lang tid tilbake som om det skjer i det øyeblikk historien fortelles. Dette binder den tiden han beskriver med sin egen tid.

Poul Behrendt skriver i *Djævlepagten*:

Også derfor blev rejsedagbogen hans foretrukne genre, både når det gjaldt ham selv, og når det gjaldt andre. I rejsedagbogen er der ingen forskel på døgnets udadvendte og døgnets inadvendte side. I rejsedagbogen er tidens gang synliggjort til en rejse i rummet og hver ny time også et nyt sted. I rejsedagbogen bliver dagen og vejen forenet – den er livet omsat til dokumentarisk lignelse, til en sand roman. Eller den er dokumentert omsat til et hæderligt bedrag. (Behrendt 1995: 25)

Thorkild Hansen har en allvitende synsvinkel med kunnskap om hva som vil skje med personene i fremtiden. I sin posisjon som forfatter kan han fortelle det han ønsker for å fremstille historien slik han vil at vi skal kjenne historien. Derfor blir hans utvalg av sitater fra dagbøkene, hans utvalg av illustrasjoner og hvem som sier hva i den bestemte situasjonen viktig for å få et bilde av hva som kan ha forekommet på denne ekspedisjonen.

Thorkild Hansen er historiefortelleren, intrigemakeren og spenningsforfatteren. Det er spenning på flere nivåer. Det er spenning i teksten. Eksempelvis så avslutter han bokens deler og kapitler på en slik måte at man av nysgjerrighet vil lese mer. Det er også spenning mellom ekspedisjonsdeltakere. Et av virkemidlene som bidrar til spenningsoppbygning og fremdrift i boken er hans benyttelse av frampek. De mange frampekene bidrar til å drive teksten framover. Jeg vil gi eksempler på frampek. Han kommer med informasjon her og der.

Allerede i starten av fortellingen foregriper han historien med disse ordene: «Med disse store forventninger bag sig startede den danske ekspedition til Arabien, der skulde faa et saa sørgeligt forløb» (Hansen 1962: 10). Historisk sett var denne turen et pionerarbeide å regne og «[...] endnu hundrede aar senere nævner engelske opdagelsesrejsende Carsten Niebuhrs ekspedition, som den nu hedder, med den største agtelse» (Hansen 1962: 11). Mye tyder på Carsten Niebuhr er en sentral figur i denne historien. Men hva er så sørgelig ved denne ekspedisjonen? Det sørgelige forløpet ved denne ekspedisjonen fremstiller Thorkild Hansen i siste setning i det første kapittel: «Kun een af de seks mænd vender levende tilbage til Danmark» (Hansen 1962: 54). Her foregriper han noe som skal skje senere i historien. I løpet av en bok på cirka 400 sider, vil man finne ut hvem den ene personen er. Dette øker spenningen for leseren og det vekker nysgjerrigheten for å lese videre.

Noe nærmere en løsning på gåten får vi gjennom historiens gang. Fortelleren kaster ut hint, hist og her. Eksempelvis får vi et hint gjennom fremstillingen av Peter Forsskål før han ble valgt ut til å delta i denne ekspedisjonen. Peter Forsskål skrev avhandlingen om pressefriheten; *Tankar om Borgerliga Friheten* (1756). Den ble sensurert og hans læremester Carl von Linne var en av dem som nektet denne utgitt. Men tidene forandrer seg, og det til det bedre, men ikke for alle: «[...] i

1766 ophæves censuren i Sverige.[...] Men da havde trykkefrihedens unge forkæmper allerede været død i tre aar» (Hansen 1962: 24). Allerede i kapittel to får vi vite hvem som dør først. Det er nemlig von Haven: «Han var den første, der vilde redde sig. Han bliver den første, der dør» (Hansen 1962: 60). Men det skal ta en stund før von Haven blir offer for denne mystiske sykdommen som mer eller mindre vil plage alle deltakerne, nemlig malariaen. Man får flere frampek når von Haven skal dø. Et eksempel er i forbindelse med utflukten til Sinaifjellet som von Haven og Carsten Niebuhr utførte sammen. Bernstorff skrev ett brev til von Haven hvor han ga uttrykk for at han ikke var fornøyd med hans arbeid. Samtidig som dette brevet ble skrevet undertegnet de øvrige deltakerne at von Haven var død. Thorkild Hansen forteller om disse brevene som går forbi hverandre. Etter opplysningen om at von Haven er død, fortsetter historien kronologisk med en ennå levende von Haven.

Fortelleren Thorkild Hansen er etterstilt, og kjenner hele historien. Likevel velger Thorkild Hansen å fortelle i historisk presens. Dette er et grep han bruker for å få frem at reisen er et møte med ukjente. Et med møte med det ennå-ikke-opplevde. Med frempekene øker spenningen. Leseren får vite litt om resultatet. Men bare nok til å vekke nysgjerrigheten ytterligere. Den åpne fremtiden som reisen ut indikerer presenteres som fatal. Boken er altså på mange måter bygd opp som en spenningsroman. Et virkemiddel i denne sammenhengen er at fortelleren ofte ikke å avsløre hvilken person det er snakk om før man har kommet halvveis ut i avsnittet. Dette er en vanlig fortellerteknikk i spenningslitteraturen, som Thorkild Hansen benytter seg av.

Også Carsten Niebuhrs reisebeskrivelser kan sies å være etterstilte. Carsten Niebuhr hadde foretatt reisen da han gav dem ut. Carsten Niebuhrs reisebeskrivelser er en reisedagbøker som skildrer dag for dag. Samtidig er det en bearbeidet reisedagbok. Dagboksnotatene ligger til grunn for de verkene han gav ut etter reisen. Notatene blir fremstilt som dagboksnotater, men de bærer preg av at de er utgitt syv år etter reisen var endt.

Forutenom de ulike hopp Thorkild Hansen gjør i tid og rom i *Det lykkelige Arabien*, fremstiller han ekspedisjonen i en stil som likner en reisedagbok. Det er to store forskjeller mellom Carsten Niebuhrs fremstilling av ekspedisjonen i hans reisebeskrivelser og Thorkild Hansen fremstilling av ekspedisjonen i *Det lykkelige Arabien*. Den ene forskjellen er at det er to hundre år mellom fremstillingene. Den andre forskjellen er at Carsten Niebuhr faktisk har erfart det som fremstilles i

hans reisebeskrivelser. Thorkild Hansen har framstilt det Carsten Niebuhr opplevde, og det med sine egne ord blandet med Carsten Niebuhrs framstilling.

Thorkild Hansen er en åpen forteller. Han er synlig når han diskuterer stoffet som ligger til grunn for framstillingen av denne ekspedisjonen. Han er også synlig når han fortolker ekspedisjonen og henvender seg til oss lesere. Samtidig kommer han til syne når han betrakter ekspedisjonen og kommenterer den i forhold til sin egen samtid. I det tidspunktet *Det lykkelige Arabien* kom ut bar verden ennå preg av etterdønningene fra den annen verdenskrig. Den kalde krigen er på sitt kaldeste i denne perioden. Her et eksempel på hvordan han ser på Europa anno 1962: «Hvis vor tid uventet skulde rammes af den anden ulykke at blive husket om 200 aar, vil det være for dens mærkelige, næsten historiske iver efter at blive glemt» (Hansen 1962: 27). Han fortolker, kommenterer, synser og mener noe om det han skildrer.

Personframstilling

Dette Selskab bestaar af følgende fem personer: 1) Hr. Professor Friederich Christian von Haven, som Philologus. 2) Hr. Professor Peter Forsskål, som Physicus og Botanicus. 3) Hr. Ingenieur-Lieutenant Carsten Niebuhr, som Mathematicus og Astronomus. 4) Hr. Dr. Christian Carl Cramer, som Medicus og Physicus, og 5) Hr. Georg Wilhelm Baurenfeind, som Maler og Kobberstikker. (Hansen 1962: 10)

Dette sitatet har Thorkild Hansen hentet fra avisen «Kiøbenhavnske Danske Posttidende» den 12. januar 1761. Det er ingenting som sier hva slags mennesker som skjuler seg under de navnene som blir nevnt i avisen. Det er ingenting som beskriver hvordan de er som personer. Man får kun navn, profesjon og hvilken oppgave de skal utføre på ekspedisjonen. Thorkild Hansen framstiller dem slik i det er klare for å reise:

Her er de endelig samlet alle seks, fattede, men af gode grunde tavse; den elegante von Haven, bitter over sin degradering for to uger siden og opfyldt af modvilje mod denne rejse, hvor han intet har at skulle have sagt; den kolde, kortfattede Forsskål, som kun fire dage forinden har besværet sig til Linné over den stymper, der er blevet paatvunget ham som assistent, og «stymperen» selv, den ulykkelige Kramer, som nu ser hen til en aarelang rejse, hvor han fra starten er erklæret uønsket. Her er den lile tætbyggede bondesøn fra marsklandet, Niebuhr [...] Her er endelig den hyggelige Baurenfeind, ædru, altfor ædru her i morgenkulden og det skarpe vinterlys, og den svenske tjeneren Berggren,[...]. (Hansen 1962: 53)

Thorkild Hansen mener at stundens alvor har satt preg på hvorfor de er så stille ombord. Hvordan vet Thorkild Hansen dette? Ingen av de kildene som ligger til grunn for hans framstilling av

ekspedisjonen sier noe om dette. Dermed er dette Thorkild Hansen egen fortolkning og forespeiling på hvordan det kan ha tatt seg ut. Ut i fra dette utdraget ser man hva Thorkild Hansen mener om hver enkelt ekspedisjonsdeltaker. Dette påvirker vår lesning av boken og det preger vår oppfatning av hvordan deltakerne av ekspedisjonen var som mennesker.

Thorkild Hansens fremstilling av ekspedisjonsdeltakerne skaper motsetninger. Han skaper helter og skurker i *Det lykkelige Arabien*. Med litterær frihet fremstiller han personene som om det skulle vært romanfigurer. *Det lykkelige Arabien* er på en måte en roman hvor virkelige personer figurerer som romanfigurer. Samtidig er det en dokumentarisk fremstilling av virkelige personer. Thorkild Hansen har plukket ut fra sine kilder det som tjener sin framstilling av personene. Dermed blander han det virkelige og det fiktive omkring personene i boken. Hans fremstilling av bokens personer blir viktig for deres møte med det fremmede. Hvordan takler de ulike personene de utfordringene som oppstår i og med møtet med fremmede land, fremmede landskap, fremmed kultur, fremmede språk. Igjen blir det viktig å skille mellom hvem som møter det fremmede. Er det deltakernes egne ord og tanker om dette møtet eller det Thorkild Hansen sine ord og tanker om dette møtet?

De fem deltakerne representerte ulike nasjonaliteter. 2 var danske, 2 tyske og 1 svensk. Denne internasjonale sammensetningen skapte etter hvert store problemer for ekspedisjonen.

Hver enkelt av deltakerne blir omhyggelig omtalt igjennom hele historien. Fremstillingen av deltakerne er delt opp i tre. Først i forbindelse med at de blir valgt ut til å delta i ekspedisjonen. Thorkild Hansen forsøker forklare hvorfor de blir valgt ut til å delta i ekspedisjonen. Deretter fremstilles de underveis på ekspedisjonen. Her forteller han om hvordan de hver enkelt oppfører seg underveis. Til slutt omtales de i det de dør. Etter deres død, går han nærmere inn på hva de enkelte har fått utrettet i livet sitt og på denne ekspedisjonen.

Frederik Christian von Haven ble født i 1727 som sønn av sognepresten i Vester Skerninge på Sydfyn. Han var den første som ble valgt ut til denne reisen. Han var også den første som døde på reisen. Etter mange forsøk å komme seg ut i Nordsjøen, valgte von Haven å reise på egenhånd fra København til Marseille. Reisejournalen skildrer Europa i perioden 26. mars- 7.mai 1761. Resten av reisen gjorde han sammen med de andre deltakerne. Han døde i Mokka den 25.mai 1763. Han ble 36 år gammel.

Han ønsket å være ekspedisjonens leder, men får ikke denne utnevnelsen. Han blir syndebukken for at de ikke får vite hva det lykkelige Arabia betyr filologisk og dermed hva det egentlig står for. Thorkild Hansen fremstiller ham som lat og selvopptatt: «[...] han var nok mageligt anlagt, velunderrettet, men ikke lærd, snedig men ikke skarp, elegant men ikke fornem» (Hansen 1962: 17-18). Von Gähler fremstiller ham annerledes. I et brev til Bernstorff skriver han følgende om filologen von Haven: «[...] Jeg tilstaar, at med hensyn til den litterære del af videnskaben, som er ham betroet, kunde man ikke have truffet et heldigere valg» (Hansen 1962: 130). Han blir betraktet som noe skurkaktig og blir beskyldt for å ha planer om å ta livet av resten av ekspedisjonens deltakere med et innkjøp av en pakke arsenikk.

Peter Forsskål ble født i 1732 i Helsinki av svensktalende foreldre. Han vokste opp i Uppsala. I likhet med von Haven, så var også Peter Forsskål en prestesønn. Peter Forsskål er fem år yngre enn von Haven. Han studerte ved universitetet i Uppsala og «Han fik det store legat og tilbragte nu de følgende aar med at studere botanik under den berømte Linné, hvem han snart kom til at omfatte med en beundring, som nærmede sig afgudsdyrkelse» (Hansen 1962: 21). Botanikeren og zoologen, Peter Forsskål, var en av Carl von Linnés trofaste apostler. Linné bemerket i sin bok *Nemis Divina* at Forsskål stammet litt i det han skulle ta farvel med sin lærer. Linné tok dette som et dårlig tegn ettersom dette også skjedde med sin tidligere elev, Löfling, som avled på en ekspedisjon til Sør-Amerika. Før Forsskål forlot Stockholm og Sverige til fordel for København, lot han male et portrett av seg. Dette portrettet er ikke tatt med som illustrasjon i boken, men Thorkild Hansens fremstilling av dette portrettet av ham taler kanskje for seg selv:

Det viser en fast og bestemt herre, hvis øjne under den høje pande køligt gengælder iagttagerens blik. Et behersket klarsyn præger ansigtet, som i øvrigt er uden velvilje og humor. Kun mundens svagt fremskudte underlæbe lader ane, at den ydre ro dækker over et farligt, opfarende væsen. Den højre haand er skudt ind under skindvesten, hvad der faar overkroppen til at hælde en anelse bagover og giver hele personen holdning og værdighed uden at slaa over i den pompøse selvforherligelse, som ikke er ualmindelig i samtidens portrætter. Forsskål virker selvsikker, men ikke selvglad. Det er et billede af en beslutsom og energisk mand.[...] (Hansen 1962: 27)

En kopi av dette maleriet pryder de første sidene av Forsskåls reisedagbok som ble utgitt i 1950. På vegne av «Svenska Linné-Sällskapet» har Arvid Hj. Uggla skrevet et forord til denne reisedagboken. Uggla skriver i dette forordet historien bak dette bildet og om Forsskåls siste besøk hos sin læremester Linné (Uggla 1950: 11). Dette har Thorkild Hansen flettet inn i historien. I

følge Thorkild Hansen er Forsskål noe hoven, men han arbeider iherdig med innsamling av blant annet bløtdyr og planter. En av plantene gjør Forsskål udødelig i den botaniske verden. Linné navngir en plante etter sin avdøde elev Peter Forsskål. Planten får navnet *Forskolea tenacissia hispida adherens uncinata*. Dette er en plante som Linné lot vokse opp blant de mange frøene som Forsskål sendte hjem til Europa. Thorkild Hansen diskuterer sine kilder om navngivningen. Blant annet Carsten Niebuhr, Barthold George Niebuhr, Henrik Schüek, Carl Christensen. Thorkild Hansen mener at Linné har valgt å navngi en brennesle etter Forsskål på bakgrunn av hans personlighet. Han støtter seg til Carsten Niebuhr og hans sønn om dette. «I den Frøsending, Forsskål hjemsendte fra Cairo, var Frø af en Plante fra Cairos nærmeste Omegn.[...] Frøene spirede hos Linné, og da han fandt, at Planten hørte til en ny Slægt, og da han snart efter hørte om Forsskåls Død, kaldte han Slægten *Forskolea* og Arten *tenacissia* og publicerede den i et «Corollarium» som Tilæg til sin Afhandling *Opobalsamum declatum 1764*» (Christensen 1918: 77). Hva betyr navnet? Sjekk ut dette i Det lykkelige Arabien. Hvordan Thorkild Hansen benytter seg av denne navngivningen for å gi en fremstilling av Peter Forsskål.

Thorkild Hansen fremstiller Forsskål som mer dyktig i forhold til von Haven: «Han var dygtig, det kunde man unskylde ham, men han vidste det selv, ja han viste, at han vidste det, og det var utilgiveligt» (Hansen 1962: 22). Von Gähler sammenligner også von Haven og Forsskål. I følge von Gähler er det strengt tatt nasjonaliteten til Forsskål det er noe galt med:

Hr. Forsskål er hverken mindre itelligent, dygtig eller lærd. Fantasiens ild er hos ham forenet med en enestaaende iagttagelsesevne, men da han er lige saa forstilt som den anden, vil jeg tro, at han endnu har bevaret en god del af sit hjemlands vulgære karakter. (Hansen 1962: 131)

Peter Forsskål var 29 år da ekspedisjonen startet. Han var den som døde som nummer to i rekken av de som ble rammet av sykdom på reisen. Han døde i Jerim i Jemen, den 13. juli 1763. Han ble 31 år gammel. Navnet til Peter Forsskål blir skrevet på ulike måter. For eksempel: Petrus (latinsk), Pehr, Petter, Peter. Jeg velger å bruke varianten Peter Forsskål som er den varianten Thorkild Hansen benytter seg av.

Carsten Niebuhr ble født 17. mars 1733 i Dietmarsken i Tyskland. Nærmere bestemt i Hadeln i nåværende Cuxhaven. Hans foreldre var bønder. Om Niebuhrs utseende skriver Thorkild Hansen: «Han er lille og tættbygget, men seig. Gennemgaaende faamælt, reserveret, en smule fantasiløs maaske, men udholdende, ligevægtig, lun, og med en karakterstyrke, der grænser til det kedelige» (Hansen 1962: 333). Thorkild Hansen gjør et poeng ut av hans manglende bakgrunn:

Ingenting. Carsten Niebuhr var ingenting. Ikke professor. Ikke doktor. Ikke præstesøn.[...]Hans far var bonde, ligesom hans farfar havde været det; at kunne læse og skrive var ikke helt almindelige færdigheder i den familie[...]Niebuhr'erne var en slægt af fribønder, selvbjergede folk i smaa kaar, sammensunkne staldbygninger og vintertaage fra havet, kvindfolk som mistede tænderne, og børn som begyndte at hoste. Man spekulerede ikke paa, hvordan der saa ud i Det lykkelige Arabien; man havde kreaturerne i marsken, de vaade køer, der saa paa en, som om de var saa bedrøvet over, at de heller ikke kunde læse og skrive. (Hansen 1962: 28-29)

Men hvis Carsten Niebuhr ikke var noe, hvordan har det seg at han ble valgt ut til å representere den vitenskapelige reisen til Arabia? Carsten Niebuhr mistet sin mor da han var seks år gammel. Han måtte hjelpe til på gården, men ble etter hvert sendt på latinskole. Så har det seg slik at også hans far døde. Formynderen, som var hans onkel, tok ham ut av skolen og satte ham i tjeneste som bondedreng hos seg selv. Her ble han til han var myndig og han selv kunne råde over sin farsarv. Med arven etter sin far siktet han seg inn på å bli landmåler. I 1757 begynte han å studere i Göttingen. Her studerte han matematikk og ble lagt merke til av professor Kästner. Kästner skaffer ham stipend slik at han fikk studert videre innenfor astronomi og slik at han fikk anskaffet seg de nødvendige måleinstrumentene. Sommeren 1758 fikk han spørsmålet om han ville delta i en ekspedisjon til Arabia. Niebuhr takket ja og forberedte seg til å reise med å blant annet lære seg arabisk. Kort tid før de skulle dra ble han av ministeren Bernstorff, forespurt om hvilken tittel han ønsket seg. Han ønsket å titulere seg selv som løytnant. «- Som løytnant vil jeg have ære af at foretage nøjagtige observationer; men som professor eller kaptajn maatte jeg skamme mig, hvis det kom for en dag, at jeg ikke have udforsket matematikkens dybder tilstrækkeligt, sa han» (Hansen 1962: 33). Bernstorff utnevnte ham til «[...] Ingenieur-Lieutenant. Det er omtrent det samme som landmaaler. Det er i orden. Carsten Niebuhr skal have lov til at forblive ingenting» (Hansen 1962: 33) Dette er i tråd med en av de kildene som Thorkild Hansen har støttet seg til, nemlig Carsten Niebuhr sønn. Ifølge hans sønn «[...] havde han så lidt tiltro til sine evner, at det grænsede til det selvudslættende» (B. G. Niebhur 2005: 4). Mange måter kan man se på ham som ekspedisjonens uoffisielle leder. Thorkild Hansen siterer von Gählers fremstilling av Carsten Niebuhr:

Hr. Niebuhr skorter det hverken paa dygtighed eller flid. Hvad karakteren angaar, er han ret en hædersmand, og pengekassen kunde ikke været betroet til bedre hænder end hans. Jeg drister mig til at sige, at den vilde være daarligere anbragt hos von Haven, der er lige saa ødsel, som den anden er økonomisk. (Hansen 1962: 131-132)

Frits Andersen skrev dette i artikkelen «Arabia Felix»: «[...]Thorkild Hansen i [...] Carsten Niebuhrs skikkelse fandt et modbillede til den moderne intellektuelles vankelmød og forfængelighed, som tilmed kunne forenes med en nietzchansk og moderiktig dyrkelse af eneren»

(Andersen 2002: 135).

Andersen mener at Thorkild Hansen fremstiller slik at Carsten Niebuhr blir et motsatt speilbilde på Thorkild Hansen og hans samtid. Carsten Niebuhr blir motvekten til det moderne samfunnet hvor man higer etter å blant annet klatre på rangstiger.

Carsten Niebuhr var den eneste som overlevde ekspedisjonen. Etter at han kom hjem fra ekspedisjonen fikk han utgitt noen av sine reisebeskrivelser og noen av Forsskåls etterlatte papirer. Han takket nei den æresbevisning det var å ta på seg det store arbeidet å kartlegge Norge. Han forlot København og bosatte seg i Meldorf i Tyskland og virket som kartograf der. Han døde den 26. april 1815 i sitt eget hjem. Da var han fylt 82 år gammel. Han var ved det tidspunktet far til to barn, enkemann, blind og lam.

Carl Christian Kramer ble født den 19. januar 1732 i København. Hans far var hushovmester hos overkammerherre von Plessen. Han ble utdannet lege i 1760. Legen Christian Carl Kramer klarte ikke å lege verken seg selv eller flere av deltakerne fra å dø av malaria. Han var i følge Thorkild Hansen doven. Han døde den 10. februar 1764 i Bombay. Han ble 34 år gammel. Thorkild Hansens nekrolog blir som følger:

Carl Christian Kramer efterlader sig ikke en stavelse. Det er faktisk lykkedes dette gaadefulde menneske at gennemføre den lange rejsen fra København til Bombay uden at skrive et brev, uden at gøre et notat. I Rigsarkivets dynger og dokumenter fra den arabiske rejse der ikke et ord fra Kramers haand.[...]Han er os ligesaa ubekendt, da han dør i Bombay, som da han melder sig til expeditionen i København. Han gennemfører næsten hele den store rejse, men hans eneste budskab til eftertiden f orbliver et par gode raad om «Canariefugles rette Pleie». Dette forhold er i sig selv bemærkelsesværdigt. Det vigtigste, der kan siges om denne tavse dansker, der dør 32 aar gammel i Bombay, er netop dette, at man ingenting kan sige. Han maa have været i besiddelse af usædvanlige evner til at sno sig uden om vanskelighederne og ikke tage tingene højtideligt eller ogsaa af en fantasiløs og afstumpet ufølsomhed. Det er i tilfældet Carl Christian Kramer kun de to muligheder. En stor og sjældnen livskunstner. Eller et fæ. (Hansen 1962: 302)

Det er ingen tvil om Thorkild Hansen framstiller Carl Christian Kramer i et dårlig lys. Anne Haslund Hansen forsøker å gjenreise Kramers ære i kritikken overfor Thorkild Hansens fremstilling av ham. Hun mener at det er feilaktig at Kramer ikke etterlot seg noe mer for ettertiden enn denne fuglehåndboken som blir nevnt ovenfor. Haslund Hansen mener å dokumentere at man skal ha viten om at Kramer skal ha etterlatt seg to pakker fra reisen. Hun henviser her til en av Thorkild Hansens kilder, Henrik Schück. Haslund Hansen har rett når hun påpeker at Schück nevner to etterlatte pakker fra Kramer: «Cramers voro «ett paket in folio och ett paket in quarto med allehanda mest

lösa papper utan ordning»». (Schück 1923: 469) Samtidig peker hun på at Kramer blir feilaktig utnevnt som forfatter av denne såkalte fugleboken. Dette skriver hun om Kramers bok om fugler:

I virkeligheten er der dog tale om Kramers oversættelse af en særpræget fransk naturvidenskabelig afhandling af Hervieux de Chanteloup (*Nouveau traité des serins de Canarie(...)*, 1705. Bogen var en international bestseller, og den udkom endog i dansk revideret 4.udgave så sent som i 1830. (Hansen 2005: 37)

Georg Wilhelm Baurenfeind ble født 1729 i Nürnberg. Baurenfeind var den som skulle nedtegne begivenhetene og han hadde i oppgave å kopiere de innsamlede bløtdyr og andre planter. Det er hovedsakelig hans tegninger som illustrerer *Det lykkelige Arabien*. Thorkild Hansen fremstiller ham således:

Som tegner og kobberstikker var Baurenfeind en samvittighedsfuld og dygtig haandværker, sikkert ikke noget lys, men en fredsommelig og godmodig sjæl.[...]og der var noget lunt og muntert over hans væsen, selv i ædru tilstand, skønt det vist sjældent kom til saadanne yderligheder. De andre deltagere lærte ham snart at kende som en hyggelig fyr, der aldrig var noget besvær med, men det hændte, at hans munterhed slog om i ensomhedsfølelse, hjemvé, melankoli. Baurenfeind gjorde dog altid omhyggeligt, hvad han blev bedt om, arbejdede uafbrudt i dagevis, trængte sig aldrig i forgrunden og blev den eneste paa ekspeditionen, der ikke indvikledes i dens skæbnesvangre indre drama. (Hansen 1962: 34-35)

Som takk for sitt iherdige arbeid med å tegne de plantene og bløtdyrene som Forsskål samlet inn, testamenterte Forsskåls sine eiendeler til ham. Baurenfeind døde selv under overfarten til Bombay den 29. august 1763. I tillegg til sine tegninger, etterlot han seg tre brev som omhandler ekspedisjonen. Thorkild Hansen omtaler ikke disse brevene som i dag er å finne i Universitetsbiblioteket i Erlangen. Brevene omtaler reisen og de undersøkelser som ble gjort i forhold til instruksene de fikk før de reiste. Ved å lese disse brevene får vi et utvidet syn på Baurenfeind i forhold til Thorkild Hansen fremstilling av ham. Sånn fremstilles Baurenfeind i forbindelse med von Gählers fremstilling av ham: «Maleren er den flinkeste fyr man kan forestille sig, skabt for at leve sammen med hvilken nationalitet, det skal være, og et menneske, som ingen nogensinde vil faa grund til at beklage sig over» (Hansen 1962: 132).

Dragon Berggren var en barsking som hadde opplevd flere kriger. Da var vel han god å ha hvis det skulle dukke opp en eller annen fare: «Der ansættes en tjener til de rejsende, en stærk og uimponeret svensker ved navn Berggren, som tidligere havde gjort tjeneste hos en husoberst i krigen mod Prøjsen,[...]» (Hansen 1962: 50). I Thorkild Hansen sin fremstilling av ham får vi aldri vite hva Berggren het til fornavn. Berggren omtales i både von Haven sin reisejournal og i Carsten Niebuhrs

reisebeskrivelse. Hos von Haven blir han omtalt ved innkjøp av klær i Marseille:

Det blev afgjort imellem os at Herr Niebuhr skulde udlægge bekostriger, som gik paa at klæde vor Huzar; og tillige, at han skulde klædes som Huzar. Det bringer meere Respect med sig sagde Forskål. Herr Kramer var af samme mening. Herr Niebuhr og mig vare det ligemeget. Vi sagde ja for ikke at være de andre imod. Betienteren selv havde desuden lyst til at gaae som Huzar klædt. (von Haven 2005: 142)

Anne Haslund Hansen forteller dette om ham: «Lars Berggren kom fra Uppsala og tjente ekspedisjonen fra dens begyndelse og frem til sin død i 1763. En kort biografisk skitse gives af Niebuhr i et brev fra 5.nov.1764. RAII⁵,43» (Hansen 2005: 31). Han døde ombord på et skip over det Persiske hav i retning India. Han døde dagen etter Baurenfiend, den 30/8-1763. Det er uvisst å si hvor gammel han ble. Det står det nemlig ingenting om i teksten. Det som står som hans nekrolog skrevet av Carsten Niebuhr, gjengitt av Thorkild Hansen er dette:

Som nævnt var vor tjener ved navn Berggren ligeledes kommet meget syg ombord. Han havde et meget stærkt helbred og ansaa i begyndelsen ikke de strabadser, der var forbundet med en rejse til Arabien for at være noget særligt. Dog var heller ikke han stærk nok til at bære dem. (Hansen 1962: 294)

Fortekster og kilder/kildebruk

Den gangen *Det lykkelige Arabien* kom ut var kjennskapen til den vitenskapelige reisen til Jemen ukjent for de fleste dansker. Ved å gjenskape ekspedisjonen til Jemen gjorde Thorkild Hansen sin samtid kjent med en historisk hendelse som hadde gått i glemmeboken.

Bakerst i boken finner vi Thorkild Hansens kildefortegnelse. Den er delt opp i tre bolker. Den første bolken inneholder hans primærkilder. Den andre bolken i rekken er i hovedsak biografier om de personene som er deltakere på reisen. Den tredje og siste bolken omhandler andre reiser gjort til Arabia.

Den første bolken inneholder blant annet Carsten Niebuhrs reisebeskrivelser fra reisen. *Bescheibung von Arabien*, Kopenhagen, 1772, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umligenden Ländern* Erster Band, Kopenhagen, 1774, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umligenden Ländern*, Zweiter Band, Kopenhagen, 1778, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umligenden Ländern*, Dritter Band, herausgegeben von Gloyer und Oldshausen, Hamburg, 1837. Det tredje og

5 RA I-III, Rigsarkivets akter vedrørende Den arabiske Rejse (Tydske Kancellis udenrigske afd. Almindelig del 3. realia. Arabiske Rejse. Tre pakker.) (Von Haven, 2005, s. 40).

siste bindet ble utgitt posthumt 22 år etter hans død. De første bindene er i dag å finne dansk utgave fra 2003 og 2005. Det tredje og siste bindet er under produksjon og forlaget har varslet at den skal lanseres i begynnelsen av 2008.

Den inneholder også Peter Forsskåls utgivelse om ytringsfrihet: *Tankar om borgerliga friheten*, Stockholm, 1792. Denne boken ble gitt ut i Stockholm før han reiste, men Thorkild Hansen refererer til den utgaven som ble gitt ut 30 år etter hans død. Denne bolken inneholder også Forsskåls to bøker med hans resultater fra reisen: *Flora ægyptiaco-arabica*, København, 1775. Carsten Niebuhr sto for utgivelsen av denne boken. Sammen med G. W. Baurendfiend skrev Peter Forsskål boken *Icones Rerum Naturalium*, København, 1775. Også denne boken ble utgitt av Carsten Niebuhr. Til sist om og av Forsskål finner vi hans reiseskildring fra ekspedisjonen: *Resa til Lycklige Arabien. Dagbok 1761-63*, Uppsala, 1950. Den siste personen som Thorkild Hansen har brukt som hovedkilde er Johann David Michaelis. Her finner vi brevsamlingen *Literarischer Briefwechsel, Zweiter Theil*, herausgegeben von Joh. Gottlieb Buhle, Leipzig, 1795. Han har også brukt brevvekslinger mellom de mange personene som var viktige forut reisen og underveis. Derav tolv brev fra von Haven til Bernstorff, samt von Havens *Tage-Buch über eine Reise von Suez nach dem Djebel el-Mokateb gethan vom 6ten bis 25sten Semptember, 1762*. Han har benyttet seg av Aage Friis sin bok *Bernstorffske Papirer, I*, København, 1904. Han har i tillegg benyttet seg av brev, regnskapspapirer, innberetninger, dagbøker, samtidige aviser og tidskrifter fra Rigsarkivet i København.

Bolk nummer to er i hovedsak biografier om Carsten Niebuhr og Petter Forsskål. B.G. Niebuhr: *Carsten Niebuhrs Leben*, Kieler Blätter III, 1816. Denne boken foreligger i dag i dansk oversettelse fra 200?. Det er også to biografier om Peter Forsskål. Carl Christensen: *Naturforskeren Pehr Forsskål*, København, 1918 og Henrik Schück: *Från Linnés tid. Petter Forsskål*, Stockholm, 1923. Det er også oppført en bok som omhandler tegneren G. W. Baurenfiend. Han dukker nemlig opp i boken biografien om Clemens: Leo Swane: *I. F. Clemens*, København, 1929. Her samtales det altså om Baurenfiend. I tillegg Dansk biografisk leksikon fra 1884.

Den tredje og siste bolken er bøker som omhandler andre reiser som er blitt gjort til Arabia; D.G Hogarth: *The penetration of Arabia* (1905), Ed. Glaser: *Reise nach Marib* (1913), Sir L. Playfair: *History of Arabia Felix or Yemen* (1859), W. B. Harris: *A Journey through the Yemen*, (1893).

Det lykkelige Arabien bygger hovedsakelig på bearbeidet materiale fra dagbøkene som ble skrevet

av Carsten Niebuhr og Peter Forsskål. I tillegg kommer biografien om Carsten Niebuhr som er skrevet av Carsten Niebuhrs sønn.

Den bygger også på to biografier om Peter Forsskål. Den ene er skrevet av Carl Christensen: *Naturforskeren Pehr Forsskål – Hans reise til Ægypten og Arabien 1761-1763 og hans botaniske arbejder og samlinger* (1918). Den består av to avsnitt. Det første avsnittet heter Pehr Forsskål og består av disse kapitlene: «Den arabiske reise 1761-1767», «Forsskåls Liv og Studier før 1760», «Forsskåls Ophold i København 1760», «Forsskål paa Rejsen», «Forsskål som Person og Botaniker». Det andre avsnittet heter «Forsskåls efterladte Manuskripter og botaniske Samlinger». Dette avsnittet beskriver hans ettermæle. Som bilag har han med «40 hidtil utrykte breve og dokumenter (Efter originalerne i Rigsarkivet) Samt et tillæg med oversættelse af tre tidligere trykte breve». Denne boken rommer 172 sider.

Den andre boken er skrevet av Henrik Schück: *Från Linnés tid – Petter Forsskål*. (1923). Den tar for seg disse kapitlene som blir stående som det mest beskrivende om Forsskåls liv fra fødsel til død: «Studenttiden», »Göttingen» «Disputationen i Göttingen», »Det andra studieuppehållet i Uppsala», «Stiden om den Borgeliga Friheten», «Den arabiska resans förberedelser», «Resans början», «Tvisten mellan Forsskål och von Haven», «I Ægypten», «I Arabien», «Forsskål samlingar och skrifter». Henrik Schück sin bok rommer 491 sider. Verken Christensen eller Schück fant Forsskåls originale reisedagbok. Begge støttet de seg til brev som ble skrevet til og fra Forsskål. I tillegg støttet de seg til Carsten Niebuhrs reisebeskrivelser. Sist men ikke minst støttet de seg til B. G. Niebuhrs biografi om Carsten Niebuhr. Peter Forsskål nevnes i denne boken.

Thorkild Hansen siterer sine kilder. Flere av kildene kommer til orde i form av sitater fra brev og dagboksnotater. Thorkild Hansen bruker sine kilder aktivt, men Anne Haslund Hansen stiller spørsmålstegn ved hans kjennskap til von Havens reisejournal. Denne reisejournalen kom som tidligere ut under tittelen: *Min Sundheds Forliis - Frederik Christian von Havens Rejsejournal fra Den Arabiske Rejse 1760-1763* (2005). I forbindelse med denne utgivelsen skriver Haslund Hansen i sin innledning at Thorkild Hansen ikke har kjent til von Havens reisejournal. Hun mener derfor at Thorkild Hansen har tegnet et bilde av von Haven uten å ha kjent til filologens dagbok.

Thorkild Hansen tegnede sit portræt af von Haven helt uden at bruge den vigtigste kilde, rejsejournalen, hvis eksistens tilsynelatende var ukendt for ham, idet von Haven alene krediteres for at have udfærdiget rapporten Sinai.[...] Fraværet af en komplet dagbog bliver i romanen brugt som et bevis på von Havens dovenskab og ringe ambitioner (Hansen 2005: 35).

Videre mener hun at «Ekspeditionens fem deltagere tildeles hos Thorkild Hansen så spesifikke og forskjelligartede personligheder, at det nærmer sig karikaturen» (Hansen 2005: 35-36). Til tross for Thorkild Hansens uvitenhet omkring von Havens reisejournal, utførte han et forarbeid ved flere besøk på Riksarkivet i København. Sitatene som gjengis fra von Haven i *Det lykkelige Arabien* er hentet fra brev som von Haven skrev i løpet av turen. Der igjen har han aldri bedyret at dette er en vitenskapelig bedrift. Med sin litterære frihet har han forfattet en dokumentarisk roman for et bredt publikum.

La oss tittre nærmere på Thorkild Hansen fremstilling av von Havens tekster. Thorkild Hansen diskuterer det som han kjenner til av von Havens beskrivelser fra ekspedisjonen. Han forteller oss at han har hentet sitatene fra von Havens skildringer fra Sinaifjellet i Michaelis' «Literarischer Briefwechsel» (1795). Han støtter seg videre til Schück sin fremstilling av von Havens utførelse av instruksjonen om å skrive en reisedagbok. «[...] ty von Haven tyckes med undantag för Sinai-resan, praktiskt sett, icke hava fört några dagboksanteckningar» (Scück 1923: 468). Hansen har rett når han sier at von Havens reisejournal ikke var tilgjengelig på dansk den gangen han skrev *Det lykkelige Arabien*. Von Havens reisejournal ble av flere grunner ikke gitt ut i sin samtid. Den ble utgitt i sin fulle lengde i 2005. Originalen oppbevares i Håndskriftsamlingen på Det Kongelige Bibliotek i København» (Hansen 2005: 9). «Niebuhrs egne optegnelser findes i dag på Universitetsbibliothek Kiel, hvorimod sporet af både Forskåls originale dagbog og Kramers papirer fortaber sig i det uviste» (Hansen 2005: 33). Anne Haslund Hansen tar for seg nyere undersøkelser av den arabiske reisen. Hun diskuterer Carl Christensen som var den første til å ta for seg ekspedisjonen. I 1918 skrev han en vitenskapelig undersøkelse over Peter Forsskål som naturforsker. Hun trekker fram at Christensen ikke nevner von Havens reisejournal.

Møtet med det fremmede i *Det lykkelige Arabien*

Niebuhr bliver staaende i halvmørket, ser paa de dansende og lytter til sangerinden. Maaske handler hendes sang om kærlighed, maaske om helte, der rider i krig. Maaske er det bare den gamle historie om ham, der begav sig ud efter lykken, og om hvem det jo hedder, at døden fulgte ham i hælene, for til sidst, da han endelig var naaet frem, at bøje sig over hans skulder, som om den ogsaa var interesseret i at se, hvad han fandt. (Hansen 1962: 146)

Det fremmede har mange navn

Det fremmede har mange navn. Det fremmede har mange ansikter. Et møte med en verden som er så forskjellig fra den man kommer fra, gjør noe med menneskene som reiser. Det gjør også noe med de menneskene de besøker. Her følger en analyse av forestillingen om det fremmede i *Det lykkelige Arabien*.

Først vil jeg se på fremstillingen av de fremmede omgivelsene. Jeg vil fokusere på ekspedisjonens møte med det fremmede og de fremmede, og diskutere de ulike valg deltakerne tar i dette møtet. Analysen følger ekspedisjonen og er derfor inndelt i kapitlene «Før avreise», «Underveis», «På vei hjem alene» og «Ved reisens ende». Deretter fokuserer jeg på den reisende som fremmed, samt fremstillingen av sykdom og død på reisen. Etersom den dokumentariske romanen *Det lykkelige Arabien* omfatter Orienten, så har jeg sett nærmere på møtet mellom Oksidenten og Orienten. Landskapet er ulikt i disse to verdenene. Til forskjell fra det kjølige klima reisefølget kjenner fra Nord-Europa, så er Orienten et landskap med varme og tørke året rundt. Jeg vil beskrive hvordan Thorkild Hansen fremstiller denne klimaforskjellen for de reisende.

Gjennomgående vil jeg diskutere om møtet med det fremmede i *Det lykkelige Arabien* er de reisendes møte med det fremmede eller forfatterens møte med det fremmede. Har forfatteren forestillinger om Orienten. I så fall hvordan påvirker dette forfatterens fremstilling av reisen? Jeg har sammenlignet von Haven, Forsskål, Niebuhr og Baurenfeind sine beskrivelser fra reisen med Thorkild Hansens fremstilling. I likhet med Thorkild Hansen beveger jeg meg i fotsporene til ekspedisjonens deltakere. Enkelte tekster var ukjente for Thorkild Hansen. Min oppgave blir å drøfte om dette har hatt noen innvirkning på Thorkild Hansens fremstilling av ekspedisjonen til det lykkelige Arabia. Helt til slutt vil jeg diskutere Thorkild Hansens forhold til Carsten Niebuhr sett i lys av Edward Saids *Orientalismen*.

Ekspedisjonen - Før avreise

Jeg har tidligere diskutert om bokens to deler kan sees på som to begynnelse. Jeg tolket det dit hen at bokens siste kapittel kan sees på som en egen del med en tredje begynnelse. Her vil jeg diskutere to andre begynnelse som ligger på et mer tematisk plan. La oss først se på dette tekstutdraget:

”Grønland” seilede fra København i januar 1761, men den egentlige begyndelse til det store foretagende blev gjort allerede i maj 1756, da den fantasifulde tyske teolog og orientalist, Johann David Michaelis fra Göttingen henvendte sig til J. H. E. Bernstorff i København. (Hansen 1962: 11)

Thorkild Hansen mener at reisen har to begynnelse. Den ene er selve reisen som startet i januar, 1761. Den andre begynnelse er opptakten til at denne reisen i det hele tatt ble en realitet. Reisen kunne ha hatt en annen reiserute og en annen avreisetid enn planlagt. Derfor er det interessant å se opptakten til reisen, på forberedelsene. Sagt med andre ord blir det en imaginær reise fra idé til realitet.

Som tidligere nevnt var Danmark en kolonimakt, en beskjeden sådann sammenlignet med England og Frankrike. Danebrog valet i vinden i fire verdensdeler: Europa, Asia, Afrika og Mellom-Amerika. Det var i forbindelse med at Danmark hadde en koloni i Trankebar at professor Michaelis «[...] foreslog den danske udenrigsminister, at man i Danmark uddannet nogle af de missionærer, som aarligt blev sendt til Trankebar, saaledes at de blev i stand til at foretage studierejser i det sydlige Arabien» (Hansen 1962: 11). Hva hadde univertitetet i Göttingen og Michaelis med Danmark å gjøre? Hvilken kopling hadde Michaelis til den danske utenriksministeren? Det har seg nemlig slik at Bernstorff var fra den tyske provinsen Hannover og «Göttingen var Hannovers universitetsby, og da Hannover paa dette tidspunkt gjennom en personalunion var forenet med England, havde den engelske empirisme haft lettere ved at trænge igennem her end de fleste andre steder paa kontinentet» (Hansen 1962: 11). Michaelis hadde blitt påvirket av engelsk imperialism, og som deist⁶ og empiriker så han mulighetene til å få svar på sine mange spørsmål omkring Bibelen på et historisk og språkvitenskapelig nivå. Anne Haslund Hansen skriver i sin introduksjon til von Havens reisejournal om reisemålet i ekspedisjonen. Valget av landet Jemen skyldes i følge Haslund Hansen, Michaelis' tilgang til Bibelen:

6 «Deisme» - en verdensanskuelse som antar at Gud er alle tings opphav, men at han ikke styrer verden eller griper inn i utviklingen, og som derfor forneker både mirakler og åpenbaringer. En «deist» er en tilhenger av deismen. Fremmedord blå ordbok. 1998. Trettende utgave. Kunnskapsforlaget. Oslo. s. 71.

For ham var den hellige tekst et historisk og tidsbundet dokument, skabt under bestemte forhold, og skulle man opnå en større indsigt i tekstens betydning var det derfor nødvendigt at søge tilbage til et så uforvansket udgangspunkt som muligt. Jemen blev i kraft i sin fjerne og isolerende beliggenhed betragtet som særlig egnet til dette formål. Landet blev set som en tidslomme, hvis sprog og kultur rummede oplagte bibelske paralleller og samtidig havde landets flora og fauna nært slægtskab med den bibelske verden. Rejsen over Sinaihalvøen ville yderligere give mulighed for at belyse centrale begivenheder i Mosebøgerne. (Hansen 2005: 12)

Man kan lese mellom linjene at det Michaelis' ønsker med denne ekspedisjonen, er å bli bedre kjent med et område som ikke er videre dokumentert i vestlig forstand. Det er ikke et jomfruelig område, men det kan se ut som han har en forestilling om at araberne har holdt på sine tradisjoner uten å bli påvirket av omverdenen. Det var en helt vanlig forestilling sett fra Vesten sin side, at tiden nærmest har stått stille i Orienten. Dette er i tråd med slik Thorkild Hansen fremstiller Michaelis' mål med denne ekspedisjonen.

Paa en saadan rejse kunde man for eksempel finde, undersøge og identificere de i Arabien forekommende planter og dyr, der ogsaa omtales i Bibelen; man kunde studere Arabiens geografi og herunder i særdeleshed det viktige spørgsmaal om ebbe og flod i Det røde Hav, som havde saa stor betydning for opfattelsen af israeliternes flugt fra Ægypten. Endelig mente Michaelis, at de rejsende burde sætte sig ind i arabernes daglige sædvaner og bygningskunst. Hans tanke hermed var, at der kun faa steder paa jorden findes et saa konservativt folk som det arabiske, og at man derfor i Arabien vilde have større muligheder for at støde paa kulturformer, som svarede til forholdene i det gamle Israel, end i selve Palestina, som i de mellemliggende aarhundreder havde været udsat for talrige fremmede indflydelser. (Hansen 1962: 12)

Thorkild Hansen fremstiller også andre forestillinger og motiver for denne ekspedisjonen. Han diskuterer om de skal gå i fotsporene til Bibelen med språkvitenskapelige briller eller om det kun er begjæret etter å finne lykkelandet i Orienten:

Var det virkelig udelukkende ”Videnskabernes Fremvæxt og den hellige Skrifters nærmere Fortolkning”, man havde i tankerne? Det med Bibelen skal vi nok ikke regne for meget med; den har gennem hele historien været paaskud til at foretage sig de besyndeligste ting. Der var noget mere. Man sagde det bare ikke, skrev det ikke i et eneste brev, men det var der alligevel. Man vilde gerne vide, hvorfor det land havde faaet det navn. Naturligvis kunde dette formaal ikke opføres paa ansøgningerne; det var ikke seriøst. Lykken har aldrig været et motiv, der fik bevillingerne til at rulle; vil man frem i verden, skal man ikke spille tid paa den. Den, der vil rejse ud efter lykken, bliver almindeligt til grin, derfor siger han hellere, at han vil rejse ud for at udforske den hellige skrift. Saa er det ingen der griner. (Hansen 1962: 53-54)

Thorkild Hansen fremstiller ekspedisjonen som en oppdagelsesreise på leting etter lykkelandet. Thorkild Hansen setter det hele på spissen, og jeg velger å tro at han vil spille på den uvitende leseren om at denne ekspedisjonen kan sees på som en vanvittig idé sett med våre øyne.

Michaelis hadde en vitenskapelig drøm om å utforske det ukjente. Reiseruten ble satt og reiseselskapet ble dannet. Men ikke alle deltakerne var reiseklare. Thorkild Hansen fremstiller det hele på denne måten: «Vi nærmer os vinteren 1759, de øvrige deltagere er forlængst udpeget, rejsen kan begynde. I oktober maaned forlader de danske skibe til Trankebar som planlagt København, men ekspeditionen kommer ikke med. Dens leder, Frederik Christian von Haven, er sporløst forsvundet» (Hansen 1962: 21). Et år senere dukket han opp igjen etter å vært i blant annet Roma og forberedt seg til ekspedisjonen. Dette har påført ekspedisjonen ekstra utgifter. I tillegg har von Haven fått en ekstra årslønn før reisen har funnet sted. Thorkild Hansen lager et stort nummer ut av dette og fremstiller von Haven som en pengegrisk vitenskapsmann. Jeg mener at Thorkild Hansen reduserer von Havens posisjon ved å fremstille ham i et så negativt lys. To ganger hadde de danske skipene reist til Trankebar uten ekspedisjonsdeltakerne ombord. Dette forkludret prosjektet, og planene måtte revurderes:

Planen om at sende ekspeditionen den lange vej syd om Afrika til Trankebar i Øst-Indien var et levn fra det oprindelige projekt, som gik ud paa at lade undersøgelserne i Arabien foretage af missionærer fra den danske koloni. Da man gik bort fra den sidste del af dette projekt, havde man helt glemt at ændre den første, som nu var blevet meningsløs. (Hansen 1962: 46)

Thorkild Hansen fremstiller her at det er Von Havens skyld til at det trekker ut i tid med å få dratt. Samtidig berømmer han von Haven for å være en av de første som innså problemene ved den gamle planen. Von Haven skrev om dette i et brev til Bernstorff. Her foreslo han ruten om Kairo, Suez og Det røde hav. I desember 1760 var den nye reiseruten klar. Så kunne reisen endelig finne sted. Det som da gjenstod var å legge fram forskningsutsiktene ved ekspedisjonen. De reisende hadde med seg to dokumenter som inneholdt ekspedisjonens regelsett og instruksjer for reisen. Det var instruksjer på hva oppdragsgiverne ønsket svar på og hva de ønsket at deltakerne skulle ha med seg hjem igjen. Alt i alt bestod dokumentene av 43 paragrafer og 100 vitenskapelige spørsmål. Instruksene ble utarbeidet av universitetsprofessoren Michaelis i samarbeid med blant annet utenriksminister Bernstorff:

INSTRUKS

hvorefter

Vi Frederik den Femte, af Guds nåde konge til Danmark, Norge, de Venders og Gothers, hertug til Slesvig og Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve til Oldenborg og Delmenhorst osv., allernådigst vil, at de på Vor befaling og bekostning til Det lykkelige Arabien rejsende, nemlig filologen, professor Frederik Christian von Haven, naturhistorikeren og botanikeren, professor Petrus Forskål, matematikeren, ingeniør-løjtnant Carsten Niebuhr, medicineren, dr. [egtl. Kandidat] Christian Carl Kramer og maleren Geoerg Baurenfeind allerunderdanigst skal give agt på følgende. (Michaelis

2000: 59)

Dette utdraget er hentet fra *Den Arabiske Rejse*, hvor alle instruksene og reglene for ekspedisjonen blir gjengitt i sin helhet. Innledningsvis i *Den Arabiske Rejse* opplyser Stig T. Rasmussen om at det finnes flere utkast til instruksene fra 15. desember 1760, men at det ikke finnes noen kopi av den endelig utformingen. Alle instruksene som gjengis i *Den arabiske reise* er en dansk oversettelse fra tysk etter von Havens avskrift i hans reisejournal. (Rasmussen 2000: 59). Thorkild Hansens gjengivelser og sammendrag av disse instruksene og reglene er Thorkild Hansens egne oversettelser.

De ønsket seg noe håndgripelig fra ekspedisjonen, det være seg kopier av unike dokumenter eller eksemplere på floraen i Orienten. En av postene på reisebudsjettet var innkjøp av tekster fra områdene de reiste til. Thorkild Hansen har påpeker også at de måtte gjøre visse observasjoner: «De skal ved lengde- og bredde-observationer søge at samle data til et kort over de berejste strækninger, angive den forskel, der kan være paa den tørre tid og regntiden, samt have Deres opmærksomhed henvendt paa minder over svundne tider [...]» (Hansen 1962: 51).

De skulle alle sammen lære seg det arabiske språket. Hver enkelt av deltakerne fikk sine oppgaver som de skulle beskjeftige seg med:

Dr. Kramer skal beskæftige sig med de sygdomme, der er særegne for de egne, som besøges, og de mod disse anvende midler; ved at hjælpe de syge arabere skal han vinde ders tillid. Professor von Haven iagttager landets sæder og skikke, særlig dem, hvorpaa den hellige skrift og de jødiske love kaster lys.[...] han afskriver afgivelser fra Bibelens tekst i gamle hebræiske og græske haandskrifter [...] Professor Forsskål skal foretage zoologiske og botaniske indsamlinger, særligt saadanne ting, som omtales i Bibelen. Maleren Baurenfiend skal assistere samtlige rejsende, naar hans medvirkning ønskes. (Hansen 1962: 51)

Den viktigste oppgaven de fikk var at «Enhver af de rejsende skal føre en dagbog, hvoraf han saa ofte lejlighed gives, skal hjemsende en afskrift» (Hansen 1962: 50). De skulle observere og nedtegne det de observerte. Videre skulle de se «[...] paa befolkningens størrelse og landets frugtbarhed» (Hansen 1962: 51) De skulle observere «[...] forholdet mellem fødte og døde, polygamiets indflydelse paa menneskets formering eller aftagende, forholdet mellem kønnene og antallet af kvinder i byerne og paa landet» (Hansen 1962: 51). Med andre ord skulle de virke som reisende antropologer og utførte deltakende observasjon. Er dette noe som ligger i 1700-tallets selvforståelse, eller er dette en del av Thorkild Hansens fremstilling av ekspedisjonen?

Dokumentene ekspedisjonsdeltakerne hadde med seg inneholdt også regelsett om hvordan de skulle forholde seg innbyrdes i reisegruppen- Det skulle holdes en fredelig tone innad i gruppen og det skulle unngås splittelse, konflikter og stridigheter. Vi skal senere se hvordan Thorkild Hansen fremstiller overholdelsen av denne inntruksen. I følge instruksen var deltakerne likestilte, det var ingen som var leder for ekspedisjonsgruppen. Thorkild Hansen fremstiller det slik at denne instruksen ble utferdiget på bakgrunn av et krav fra Forsskåls side. Ingen kilder som omhandler ekspedisjonen sier noe om at Forsskål krevde dette. Likevel tar Thorkild Hansen seg den friheten å mene at Forsskål forlangte «[...] at alle ekspeditionens deltagere skulde staa lige; et krav, der ikke var udtryk for et ønske om demokratiske relationer mellem ekspeditionsdeltagerne, men slet og ret betød, at Forsskål ikke vilde anerkende nogen leder over sig» (Hansen 1962: 26). Thorkild Hansen fremstiller Forsskål som noe herskesyk og tilegger ham med dette udemokratiske trekk.

Ekspedisjonsdeltakerne fikk også instruksjer om hvordan man skulle oppføre seg overfor dem man møtte på reisen. Thorkild Hansens skriver at «De rejsende skal optræde meget forsigtigt over for muhammedanerne, respektere deres religion og ikke optræde med europæisk frihed for deres kvinder» (Hansen 1962: 50). Hva plukker Thorkild Hansen ut som viktigst i denne instruksen? Den paragrafen som det er viktig å se litt nærmere på i forbindelse med det å reise til noe fremmed er paragraf nummer 10. Her fikk ekspedisjonsdeltakerne instruksjer om hvordan de skulle oppføre seg overfor lokalbefolkningen. Ut i fra denne paragrafen ser man hvilket syn man hadde på befolkningen i de områdene de skulle til. Det er et paradoks at de skulle reise for å høste fra de mente var visdomens vugge, samtidig som man mente at befolkningens utvikling var undelegen utviklingen i Europa. De skulle med andre ord lete fram skjulte skatter av visdom og lykke som ikke lokalbefolkningen hadde forstått vidden av.

Samtlige rejsende skal beflitte sig på den største høflighed over for Arabiens indbyggere. De må ikke gøre indsigelser mod deres religion, og endnu mindre må de – selv blot indirekte – give til kende, at de foragter den; de skal afholde sig fra det, som er Arabienes indbyggere vederstyggeligt. Også sådanne dele af deres beskæftige skal de foretage på den mindst opsigtsvækkende måde og indhulle så tiltalende som muligt, som kunne fremkalde mistanke hos de uvidende muhammedanere om, at man ville udgrave skatte, drive trolddom, eller spionere til skade for landet. De må aldrig opildne til den for dette folk uudslukkelige skinsyge eller hævnerrighed ved europæiske friheder over for kvinden eller ved intriger med samme. Så lidt som det er hensigten med denne instruks at indskærpe dem moralens almindelige pligte, så forbydes det dem at kaste nogen form for uretmæssig kærlighed på sådanne gifte eller ugifte personer, som kunne vække den orientalske hævnerrighed. De må aldrig, ej heller dersom de tirres nok så meget, udbryde i skælsord eller dér, hvor de er under den borgerlige øvrigheds beskyttelse, forsvare sig ved håndgribeligheder. Erfaringen viser, hvor farligt dette er i lande, hvor den muhammedanske religion hersker, og hvor man hævner fornærmelsen af en muselman med injuriantens død. (Michaelis 2000: 66)

Sammenligner man det som jeg siterte overfor med Thorkild Hansen sammendrag av denne paragrafen, ser man at Thorkild Hansen kun har valgt ut det mest nødvendige. De skiller seg ikke særlig fra hverandre med tanke på det språklige foruten at Thorkild Hansen har omformet det helet til en mer moderne dansk.

Man hadde store forventninger til denne reisen, men fascinasjonen går hånd i hånd med frykten for hva som skjuler seg bak det ukjente. De hadde fordommer for hva slags mennesker man kunne møte, for eksempel forestillingen om at araberne var hevngjerrige.

Hvilke forestillinger eller forventninger hadde enkelte av de reisende forut for denne reisen? Thorkild Hansen fremstiller von Havens interesse i å delta i ekspedisjonen som en økonomisk interesse. Thorkild Hansen mener at von Havens egentlige motivet for å delta var muligheten for å slette en betydlige gjeld:

Det forhold, at han trods faderens tidlige død havde kunnet gennemføre saa omfattende studier, gør det sandsynligt, at han allerede i 1756 havde stiftet en anselig gæld. I følge senere udsagn, der vanskelig kan drages i tvivl, var det da ogsaa en saadan gæld og ikke ligefrem "lysten til at trodse farer", der udgjorde det egentlige motiv [...] For von Haven var Det lykkelige Arabien nok først og fremmest ensbetydende med en lykkelig understøttelse. (Hansen 1962: 18)

Thorkild Hansen påstår altså at han har belegg for sine påstander om at von Haven skal ha hatt økonomiske motiver for å delta på denne ekspedisjonen. Jeg vil følge opp dette og se hvilket utsagn han henviser til. Thorkild Hansen kjente ikke til von Havens reisejournal. I nettopp denne reisejournalen omtaler han dette spørsmålet. Det viser seg at von Haven har kommet i stor gjeld overfor sine onkler og kommer dermed med denne oppfordringen til leseren: «[...] Ieg anmærker dette, for mine andre Landsmænds skyld, som maatte faae lyst til at vove deres Liv og helbred i nogen Entreprise for deres fæderneland, uden selv at være bemidlet. Ieg raader dem ikke at entrene i slike Projecter, uden at see sig vel forvaret i forveyen» (von Haven 2005: 106).

Men et dokument som Thorkild Hansen kjenner til og hvor også dette blir kommentert er et brev fra Niebuhr til von Gähler den 2. oktober, 1761. Dette brevet er trykt i Carl Christensen biografi om Forsskål på sidene 121-122. Niebuhr mente at årsaken til at von Haven reiste alene fra København til Marseille var for å motta reisepenger som ikke ble regnet ut i fra ekspedisjonens reisebudsjett.

Thorkild Hansens fremstilling av Carsten Niebuhrs forventninger for denne reisen er helt annerledes i forhold til fremstillingen av von Havens forventninger. Først og fremst fremstiller Thorkild

Hansen ham som en mer nøysom mann og mener at det er derfor han fikk oppdraget med å være ekspedisjonens kasserer. Thorkild Hansen ser nærmest på Niebuhr som ekspedisjonens leder ettersom han har ansvaret for ekspedisjonens økonomi.

Thorkild Hansen fremstiller også Peter Forsskål som en mulig lederskikkelse med sin arbeidsiver. Forsskål ønsket å ha med seg sin studiekamerat på den danske ekspedisjonen til Arabia. Thorkild Hansen fremstiller dette som en maktkamp mellom Forsskål og den danske regjeringen med utenriksministeren Bernstorff i spissen. Forsskål stilte høye krav for sin deltakelse i ekspedisjonen, men han måtte innse at han ikke hadde innflytelse på hvem som ble plukket ut til å delta sammen med ham. Thorkild Hansen mener at Forsskål kunne ha fått mer gjennomslag på sine krav hvis han ikke hadde benyttet seg av fornærmelse som argumentasjonsgrep. Slik fremstiller Thorkild Hansen diskusjonene omkring ekspedisjonen: «Ogsaa i denne sag havde Forsskål sikkert ret, for saa vidt som Falck utvivlsomt var en dygtigere mand end Kramer. Ogsaa her valgte han imidlertid fornærmelsen» (Hansen 1962: 37). Etter utvelgelsen av Kramer skrev Forsskål dette til Bernstorff: «Da der i Uppsala er langt bedre muligheder for at studere naturhistorie end her i København, hvor de med dette formaal indrettede fortræffelige undervisningsanstalter dog endnu kun staar ved deres begyndelse [...]» (Hansen 1962: 37). I sitt forsvar for å få med seg Falck angrep Forsskål undervisningsopplegget i Danmark og dermed tråkket han både på minister Bernstorff og professor Kratzenstein sine tær. Thorkild Hansen beskriver flere ganger hvordan nasjonale fordommer overfor ekspedisjonsdeltakerne er med på prege stemningen innad i gruppa.

Det var en viss risiko om å ikke komme levende tilbake fra denne ekspedisjonen. Thorkild Hansen fremstiller dette videre med diskusjonen mellom Forsskåls far og Linné.

De to personer trak i hver sin retning. Linné havde straks set, hvilke enestaaende muligheder, han vilde faa for at forøge sine samlinger, hvis hans beundrer kom ud paa den lange rejse til orienten; mens faderen frygtede de mange farer, sønnen vilde udsætte sig for, og mente, at han i hvert fald burde vise tilbageholdenhed over for den ivrige Michaelis for dermed at presse prisen for sin deltagelse i ekspeditionen saa højt i vejret som muligt. (Hansen 1962: 25)

Thorkild Hansen tegner her et bilde på at Forsskåls far fryktet for sin sønn liv. Carl von Linné risikerte ingenting ved å sende en av sine egne elver avgårde. Snarere tvert i mot vil han vinne vitenskapelig aktelse og vitenskapelige resultater ved å delta med sitt navn i en nok en ekspedisjon. Han satt like trygt ved universitetet i Uppsala i Sverige uavhengig om hvordan det skulle gå for hans elev. Tanken om ære og berømmelse ved å delta i denne historiske ekspedisjon sto sterkere enn tankene om døden.

Hvilke forestillinger og forventninger de øvrige ekspedisjonsdeltakerne hadde, fremstilles kun kort innledningsvis. Fremstillingen til Thorkild Hansen tidlig «den ulykkelige Kramer, som nu ser hen til en aarelang rejse» Dette kan skyldes at det rett og slett ikke foreligger noe kildemateriale fra disse deltakerene før de reiste.

Dette er litt om de forestillingene, forventningene og fordommene om hva de ventet seg og hva de kunne vente seg i det ukjente. I paragraf nummer fire står det følgende om hvor lenge de skal oppholde seg i det lykkelige Arabia: «Deres opphold i Det lykkelige Arabien skal vare to – eller

om nødvendig – tre år. Som det første skal de dog sørge for at opnå talefærdighed i arabisk, uden hvilken de aldrig vil kunne opfylde det af Os opstillede formål tilstrækkeligt» (Michaelis 2000: 63). Følgende vil jeg ta opp tråden fra instruksene og se på hvordan de besvarte disse intrikate spørsmålene underveis i møtet med det fremmede.

Underveis

Selve reisen består av flere reiser eller rettere sagt utflukter. I løpet av de syv årene som denne reisen omfattet foretok deltakerne flere avreiser og ankomster. Oppbrudd etter oppbrudd. De foretok flere veivalg som var avgjørende for reisens utfall. Hvert skritt de tok var i et område som var helt ukjent for dem. Deltakerne foretok enten i felleskap eller i ensomhet flere utflukter underveis. Noen av utfluktene var dagsutflukter, andre utflukter tok flere dager, andre igjen tok flere uker.

Reisen underveis når et vendepunkt der det er naturlig å vende nesene hjemover igjen. Dermed vil reisen videre avsluttes i og med hjemreisen. Hvor hjemreisen starter i dette tilfellet kan diskuteres. En måte å se det på er å datere den til den dagen Carsten Niebuhr er den eneste gjenværende på ekspedisjonen. Denne reisen er også delt opp i flere etapper.

Det tok ekspedisjonen drøye fem måneder å seile fra København til Marseille. Årsaken til at reisen tok så lang tid var at vindforholdene var for ustadige for å kunne seile. Von Haven reiste alene til Marseille gjennom Vest-Europa. Denne reisen er vel beskrevet i *Min Sundheds Forliis - Frederik Christian von Havens Rejsejournal fra Den Arabiske Rejse 1760-1763*. Thorkild Hansen fremstiller hans valg og hans reise alene. «Mens den øvrige ekspedition har være afskaaret fra omverdenen ombord paa orlogsskibet «Grønland», har Frederik Christian von Haven ikke ligget paa den lade side» (Hansen 1962: 67). Det første von Haven gjorde før han reiste til Marseille var å beklage seg

overfor regjeringen om tingenes tilstand. Han ville blant ha maleren Baurenfeind utskiftet. Samtidig ville han overtyde regjeringen om at han skulle få enerett til å bestemme alle ekspedisjonens reiseruter underveis. Han fikk avslag på alle disse kravene. Avslaget understøttes i de instruksene som de fikk forut reisen, hvor det stod at alle ekspedisjonens deltakere var likestilte. Hans krav om reisepenger i forbindelse med reisen til Marseille ble innvilget. Disse pengene gikk utenom ekspedisjonens reisebudsjett. Mens von Haven hadde deltatt i kulturlivet i Europa på veien ned til Marseille hadde de andre i reiseselskapet vært avskåret fra omverdenen. Thorkild Hansen mener derimot det hadde vært verre for von Haven som hadde vært avskåret fra sine reisekamerater. Von Haven møtte de andre som var:

[...] glade ved omsider at sætte foden paa fast grund og forlængst sammensvejsset af de fælles prøvelser. Han hører om det gode forhold mellem Forsskål og Niebuhr, ser de talrige tegninger, der allerede foreligger af den mand, han vilde have afskediget, men bemærker først og fremmest, hvorledes Forsskål allerede har indledt betydelige eksperimenter og har lagt grunden til omfattende samlinger. Mere end nogensinde har den ømtaalige von Haven anledning til at føle sig udenfor [...]. (Hansen 1962: 69)

I følge Thorkild Hansen, er det kun landsmannen Kramer som er en støtte for ham.

Etter Marseillle dro de videre til Smyrna via Malta. I Smyrna er Carsten Niebuhr for svak til å gå i land. Thorkild Hansen skriver dette om møtet med Smyrna:

Man kan tilgive ham, hvis han er lidt bitter. Under opholdet i Smyrna møder resten af ekspeditionen de første indtryk af orienten: de skyggefulde gallerier ud mod gaden, hvor folk ligger henslængt og betrakter de forbispasserende; mændene og kvindene, der flokkes paa markedet for at købe gumbofrukter og pulveret af abrahamstræer, mændene i turban og hvide kjortler, kvindene med slør for ansigtet, de ugifte med hvide slør, de gifte med sorte, som om de var blevet enker efter deres egen ungdom. (Hansen 1962: 75)

Her tror jeg Thorkild Hansen lar sine egne erfaringer fremstille ekspedisjonsdeltakernes møte med Smyrna. Han har nemlig ikke noen kilder som forteller om hvordan ekspedisjonsdeltakerne skildret Smyrna denne dagen. Carsten Niebuhr som er hans hovedkilden ligger til sengs og kan kun se landsbyen gjennom vinduet fra krigsskipet «Grønland». I Smyrna skilte de lag med kommandørkaptein Fisker og «Grønland». Thorkild Hansen fremstiller dette som skillet mellom Europa og Orienten for ekspedisjonens deltakere:

Den 10. juli forlader «Grønland» atter Smyrna og sejler videre nordpaa til øen Tenedos, den nuværende Bozcaada, hvor deltagerne i ekspeditionen tager afsked med kommandør-kaptajn Fisker og forlader det danske orlogsskib, der nu i mere end et halvt aar har været deres hjem. Det lille stykke Danmark har fulgt dem helt til dørs, paa øen Tenedos staar de paa tærskelen mellem Europa og orienten. (Hansen 1962: 76)

De dro fra Smyrna til Konstantinopel. Konstantinopel er byen som er og har vært bindeleddet mellom den østlige og vestlige verdenen. Denne funksjonen har den også i denne boken. Det danske orlogsskipet ble erstattet med et tyrkisk skip. Carsten Niebuhr måtte bæres ombord. Han døde mellom feberanfallet og han forteller selv i sin dagbok hvordan førsteinntrykket av den nye verdenen var. Han finner deres «[...] sprog, klædning og hele opførsel saa fremmedartet, at jeg ikke gjorde mig store forhaabninger om at finde nogen videre glæde i Østerlandene» (Hansen 1962: 76). Carsten Niebuhr omtaler Orienten som «Østerlandene» og «Morgenlandene», og dets befolkning er følgende «Østenlendinger» og «Morgenlendinger». I Konstantinopel gjøres forberedelser for reisen videre. Diplomaten Von Gähler og Carsten Niebuhr finner ut at alle deltakerne skal ikle seg orientalske klesdrakter. Slik sett unngår man å skille seg ut Niebuhr motiverer dette i dagboken som Thorkild Hansen siterer fra: «I Arabien vilde vores af saa mange forskellige tøjstykker sammensatte klædning udsætte os for pøbelens spot, ogsaa for os selv vilde de europæiske klæder være højst ubekvemme, da vi fra nu af maatte lære at undvære stole og mange andre af de behageligheder, der findes overalt i Europa» (Hansen 1962: 78). Det er interessant å se på hvordan de så på seg selv i disse fremmede klærne. Von Haven skriver utfyllende om innkjøpet av de klærne som de anskaffet seg i Konstantinopel⁷. Dette innkjøpet blir et møte med noe fremmed. I et av Baurenfeinds etterlatte brev skrev han om ekspedisjonen. Her kommenterer han blant annet valget de tar for å gli inn folkemengden.⁸

Året de tilbringer i Egypt gjør at de får fordypet seg i landets mangeartede kulturer. Det er i denne perioden Peter Forsskål skriver ferdig to avhandlinger; *Descriptions Plantarum Flora Egyptiaca Arabica* og *Descriptiones Animalium*. Ved siden av å botanisere, blir Forsskål fengslet av å oppsøke markeder og de mange karavanene som kommer til Kairo. En av karavanene kommer fra Sennar i Sudan. Slik fremstiller Thorkild Hansen noe av det Peter Forsskål ser i møtet med denne karavanen:

Med sig fra Afrika bringer de slaver og slavinder, drenge i otte-aars-alderen der kun koster 25 mahbub, unge mænd fra tyve til tredive aar, der kan faas for mellem 35 og 40 mahbub, kastrerede

7 Der blev i dag taget Maal af 1) et par lange røde Klædes buxer, som gaaer fra Lenderne ned til fødderne, hvor de syes tilsammen med gule Skoe,[...] hvilke igien bæres i Tøfler. 2) en Intari, som man bærer næst over Skiorten og Buxerne. 3) en Caffetan, som bæres oven paa forommeldte Intari, 4) en Benisse som er egentlig den yderste Kiortel. Intari er kortest, de andre to ere saa lange som hos Slopokker. 5) en daglig dags Intari af Klæde, 6) en Pels, hvortil overtøyet var af Klæde. Denne Pels bæres imellem Intari og Benissen; sommetider oven paa Caffetanen, naar man bærer Caffetan. 7) en Reyse capot, af rød Klæde, det er egentlig en Reysekappe, men den er gjort med smalle Ermer og slutter til Livet, ligesom alle de andre.[...] (von Haven 2005: 206).

8 «At vi har ladet vore europæiske klæder blive i Konstantinopel og dér har ladet os fremstille tyrkiske, det er ligeså en mærkværdighed. De vide benklæder, turbanen og skægget får os til at se godt ud» (Baurenfeind 2000: 96).

slaver, som koster helt op til 110 mahbub, unge kvinder, de som er jomfruer, til 40 mahbub, de, som ikke er jomfruer, til 30 mahbub, de, som forstaar sig paa madlavning, til 60 mahbub. Men karavanen fra Sudan kommer ogsaa med andet end slaver: her er flokke af smaa-aber til kun nogle faa para stykket, her er papegøjer til mahbub, men 25 mahbub, hvis de kan tale;[...] (Hansen 1962: 100)

Som vi ser i dette udraget blir det sammenlignet mellom de ulike typer slaver. Enkelte går til lavere pris på grunn av kjønn og alder. I utdraget sammenlignes også priser mellom mennesker, dyr og gjenstander. Mennesker gjøres til gjenstander og handelsvarer ved å nevne slavene i samme åndedrag som elfenben, frukt og tobakk. Hvordan kommenterer Thorkild Hansen så dette? Lar han dette stå usagt som et gufs fra en svunnen tid eller fordømmer han menneskesynet som var gjeldene med overmennesker og undermennesker på den tiden? Thorkild Hansen kommenterer denne karavanen, men det som verre er, er at han kommenterer det på denne måten:

Endnu i vore dage har man mødt resterne af Sudan-karavanen i den nubiske ørken langs Nilens bredder[...] Det er nu mest dyrene alene, der drives nordpaa til markederne i Soha og Kairo. Man kunde faa det indtryk, at alle herlighederne fra det dybe Afrika efterhaanden var blevet udsolgt, her var ingen gumbofrugter, intet guldsand, ingen smaa-aber. Der var selvfølgelig heller ikke nogle af de andre, som tanken ellers saa gerne dvælede ved. Hverken nogle af dem, der kunde lave mad, eller nogle af dem, som gik billigt, fordi de kun var jomfruer. (Hansen 1962: 101)

Dette er ren Orientalisme. Men fra hvem? Peter Forsskål eller Thorkild Hansen? Det første sitatet er som en blåkopi hentet fra Peter Forsskåls reiseskildring *Resa till lycklige Arabien*. På side 83 i *Resa till lycklige Arabien* står disse observasjonene listet opp nesten som en handleliste. Det er Orientalisme av Peter Forsskål i den grad at han ser på slaver som underordnede mennesker i forhold til sin overordnede rase fra Europa. Jeg fordrer at han har vært kjent med den dansk-norske slavehandelen. Det er i sterkere grad Orientalisme fra Thorkild Hansen sin side. Ikke bare gjengir han nesten ordrett det Forsskål skriver i sin reiseskildring, han kommenterer det hele med å selv sammenligne priser mellom de ulike typer slaver.

Carsten Niebuhr er også driftig i løpet av det året de tilbringer i Egypt: «Fra den 30.april 1762 til den 15. mai foretager han sammen med Baurenfeind og to tyrkiske tjenere en flodrejse til Damiette og tilbake igjen» (Hansen 1962: 105). Carsten Niebuhr fastlegger 174 byer fra Kairo til Damiette og 135 byer fra Kairo til Rosette. Hver enkelt by navngis både på arabisk og europeisk, samt Nilens kompassretning på det gjeldende sted. Under dette arbeidet har han funnet fram til en reiseform basert på et prinsipp som han senere skal videreutvikle, «men som allerede her fra starten i al sin enkelhet og originalitet bliver af livsviktig betydning for den danske ekspedition, der simpelthen lykkes i det omfang, dette princip overholdes, og lider haveri i det omfang, det brydes» (Hansen

1962: 105). Ideen om at de skulle reise i arabiske klær var, «[...] noget den gang høist usædvanligt for europæere i orienten» (Hansen 1962: 105). Carsten Niebuhr forstod i Kairo at det ikke holdt å gå kledd arabisk eller snakke arabisk, men man måtte også leve på arabisk vis. «Kun paa den maade har man en mulighed for at komme i virkelig forbindelse med de fremmede mennesker og undgaa de sygdomme, der uvægerligt vil ramme den, der under de totalt ændrede ydre vilkaar fortsætter med at leve paa europæisk vis» (Hansen 1962: 106). Av og til måtte Carsten Niebuhr unngå å bruke sitt astrobaliu ettersom flere innbyggere trodde han drev med trolddomskunster.

Flere av deltakerne var skolerte i arabisk språk og arabisk kultur. Men det er stor forskjell på å mestre det arabiske språket blant andre europeere på universitetsnivå i Europa i forhold til å praktisere det i et arabisk land. De hadde studert klassisk arabisk. Utfordringen for dem ble å forstå de lokale språkene og de ulike dialektene. Utfordringen ble også å bli forstått og godtatt. I møtet med det fremmede ble det viktig å nærme seg det ukjente og de ukjente på de fremmedes premisser.

Svar på instruksene

«Ogsaa den tyske professors [Michaelis] intrikate spørsmåal vedrørende arabernes omskæringsproces nærmer Niebuhr sig svaret paa under disse maaneder i Kairo» (Hansen 1962: 104). Forsskål, Baurenfiend og Carsten Niebuhr besøker nemlig en fornem araber. Thorkild Hansen lar Niebuhr fortelle om denne hendelsen:

«Da vi en dag besøgte en fornem araber fra Kairo paa hans landeejendom en mils vej uden for byen, ytrede hr. Forsskål og hr. Baurenfeind ønske om at se og aftegne en omskaaret ung pige. Vor vært gav straks befaling om at hente en ung bondepige paa atten år, og tillod dem at lade sig alting fremvise efter behag. I tilstedeværelse af forskellige tyrkiske tjenere aftegnede vor maler nu det hele efter naturen, men med sitrende haand, fordi vi frygtede ubehagelige følger fra muhammedanernes side». (Hansen 1962: 104)

Thorkild Hansen skriver videre om hvordan det kan ha forløpt etter denne seansen: «Man kan dog gaa ud fra, at den gode hr. Baurenfiend den aften ikke kom helt ædru i sin seng i capucinermunkenes hus» (Hansen 1962: 104). Jeg synes at Thorkild Hansen fremstiller denne episoden noe respektløst og lader den med sex og alkohol. Jeg mener derfor at Thorkild Hansen faller i den Orientalske fellen.

Et annet spørsmål de skal besvare finner sin løsning i det de er ved stredet mellom Afrika og Arabia. Carsten Niebuhr utfører målninger og «Han fastlægger polhøjden ved Kap Skt. Antonii og besvarer ved hjælp af regelmæssig lodskud af havdybden professor Michaelis' spørsmåal om, hvorvidt der kan tænkes at have eksiteret en landforbindelse mellem Afrika og Arabien paa dette

sted, med et nej» (Hansen 1962: 293). Carsten Niebuhrs kartografiske bragder, Forskkåls innsamling av planter og bløtdyr og Baurenfeinds illustrasjoner er andre viktige svar på instruksene.

Alene på vei hjemover

«Af vort talstærke selskab er der nu ikke andre end mig selv tilbage. Naar jeg forestiller mig den foreskrevne tilbagerejse over Basra og op gennem hele Tyrkiet, maa jeg her forudse mindst lige saa mange besværligheder, som dem vi har udstaaet fra Ægypten til Bombay, og jeg har derfor kun ringe haab om nogensinde at se Europa igen. Alligevel anser jeg det nu for vigtigt først og fremmest at sørge for at blive rask, for hvis jeg ogsaa dør til sidst, er der meg uvist, om mine papirer nogensinde vil komme til Europa». (Hansen 1962: 303)

Thorkild Hansen fremstiller og gjengir Carsten Niebuhrs tanker om ekspedisjonen så langt og ekspedisjonens videre skjebne etter at han har blitt alene. Men hvem kunne vel ane at denne hjemreisen skulle foretas av en mann alene? Carsten Niebuhr var den eneste som overlevde denne ekspedisjonen. Europa følger ennå med på hva som skjer underveis på ekspedisjonen. Også Carsten Niebuhrs hjemreise blir godt dokumentert i verdenspressen. Hans ankomst til Bushire er å finne i «Gazette d'Utrecht». Her står det om hele turen så langt. Man kan ut i fra dette sitatet se hvilken byrde det lå på Carsten Niebuhrs skuldre. Carsten Niebuhr har blitt alene, men Thorkild Hansen fremstiller Carsten Niebuhrs møte med det fremmede ved å skrive inn imaginære følgesvenner. Lawrence of Arabia, Aleksander den Store, Herodot, Odyssevs, Dantes helt, Don Quiote og hans hest Rosinante.

Reisen hjem er også delt opp i flere deler. Carsten Niebuhr foretar flere utflukter og oppdagelser før han virkelig begir seg hjem. Og hva er hjem for den tyske landmåleren? København eller Dietmarsken i Tyskland?

Men etter sommeren 1765 ble Carsten Niebuhr usynlig for den vestlige verden. Europa hadde ikke kontakt med ham. De trodde kanskje han hadde lidd den samme skjebne som de andre deltakerne? Carsten Niebuhr ble fremmed for den vestlige verden. Han skiftet navn fra Carsten Niebuhr til Abdallah, som betyr «Guds dreng». Dette navnet ble på den tiden benyttet av både kristne og muhammedanere. Han skiftet ut sine europeiske klær som han hadde brukt siden han var i Bombay og kledde seg atter i sin arabiske drakt igjen. I et halvt år, fra november 1765 til juni 1766, levde han som en araber, fremmed for den europeiske verden. Samtidig blir han ikke betraktet som fremmed for de arabiske han møter.

For Niebuhr som sidenhen for T. E. Lawrence bliver den arabiske kappe ligesom den kappe i æventyret, der gør sin bærer usynlig. Begge har de i orienten oplevet og givet efter for den navnløshedens sugende narkomani, der ogsaa kommer til udtryk i det orientalske visdomsord om den, der tør miste sit liv. Navnet er kun et bind for øjnene, den sande iagttager var altid et menneske, der havde mistet sit eget liv. (Hansen 1962: 328)

Her kommer Thorkild Hansens forestillinger om Orienten fram. Han bruker den engelseke krigsoffiseren, T. E. Lawrence, for å gi et bilde av hvorfor Carsten Niebuhr tar valget om å «go native». Å «go native» vil si å kle seg, snakke og oppføre seg slik de gjør på de stedene man besøker. Slik sett unngår man å skille seg ut. Men jeg mener at intensjonene til Carsten Niebuhr og T. E. Lawrence er helt de samme. Begge gjør dette for å ikke skille seg ut. På denne måten kan de lettere bevege seg omkring i denne ukjente sfæren. Carsten Niebuhr gjør dette for å kunne forske friere enn han har gjort før. T. E. Lawrence gjør det for å innfiltrere lokalbefolkningen i forbindelse med kamphandlinger i den første verdenskrigen som europeerne tok med seg inn i Orienten. Carsten Niebuhr har kun gode hensikter med sin forkledning. Thorkild Hansen fremstiller Carsten Niebuhrs forvandling slik: «Et gaadefuldt mørke har sænket sig over den danske ekspedition; Niebuhr er og bliver forsvundet. Alene takket være hans dagbøger er vi i stand til fortsat følge ham dato for dato paa hans rejse ind i det skjulte» (Hansen 1962: 328-329).

Carsten Niebuhr er den eneste av ekspedisjonens deltakere som var innom Konstantinopel to ganger. Han var sammen med de andre på vei til det fremmede. I begynnelsen av 1767 var han tilbake og var den gangen på vei fra det fremmede. I løpet av årene som hadde gått hadde det fremmede blitt mer kjent for ham. I det han forlot Konstantinopel for annen gang var det på vei til en mer kjent del av verden. Likevel var veien tilbake til København og Danmark høyest ukjent og langt i fra ufarlig. Thorkild Hansen fremstiller Carsten Niebuhrs valg av reise hjem igjen.

Det at Thorkild Hansen skriver så tett opp mot Niebuhrs reiseskildring farger måten Thorkild Hansen skriver på. Men kan det likevel ha seg at Niebuhrs møte med det fremmede i *Det lykkelige Arabien* er Thorkild Hansens egne tanker om hvordan møtet kan ha forespeilet seg. I så fall har han valgt å se bort i fra Niebuhrs nedtegnelser fra reisen der det passer best for Thorkild Hansen. Dette kan hende for å skape ytterligere spenning i boken. På hest red Carsten Niebuhr gjennom den østlige delen av Europa til København. Thorkild Hansen gjør et stort nummer ut av Carsten Niebuhrs siste lange etappe på reisen. Carsten Niebuhr stod foran valget mellom fire reiseruter: «Han kan tage med et skib til Marseille eller Genova, han kan rejse med postvognen op over Venezia eller op over Belgrad og Wien, og han kan endelig ride til hest op over Bukarest og Warszawa» (Hansen 1962: 352). For å spare tid valgte Carsten Niebuhr den siste reiseruten.

Thorkild Hansen betegner denne reiseruten som den mest usikre og den mest ukjente strektningen av de fire reisemulighetene Niebuhr hadde å velge mellom. Dermed blir denne siste etappen en reise inn i noe ukjent og fremmede i en av verden som egentlig virker kjent for europeere, nemlig Europa. Carsten Niebuhr skriver dette om de reiserutene han kan velge:

Fra Konstantinopel kan man tage forskellige veje tilbage til kristenheden. Mest bekvemt og sikkert rejser man med skib til en fransk eller italiensk havn. Men denne rejse er indimellem meget langsom. Den der ikke har så meget tid, kan tage over land til Venedig eller over Beograd til Wien eller gennem Bulgarien og Moldavien til Polen. Denne vej er imidlertid meget besværlig og til tider også farlig, især for en europæer der ikke har rejst meget i Morgenlandene. (Niebuhr 2005: 584)

Ut i fra dette utdraget ser vi at Thorkild Hansen følger Carsten Niebuhrs tekst i forbindelse med Carsten Niebuhrs hjemreise. Dette blir tydeliger for oss når Carsten Niebuhr er tilbake i Europa. Thorkild Hansen fremstiller Carsten Niebuhrs møte med Bukarest på denne måten: «Bukarest er den første virkelig europæiske by, Niebuhr naar paa sin hjemrejse. Ligesom den dag, orglet pludselig satte ind i Jerusalem, overvældes han her af alle de gamle indtryk, der griber den hjemvendende fra orienten» (Hansen 1962: 353). La oss se hva Carsten Niebuhr legger vekt på i sitt møte Bukarest:

Ligesom det glæder en europæer der kommer fra Asia, atter at høre klokker i Bukarest, så undrer det ham også i denne by pludselig atter se mange smukke karosser og i samme prægtigt klædte fruentimmere med utilslørede ansigter, hvorimod muhammedanerinderne kun viser sig på gaden med tildækket hoved og ansigt og i en simpel klædedragt som skjuler alle deres kostbarheder, enten i en simpel karet med gitter eller til fods eller (i nogle byer) på æsel. (Niebuhr 2005: 614)

Ut i fra dette utdraget kan man se at Carsten Niebuhr omtaler Asia med en friere tone, jo nærmere han kommer det hjemlige. Det skjulte og fremmede er ikke lenger forlokkende. Til og med kjerrene er bedre i Europa enn i Asia. Man ser også ut i fra dette eksemplet at Thorkild Hansen toner gjensynet med Europa en anelse ned i forhold til Carsten Niebuhrs beskrivelse.

Ved reisens ende

Har de lært noe? Har Carsten Niebuhr lært noe? Det hjemlige blir fremmed for den reisende. Mye har skjedd i Danmark i løpet av disse syv årene som ekspedisjonen har pågått. Maktskiftet som de diskuterte på reisen. Barthold Georg Nieuhr skildrer dette i sin biografi om sin far. Han skildrer de politiske forholdene i Danmark ved sin fars hjemkomst i 1767.

Den reisende forlater det som er kjent og forutsigbart, for å reise i et ukjent landskap. Ved veiens

ende, etter å gjennomgått ulike ildprøver, returnerer den reisende trygt hjem igjen. Ringen er sluttet. Slik forekommer det også for helten i denne fortellingen. Helten i *Det lykkelige Arabien* er Carsten Niebuhr: «[...] om aftenen den 20. november 1767, rider Carsten Niebuhr ind i København» (Hansen 1962: 357). Dette er som tatt ut i fra en heltesaga.

Carsten Niebuhr returnerte til København. Men i løpet av den tiden ekspedisjonen har pågått, har det skjedd store forandringer i Danmark. Kong Frederik V døde i 1766. Christian den VII overtok tronen. Ved reisens ende starter en ny historie. Det blir starten på historien om en ny reise. En ny hjemreise. Vi følger Carsten Niebuhr og hans arbeid med å utgi sine reisebeskrivelser og hans arbeid med å utgi Peter Forsskåls resultater. Bokens siste illustrasjon er: «Facsimile af titelbladet til Carsten Niebuhrs første bog om Arabien» (Hansen 1962: 362). Reisebeskrivelsen er det første konkrete resultatet fra ekspedisjonen. Thorkild Hansen fremstiller omstendighetene rundt utgivelsen av Carsten Niebuhrs reisbeskrivelse. Han beskriver bokens innhold:

Værket bestaar af 432 sider i kvartformat. Efter en inledning med besvarelser af professor Michaelis' spørgsmaal følger en generalbeskrivelse af landet med redegørelser for klimaet, religionen, folkekarakteren og retsvæsenet, forholdet mellem mand og kvinde, gæstfrihedsbegrebet, spisevanerne og boligforholdene, klæderne og flerkoneriet, alfabetet, sproget og litteraturen, tidsregningen, astronomien, lægevidenskaben og landets plantevækst, landbrug og dyreliv. Derefter kommer der kapitler om de enkelte egne som Jemen, Hadramaut, Oman, sheikdommerne langs Den persiske Havbugt, Hadsjar, Nedsjed, Hedjaz og Sinai-ørkenen. (Hansen 1962: 361)

Carsten Niebuhr fant seg aldri helt til rette i København. Carsten Niebuhr forlot etterhvert København til fordel for sin fødeby i Tyskland. Her følger vi Carsten Niebuhr i løpet av hans siste leveår hjemme i landsbyen Meldorf i Tyskland. I denne delen av boken og historien om Carsten Niebuhr har Thorkild Hansen lagt seg tett opp til biografien om Carsten Niebuhr *Carsten Niebuhrs liv* (1816) som er skrevet av B. G. Niebuhr. B.G. Niebuhr er sønnen til Carsten Niebuhrs som han fikk med sin danske kone Christiane Sophie Blumenberg (1742-1807). B.G. Niebuhr ble ansett for å være en nyskapende historiker. Thorkild Hansen forteller via B. G. Niebuhr at Carsten Niebuhr drømte om å reise ut igjen på nye ekspedisjoner, blant annet til Afrika, men det ble ikke til noe. Thorkild Hansen siterer sønnen om faren Carsten Niebuhr: ««Han led meget af den længsel efter østerlendingenes værdige ro, der har behersket saa mange andre europæere, som har levet i disse lande.» siger sønnen i sin levnedsskildring» (Hansen 1962: 363). Hva hadde de så lært av denne ekspedisjonen? Alle utenom Carsten Niebuhr, erfarte at ekspedisjonen var kunnskapsframbringende, men samtidig dødbringende fordi de ikke hadde kunnskap nok når alt kom til alt. De fremmede sykdommene som rammet dem ble ikke kurert ettersom de ikke visste

hvordan de skulle kurere noe som var ukjent i forhold de europeiske legebøkene de hadde lest. Hva Carsten Niebuhr hadde lært av denne ekspedisjonen? Han hadde i løpet av syv år reist omkring i den nære Østen. Han hadde mistet fem kollegaer av uviss grunn. Han hadde kommet tilbake til et Danmark som ikke var like interessert i ekspedisjonens resulater som de var da han dro. Han hadde lært at det fremmede ikke var så fremmed lenger etter at han lærte det bedre å kjenne. Han hadde lært at det som tidligere var kjent, med ett ble fremmed for ham, hvis vi skal tro Thorkild Hansens fremstilling i *Det lykkelige Arabien*.

Det fremmede har mange ansikt

Alting har ligesom trukket sig tilbage for at man bedre kan faa øje paa sit eget liv. Der er næsten ikke andet til stede end det. Det staar indskrevet i rummet omkring en, det er ens stemme i stilheden, ens fodspor i det varme sand. Det er ikke meget, og det skal snart slettes ud. Det ser man her. Man er næsten ingenting. (Hansen 1962: 219)

Den reisende som fremmed

Hvordan møter de innfødte de fremmede? Var europeerne de første som kom dit? Var det fremmed for de innfødte å ha besøk av handelsmenn fra Europa? Hvor mange vitenskapsmenn hadde de møtt? Det er stor forskjell på å drive handel og drive vitenskapelig forskning. Thorkild Hansen beskriver flere ganger med en god dose humor, møtet mellom vitenskapsmennene fra Europa og den lokale befolkningen. I sentrum står Carsten Niebuhr og hans måleinstrument, astrolabium, som hans lærer Johan Tobias Mayer har laget:

Et astrolabium anvendes til lodret vinkelmåling over et vandret plan (f.eks. solhøyden over horisonten). Ved hjelp af trekantsberegninger kan absolutte højder af f.eks. Bygninger bestemmes, ligesom man kan løse horisontale landmålingsopgaver ved at montere instrumentet, så det måler vandrette vinkler. (von Haven 2005: 250)

I gjennom denne linsen ser man objektene oppned. Dette skremte blant annet innbyggerne i Alexandria. De trodde at Carsten Niebuhr var en trollmann som hadde tenkt å velte byen deres på hodet. Niebuhrs målningsapparat ble kritisert av de lokale myndighetene og den lokale befolkningen på grunn av at bildet inne i apparatet var opp ned. Ved en annen anledning kom en nysjerrig bonde og ville se i Niebuhrs astrolabium. Thorkild Hansen gjengir denne historien fra Carsten Niebuhrs dagbok. Da bonden fikk se at hans landsby var opp ned. Rettet han seg til Carsten Niebuhrs tjener:

Han spurgte min tjener, hvad aarsagen dog kunde være; og denne svarede, at regeringen var utilfreds med indbyggerne i den paagældende landsby og derfor havde sendt mig for at ødelegge den. Den arme bonde blev meget bedrøvet og bad, om jeg ikke nok vilde vente saa længe, at han kunde naa at bringe sin kone, sine børn og sin ko i sikkerhed. (Hansen 1962: 92)

Thorkild Hansen kommenterer dette: «Man lægger merke til, at det er tjeneren og ikke Niebuhr selv, der driver gæk med den armen mand. (Hansen1962: 92)

I følge instruksene skulle de møte lokalbefolkningen med respekt. Thorkild Hansen frikjenner Niebuhr for å oppføre seg narreaktig overfor lokalbefolkningen. Thorkild Hansen fremstiller denne hendelser der han lar Niebuhr bli et redskap for et forsonende møte mellom Europa og Orienten: «Det er ikke udelukket, at Niebuhr, da han gikk med til at indvie den fremmede i kikkertens herligheder, et øyeblikk har husket an anden bonde, der for kun fem aar siden gikk omkring i et andet marskland og godt kunde tænke sig at blive landmaaler» (Hansen 1962: 93). Selv om intensjonen til Thorkild Hansen er å fremstille Niebuhr som en høflig gjest i et ukjent område. Jeg mener at Thorkild Hansen fremstiller den orientalske bonden som noe underlegent i forhold til den europeiske vitenskapsmannen. Han sammenligner denne bonden med den bonden Niebuhr var tidligere. Og som vi har sett, fremstilte Thorkild Hansen ham som ingenting. Samtidig legger Thorkild Hansen frem et eksempel på å fremstille lokalbefolkningen som narreaktige og lettlurte. Dette er ikke i tråd med det Niebuhr selv skriver i sin reisebeskrivelse. «Man bør slet ikke undre sig over at muhamedanerne bliver mistænksomme over for den slags observationer, for det er ikke så længe siden man fandt masser af europæere der anså alt det for trolddomskunster som de ikke straks kunne forstå» (Niebuhr 2003: 87).

De blir mottatt forskjellig på de ulike stedene. De blir godt mottatt i Djidda: «Araberne i Djidda oppfatter ikke europæernes tilstedeværelse som en fornærmelse slik som de gjør det i Ægypten. De kender dem jo heller ikke saa godt. Høy og lav er lige imødekommende, lige nysgerrige» (Hansen 1962: 196) Thorkild Hansen gjengir Carsten Niebuhrs erfaringer fra møtet mellom de reisende og innbyggerne i Djidda: «Alle var fornøyd over at det var kommet noen så merkelige fremmede mennesker til byen deres, og vi gledet oss igjen over å ha møtt så godhjertede innbyggere i dette land» (Hansen 1962: 196). Vi skal se her at Niebuhrs tanker om reisende i Europa vs. Orienten:

Niebuhr [...] spørger sig selv i dagbogen, om et selskab af rejsende arabere mon nogesteds i Europa kunde vente sig en tilsvarende gestus fra den lokale befolkningsside [...]»Vi glædede os inderligt over at finde araberne stadig mere imødekommende, jo længere vi kom væk fra Ægypten, og især fordi indbyggerne i dette land, der var hovedmaalet for vor rejse, lige fra begyndelsen tog saa høfligt imod os», skriver han i dagbogen den første aften i Loheia. (Hansen 1962: 208-209)

Dette understøttes av Peter Forsskål. Forsskål beskriver i sin reisedagbok følgende om dette møtet:

Vi hade än icke funnit så mycken höflighet ibland Araber[...]Vi kunde af alt sådant emottagande icke annat, än fatta hög idee om lyckligt inträde i Lycklige Arabien. Vi hade härtils blifvit tuktade af groft och föraktfullt folk; nu funno vi höflighet, säkerhet och frihet i rörelse; alt efter ett hastigt ombyte, och dock ibland Araber. (Forsskål 1950: 119)

Det skal vise seg at deres beste tid på reisen var nettopp i Djidda. I tråd med reiseskildringene til Carsten Niebuhr og Peter Forsskål fremstiller Thorkild Hansen denne tiden som en lykkelig stund for reisegruppen. Her fikk alle vist frem sine ferdigheter. Thorkild Hansen gjengir fra Niebuhrs reisebeskrivelse. I hovedrollen står Forsskål:

Det begynner med, at Forsskål trækker sit forstørrelsesglas frem og forklarer dets funktion for araberne. Selv fortæller han ingenting om episoden i sin dagbog, paa ny er det Niebuhrs blik for det humoristiske, der indfanger situationen: «Hr. Forsskål bad nu toldbetjentene om at skaffe ham en levende lus, men de tog det meget ilde op, at en europæer som en selvfølge gik ud fra, at de havde saadant utøj paa sig. Da han saa lovede dem nogle styver for dyret, viste der sig imidlertid snart én iblandt dem, som kunde fremskaffe et. Intet henrykkede Emiren mere end at se denne lus blive saa enorm. Alle de tilstedeværende betragtede den efter tur, og til sidst viste man den til toldbetjenten, der havde fremskaffet den, men som nu forarget svor paa, at han aldrig havde set saa stor en arabisk lus, og at dyret, som laa under forstørrelsesglasset, derfor nødvendigvis maatte være en europæisk lus. (Hansen 1962: 209)

Mens andre steder blir de lurt trill rundt. Innbyggerne utnytter de reisendes naive tiltro til det de tror er velgjørere og samarbeidspartnere. Det skal vise seg at reisefølget mister noen av sine viktige eiendeler og det materiale de har samlet inn. De møter her store vansker og blir utsatt for mobbing og trakasering. Han beskriver hvordan de blir behandlet i tollene i Mokka:

Olyckan ville så hafwa, at Natural-kistorne först framfördes. De visitertes med all obarmhärtighet, och man kastade vårdslöst ut de så ömtålige Conchylier. Man stack Järnspekt igenom i kistan; och man grimacerade öfwer sådant gods, som hölls ovärdigt at kostsamt föras omkring.[...] Och at fullkomna det onda, råkades en flaska däri en Orm var i Spir. V. Förvarad. Då wardt oredan med allo. Folket ikring Dolan och han sjelf hölt oss för folk som med dylikt gods svärma om at idka oloflige konster; godset skulle kastas i hafwet, och vi ej en natt längre i staden. (Forsskål 1950: 144-145).

Men også farer truer ekspedisjonsdeltakerne. Carsten Niebuhr og Peter Forsskål støtte på problemer da de gjorde noen oppmålinger av pyramidene i Gizeh i Egypt. En beduin forsøkte å overfalle disse to ekspedisjonsdeltakerne. De er midt i ørken og langt fra andre enn sine to lokale reiseledsagere. Thorkild Hansen fremstiller denne hendelsen ved flittig bruk av sitater fra Carsten Niebuhrs reiseskildringer. Her fremstilles Forsskåls møte det skremmende i de fremmede omgivelser. Forsskål nekter å gi overfallsmannen penger og slik får vi det servert ved at Thorkild Hansen siterer Carsten Niebuhr:

Min ven indtog nu en fortræffelig holdning. Han forblev fuldstændig koldblodig og henvendte sitil de to andr arabere, idet han sagde: «I er beduiner, om man mener i vore lande, at vi europeære kan rejse fuldstændigt sikkert, saa længe vi blot staar under beduinernes beskyttelse. Hvis I derfor tillader,

at jeg bliver udplyndret af jeres bekendt, vil jeg rejse hjem og fortælle, at man ikke kan ha tillid til beduiner». (Hansen 1962: 110)

Diagnose: Smertelig berørt av det fremmede

«Jeg føler mig smertelig berørt af den kensgerning, at jeg maa forudse, at de fleste af mine rejsekammerater i et varmt klima vil komme til at dele den samme skæbne, nogle paa grund af sygdomme, de allerede har paadraget sig, andre paa grund af karaktermæssige svagheder» (Hansen 1962: 67).

Thorkild Hansen gjengir her et utdrag fra et brev som von Haven skrev til grev Moltke. Dette skrev von Haven da han fryktet for sitt eget liv ombord på «Grønland» i starten av reisen. Han har bange anelser for hva som kunne vente dem på ekspedisjonen. Men som man ser er det ikke kun sykdommer han tror sine reisefølger skal rammes av, men at de i bunn og grunn har svake karakterer som mennesker. Som vi skal se så er han ikke alene om å legge sykdomstilfellene på oppførselen i det fremmede.

En reise til et fremmed sted kan innebære et møte med fremmede sykdommer. De forutså at de kunne komme til å gjøre bekjentskap med sykdommer som var utbredt i de områdene de skulle besøke. Kramer skulle med sine medisinske kunnskaper vekke tillitt hos den lokale befolkningen i Orienten. Hvilke forutsetninger hadde Kramer fra Danmark for å pleie særegne sykdomstilfeller i Orienten, som til da var mer eller mindre ukjent område for Europeere? Thorkild Hansen fremstiller legen Kramer med å trekke fram eksempler hvor han vinner tillit hos lokalbefolkningen. Thorkild Hansen gjengir Carsten Niebuhrs skildringer om to gamle og rike kjøpmenn. De ønsket begge at Kramer skal gjøre ham i stand til å sex med kvinner igjen. Thorkild Hansen mener at Carsten Niebuhr skildrer dette med en skjult ironi. Jeg kan ikke si meg helt enig dette. Samtidig på peker Thorkild Hansen at det motsatte er tilfelle for Kramer: «Han er ikke ironisk. Han er henrykt. Hvor paa jorden finder man et andet land, hvor alle patienterne tilsyneladende kun har den slags problemer? For den unge arbeidssky medicus er der ingen tvivl. Nu er de virkelig og for alvor ankommet til Det lykkelige Arabien» (Hansen 1962: 214-215). Er det noen som er ironisk i denne sammenheng så er det Thorkild Hansen selv. Vi skal nå se på en hendelse hvor Thorkild Hansen mener at Kramers medisinske kunnskaper kom til kort:

Dr. Kramer har saaledes maattet opgive at kurere en af emirens heste, der var ramt af sygdom, hvorefter Berggren er traadt til, og med sine erfaringer fra husarregimentet i krigen i Prøjsen er det lykkedes ham at helbrede dyret. Emiren kender ingen grænser for sin begejstring og udtaler, at den danske ekspedition med Kramer og Berggren rummer hele to læger, den ene lige saa

fremragende som den anden, et synspunkt, hvori vi jo desværre er nødsaget til at give ham fuldstændig ret. (Hansen 1962: 217)

Etter min mening fremstilles Kramer i et dårlig lys. Thorkild Hansen omgjør rosen som emiren gir til Kramer og Berggren til å bli et stikk i siden til Kramer.

En sak er å pleie sykdomstilfeller som kan forekomme det være seg i Vesten eller Østen. En allmennpraktiserende kan plastre et sår, spjelke et benbrudd osv. En annen ting er å kunne diagnosere ukjente sykdommer. Thorkild Hansens fremstilling av de sykdommene som rammet deltakerne er med på å belyse den risikoen man utsetter seg for i forbindelse med en slik ekspedisjon. Den belyser også at Kramer mislyktes å identifisere ukjente sykdommer og pleie de syke, blant annet seg selv. Det er nettopp Kramer som merker de første symptomene på kroppen. Von Haven skildrer fra sin dagbok om sykdom blant de reisende. I følge von Haven har Kramer blitt utsatt for en reprimande av Peter Forsskål. Jeg lar von Haven fortelle selv: «Aleniste dagen efter fik D. Kramer en Diarrhee, formodentlig af Ergrelse. Denne Diarrhee ved hielp af nogle smaae Bricocoli eller Blommer, som sattes paa bordet iblant anden Desert, forvandles et par dage sildigere til Blodgang.» (von Haven 2005: 162). Den 29. juni, 1761 skriver han følgende: «Hos Herr L. Niebuhr mærkedes Kiendetegn til Blodgang, som de følgende dage yttrede sig videre. Vi droge ud af Kammeret, og laae i Cajytten om Natten, ligesom Bauernfeind havde forladt Kramer, af frygt for at smittes af en Sygdom, som oftest viser sig smitsom» (von Haven 2005: 163). Den 4. juli 1761 i Smyrna (Izmir) om sykdom blant de reisende: «Om Løverdagen beredte ieg mig, at gaae i Land med Doctor Kramer, forskaal og Bauernfeind. Kramer var nu blevet curert fra Blodsot og vovede sig ud i Luften» (von Haven 2005: 165). Man kan ut i fra det siste sitatet se at Niebuhr ikke er blant de som går i land på Smyrna denne dagen. Thorkild Hansen fremstiller Niebuhrs sykdom på ved å blande sine egne ord med Carsten Niebuhrs betraktninger fra sin reiseskildring:

Kort efter afsejlingen fra Malta rammes Niebuhr af en hæftig dysenteri eller blodgang, som han kalder det. De øvrige ekspeditionsdeltagere, der allerede har set flere medlemmer af «Grønland»s besætning bukke under for sygdomme, begynder at frygte for deres unge astronomus, og selv skriver han nu i sin dagbog at «jeg har mistet ethvert haab om at se Konstantinopel ensige Arabien». (Hansen 1962: 74)

Det er høy temperatur. Thorkild Hansen mener at varmen sjenerer den syke Niebuhr som han mener må trøste seg med at han ennå er blant europeere. Thorkild Hansens fremstilling av den syke Carsten Niebuhr er tråd i med de tankene Carsten Niebuhr har skrevet om dette i sin reiseskildring. Dermed får vi et autentisk bilde av Carsten Niebuhrs tanker omkring sykdommen og hvilke følger

dette har for resten av ekspedisjonen. Vi nærer her Carsten Niebuhrs frykt for å ikke kunne gjennomføre ekspedisjonen på grunn av en livsfarlig sykdom. Samtidig ser vi en frykt for det fremmede ettersom han ikke er frisk i det han er på vei til noe som i utgangspunktet er forlokkende. Han trøster seg med å være blant europeere. Frykten ligger også omkring hva denne sykdommen er for noe. Henrik Schück skrev i 1923 en bok om Forsskål og hans deltakelse i denne ekspedisjonen. Schück forsøkte å stille diagnosen på ekspedisjonens deltakere: «Nu voro deras hårdt anlitade krafter uttömda, och alla insjuknade de livsfarligt, Niebuhr redan den 8 augusti, några dagar senare Baurenfeind och till sist även Cramer. Det kan ej lida något tvivel, att deras samt von Havens och Forsskåls sjukdom varit malaria, [...]» (Schück 1923: 451). Thorkild Hansen er på linje med Schück ingen lege, men godtar Scüek sin diagnose på ekspedisjonsdeltakerne. Thorkild Hansen retter derfor på Niebuhrs antakelser om hva det er som feiler dem og samtidig fremstiller han Kramer som er en lege uten kjennskap til dette ukjente sykdomsfenomenet:

Niebuhr forklarer sine egne regelmæssigt tilbakevendende feberanfald som forkølelse og tilskriver von Havens sykdom en forkert ernæring. I begge tilfælde tager han fejl, og heller ikke dr. Kramer er i stand til at stille den rigtige diagnose. Derfor bliver deres beslutning om at bryde op fra Beit el-Fakih saa skæbnesvanger. Niebuhr er ikke forkølet. Von Haven lider ikke af daarlig mave. De har malaria. (Hansen 1962: 233)

Von Havens sykdom forverres. Von Havens sykdom og hans dødskamp blir et bevis på at denne ekspedisjonen bar på en dødelig risiko. Thorkild Hansen fremstiller denne hendelsen ved å la Carsten Niebuhr med sine egne ord fortelle om von Havens siste timer:

[...] og kl. 8 syntes hans puls at staa helt stille. Men da vi aabnede en aare paa ham, saa han ud til at komme sig lidt. En time senere skrev han sit testamente, og vi havde endnu ikke mistet haabet at se ham rask igen, da han henimod kl. 8 om aftenen begyndte at tale i vildelse om alle mulige sager mellem hinanden, snart paa arabisk, snart paa fransk, italiensk, tysk og dansk. Han faldt derpaa i en dyb søvn eller rettere besvimelse og døde henimod kl. 10. (Hansen 1962: 243)

Dette sitatet forteller oss at de stod overfor et sykdomstilfelle der diagnosen var fremmed for dem. Det ser ut som verken legen Kramer, resten av ekspedisjonen eller representantene for ekspedisjonen hjemme i Europa har svaret på denne sykdomsgåten. I følge reiseskildringene til Niebuhr, Forsskål og von Haven ser det ikke ut som de har spurt lokalbefolkningen til råds om dette. Man kan derfor tenke seg hvordan von Haven har det der han ligger i en fremmed verden blant halvkjente kollegaer. Man må også tenke på hvordan de andre har det der de ser en av sine kollegaer bukke under for noe de ikke vet helt sikkert hva er. Det er ikke utelukket at de tenker seg hvilken videre skjebne de selv har. Carsten Niebuhr er selv på den tiden blitt syk. Hvem vil denne

snikende og ukjente sykdommen ramme i neste omgang? Harbsmeier skrev innledningen til første del av Carsten Niebuhrs reisebeskrivelse som ble utgitt i 2005. Harbsmeier mener at «I den nyere forskning hersker der ingen tvivl om, at det var malaria, der bortrev von Haven og Forsskål og siden også Baurenfeind, Berggren og Cramer i tidsrummet mellom maj 1763 og februar 1764» (Harbsmeier 2005: 17) Carsten Niebuhr mener i Beschreibung, IX-X at hans reiseledsagere døde av andre årsaker enn det man antok hjemme i Europa. Carsten Niebuhr mente at det ikke var smittsomme sykdommer, men han har ikke fasitsvar på hva sykdomstilfellene kom av.

Som en reisegruppe vakte man oppsikt med sin tilstedeværelse. Lokalbefolkningen la fort merke til at de ikke kom fra Orienten. Først da Niebuhr ble alene, ble det enklere for ham å late som om han var en araber. Videre mente han at til tross for at man i de varme landene så på kjøttretter som noe usunt å spise i store mengder, spiste reiseselskapet i Niebuhrs etter mening altfor mye kjøtt. I bunn og grunn mente han at «Vi havde besværlige veje og ofte ulejlighed med indbyggerne, måske dog ofte kun fordi vi ikke kendte tilstrækkeligt til landet og dets indbyggere.» Mer tydelig er det å se i brevet fra Niebuhr til Michaelis den 6. mai, 1773: «Ingen i selskabet er, som nogle bildte sig ind i starten, død af smittsomme sygdomme; de er tværtimod alle døde af deres alt for europæiske livsmåde» (Harbsmeier 2005: 18). Dette er en spennende uttalelse fra Carsten Niebuhr. Han har antakelig rett når han mener at de andre ikke døde av smittsomme sykdommer, hvis det er riktig at de har blitt stukket av mygg med malariaparasitter. Andre ord for malaria er «klimatefeber», «koldfeber». Om de ble stukket av en «febermygg» får vi aldri helt et eksakt svar på.

I det brevet som ble sendt til Bernstorff den 9. juni, forfattet av Forsskål, undertegnet av de samtlige deltakerne forutenom tjeneren Berggren skriver Forsskål følgende om von Havens dødsfall:

Die Veränderung, die in unserer kleinen Gesellschaft durch den Abgang des Hn. Professors von Haven am 25. verwichenen Maji vorgegangen, ist der wichtigste Umstand den an Ew. Excellence wir gegenwärtig von Asthma sehr geplagt. Die Kranckheit mattete ihn mehr und mehr ab, biss er endlich den besagten Tag mit einsem stillen Tode verschied. (Christensen 1918: 156)

Forsskål og de øvrige reisekameratene mener altså at han har mistet livet etter å ha pådratt seg en eller annen form for astma. Thorkild Hansen følger deltakerne til von Havens siste hvilested. Han ble gravlagt på en kristen kirkegård i Mokka. Man kjenner den dag i dag ikke til hvor han ligger begravet. Hans siste hvilested forblir fremmed. Thorkild Hansen fremstiller Forsskål sluttord om von Haven med å fortelle at Forsskål skrev et brev til Linnè om dette: «Et medlem af vort selskab, professor von Haven, døde her den 25 maj og gjorde med sin afgang rejsen usædvanlig lettere for

os andre. Hans sindelag var ret besværligt» (Hansen 1962: 247). I tillegg gjengir Thorkild Hansen den originale setningen fra Forsskål til Linné: «Och gjorde med sin afgang för oss övriga en ogement lättare resa» (Hansen 1962: 247). I sin reisedagbok nevner han ikke von Havens død med et ord. Forsskål døde selv i løpet av reisen. Forsskål sendte et brev til Linné hvor han beskrev et tre som Linné senere tok med i sin *Opobalsamum declaratum* i 1764. «Då Linné mottog detta brev, tillhörde Forsskål ej längre de levandes antal, och Linné skrev då till Wargentin: «I går fick jag bref från de dödas rike af sal. Forsskål» (Schück 1923: 429). Thorkild Hansen skriver om Forsskåls død og vi får vite at møtet med det fremmede gjør man også som død. Carsten Niebuhr fikk noe strev med å få kjøpt et lite stykke fremmed jord for å få begravd sin reisekamerat. Doalen meddeler «[...]at han ifølge landets lov er ene- arving, hver gang der dør en banjan eller en jøde i hans district. Niebuhr ved, at Forsskål har testamenteret alle sine ejendele til Baurenfiend som tak for hans myreflittige aftegninger [...]» (Hansen 1962: 265). Natten etter at Forsskål har blitt gravlagt, plyndres den. Det er ingenting å stjele, men forbryterne lar Forsskål ligge «[...] nøgen oven paa jorden ved siden af den aabnede kiste» (Hansen 1962: 266-267). Thorkild Hansens fremstilling av Carsten Niebuhrs tanker om ekspedisjonens resultater etter at både von Haven og Forsskål er falt fra:

Nu staar Niebuhr alene med det store ansvar uden anden hjælp end Baurenfiend og Kramer, begge ældre end ham selv, men svage og initiativløse, ude af stand til at udtrykke sig paa arabisk. [...] Hvis hele ekspedisjonen gaar til grunde nu, hvad skal der da blive af deres papirer? [...] Hvem skal tage sig af dette materiale og bringe det til København, hvis der ikke bliver nogle overlevende? Og hvad vil man sige hjemme, hvis hele ekspeditionen forsvinder her mellem disse bjerge uden af efterlade sig et eneste resultat? Er det virkelig meningen, at maalet for deres aarelange arbejde og anstrengelser skal være ingenting? Sønnen skriver: «Dette var det eneste tidspunkt paa rejsen, da far gav efter for tungsindet og lod staa til. Han befandt sig til sidst i den tilstand af stump resignation, der ikke sjældent griber europæere i de varme lande, naar de rammes af sygdomme og sorger». (Hansen 1962: 279-280)

Baurenfeind og Berggren døde ombord og ble lempet over bord i Det Indiske hav. Kramer er begravd i en ukjent grav i Bombay i India. De får alle en kristen og europeisk begravelse.

Vitenskap vs. poesi

Poul Behrendt skrev biografien om Thorkild Hansen *Djævelpagten* (1995). Han mener å se at Thorkild Hansen på en indirekte måte, skriver sitt eget liv inn i sine dokumentariske tekster. Jeg vil følge opp denne påstanden for å se i hvilken grad dette forekommer i *Det lykkelige Arabien*. Ettersom det er Carsten Niebuhr som følges tettest ved i *Det lykkelige Arabien*, er det interessant å se på samspillet mellom Carsten Niebuhr og Thorkild Hansen. Dette samspillet er etter min mening

drivkraften i denne boken. Ved siden av å skrive seg inn i boken skriver han også inn personer som ikke har noe med verken historien eller Carsten Niebuhr å gjøre. Et eksempel er da Carsten Niebuhr er alene igjen på reisen. Det er vår, og han pleier sine skadete øyne i mørket ved Shiraz i Persepolis. Thorkild Hansen omtaler byen som et sagnaktig sted. Her oppholdt også Omar Khajjâm seg. Men jeg lurer på hva Omar Khajjam har med Carsten Niebuhr å gjøre? Carsten Niebuhr tenker rett og slett ikke på livets korthet og han skildrer heller ikke bergvinens sødme. Min antagelse er at nå som Carsten Niebuhr er alene på ekspedisjonen så blir sampillet mellom Carsten Niebuhr og Thorkild Hansen sterkere. Thorkild Hansen blir på dette stadiet i fortellingen mer melankolsk og romantisk overfor reisen og sin helt Carsten Niebuhr. Med dette skriver han seg på en måte seg selv og oss lesere inn i et annet univers enn vi har vært del av tidligere. Fortellingen er på vei inn i en avsluttende fase og Thorkild Hansen tar seg tid til å filosofere rundt livet og døden, kjærligheten og vinen:

Vinden rasler i platanernes kroner, nogle regndraaber falder til jorden. Det er blevet foraar igen, men natten i Shiraz er altid mørk, og vinen i Shiraz er bitter i smagen og altid meget dunkel, og netop i saadanne omgivelser sad der engang en mand, som ogsaa var astronom og matematiker, og skrev smaavers om vinen og den mørke nat. (Hansen 1962: 325)

Thorkild Hansen gjengir på side 325 et dikt skrevet av astronomen, matematikeren, filosofen og dikteren Omar Khajjams (ca. 1048-1132)⁹:

Stormslidt hænger rosen nu saa kummerfuld,
og nattergalen trygler: "Rose vær mig huld!"
Sæt dig under roser og tænk en gang, hvor ofte
Muld avled roser, og roser blev til muld.

Men Carsten Niebuhr interesserer sig ikke for digte og nævner heller ikke Omar Khajjams navn. (Hansen 1962: 325)

Thorkild Hansens fremstilling av Carsten Niebuhrs kjennskap til Omar Khajjam reduserer Carsten Niebuhr. Omar Khajjam skrev kvartetter. Omar Khajjam ble oppdaget i Europa rundt Napoleon III's tid. «Men det vestlige publikum var fremdeles uvitende om ham, og hva var det forresten igjen av Khayyam, selv i Orienten? Et navn, et par- tre legender, noen firelinjers vers av usikkert opphav, et uklart ry som astrolog» (Maalouf 1993: 155-156). Edward FitzGerald oversatte i 1859 diktene som utgjør *Rubaiyat*. Det er med andre ord ikke sikkert at hans navn dukket opp hverken i Europa før

⁹ «Omar (c. 1048-1132), mathematician, astronomer and philosopher, is the greatest composer of *rubaiyat* or quatrains. More sceptical than the other of profane and sacred love» (Washington 2000: 251).

Carsten Niebuhr dro eller mens han var på reise. Omar Khajjams navn dukker ikke opp i noen av de kildene som er å finne omkring ekspedisjonen. Dette henspiller på forholdet mellom Carsten Niebuhr og Thorkild Hansen. Carsten Niebuhrs kulturelle bakgrunn reduserer ham til å ikke sitte med den samme kunnskapen som Thorkild Hansen gjør. Det kommer ikke fram hvem som har gjort oversettelsen fra arabisk til dansk. Det står hverken i *Det lykkelige Arabien* eller andre verker som omhandler ekspedisjonen. Det vites at Thøger Larsen har gjort en gjendiktning av Omar Khajjam på bakgrunn av Edward FitzGerald gjendiktning. Omar Khajjams diktsyklus som rommer 105 strofer er blant annet å finne i *Persian Poets* (2000). Diktsyklusen hadde opprinnelig ikke noen tittel, men den er kjent under tittelen «The Ruba'iyat». Her kommer to dikt fra denne diktsyklusen som jeg mener kan være gjenstand for det diktet vi så på overfor.

Strofe 7 lyder sånn:

And David's lips are lock't: but in divine
High pipping Pehlevi, with Wine! Wine! Wine!
'Red Wine! - the Nightingale cries to the Rose
That yellow Cheek of hers to incarnadine.

(Khajjam 2000: 16)

Strofe 100 lyder sånn:

Alas, that Spring should vanish with the Rose!
That Youth's sweet-scented Manuscript should close!
The Nightingale that in the Branches sang,
Ah, whence, and wither flown again, who knows!

(Khajjam 2000: 35)

Ut fra min lesning av disse diktene er det vanskelig å se det annerledes at gjendikteren har fra engelsk til dansk omformet diktene til sine egne ord for å få verselinjene 1, 2 og 4 til å rime. Innhold med temaene vin og roser er inntakt, men ordene klinger noe annerledes i disse gjendiktningene. Mine språkkunnskaper er begrenset til engelsk, tysk og til de skandinaviske skriftspråkene; norsk, dansk og svensk. Jeg kan derfor ikke uttale meg om hvordan disse diktene lyder i sin opprinnelige språkdrakt. Jeg mener at man kan se på Thorkild Hansens fremstilling av Carsten Niebuhr på ekspedisjonen på sammen måte. Thorkild Hansen gjør en oversettelse av bruddstykker av Carsten Niebuhrs reisebeskrivelse fra tysk til dansk. Carsten Niebuhrs tysk stammer fra 1700-tallet er også preget av sine språknormer fra den tiden. Den er også preget av hvordan man skal legge fram en reisebeskrivelse overfor sin oppdragsgiver. I dette tilfellet var det den danske kongen og den danske regjeringen. Thorkild Hansen har omformet dette til den danske

språknorm som han tilhørte på 1960-tallet. Et eksempel: Hans bruk av to a-er for å, som i dag skrives med å. Samtidig er *Det lykkelige Arabien* en gjengivelse av ekspedisjonen til Jemen. Han beskriver Carsten Niebuhrs vitenskapelige bedrifter, samtidig som han trekker inn egne historiske kunnskaper og egne erfaringer fra den arabiske verden. Thorkild Hansen tar senere opp denne tråden når han beskriver Carsten Niebuhrs reise hjem gjennom landskap som har vært gjenstand for erobring gjennom årtusner:

Vinden bortfører deres raab, sandet glemmer ders fodspor. Muld bliver til roser, og roser bliver til muld. En ung pige lader en eftermiddag i forfjamskelse en lerkrukke ryge til jorden, og længe efter, at hun selv er blevet til ler, pensles et sjældent dekoreret randskaar frem, nummereres, fotografæres og lægges frem med en hvid etikette paa en blankpudset glashylde. (Hansen 1962: 332)

Han lar diktet til Khajjam bli en del av Carsten Niebuhrs verden. Samtidig mener jeg å se at Thorkild Hansen skriver seg selv eller en moderne skikkelse inn i boken. Når vi som lesere vet at Thorkild Hansen selv har gjort arkeologiske utgravninger i Midtøsten, er det påtakelig å trekke den konklusjonen at han skriver inn sine egne erfaringer fra den arabiske verden. Som leser av Omar Khajjams dikt vet man at Khajjam skrev om pottemakeren som et bilde på kunstneren. Pottemakeren lagde krukker til å ha blant annet vann og vin i. Kanskje er det disse krukkene Thorkild Hansen skriver inn i *Det lykkelige Arabien*? Fra reisedagboken *Syv Seglsten* kan man hente erfaringer som Thorkild Hansen har tatt med seg inn i *Det lykkelige Arabien*. Thorkild Hansen er som sagt deltaker i en arkeologisk utgravning i Kuwait. Blant de sedvanlige potteskårene gjør de et betydelig funn av et redskap som har ligget begravd i sanden i tusner av år. Thorkild Hansen setter seg ned med en kollega og de filosoferer over hvem denne personen var som hadde eid denne gjenstanden. Det er da Thorkild Hansen proklamerer et dikt som en del av denne samtalen:

- Hvorfor vi kom hertil, vi aldrig tyder,
- Hva 'be'har?
- Hvorfor vi kom hertil, vi aldrig tyder,
og ej hvorfra. I blinde bølgen flyder.
Vi drager bort som vinden gennem ørknen,
hvorhen, - det véd vi ej. En lov vi lyder.

Du smiler og siger, at du aldrig har begrepet noget af det, man kalder moderne poesi. Du er videnskabsmand.[...] (Hansen 1969: 115).

Det er da Thorkild Hansen kan opplyse sin sidemann at det ikke handler om et moderne dikt, men et dikt fra det 11. århundre skrevet av vitenskapsmannen, astronomen Ghijâs-ud-dîn Abdûl-Fath Omar ibn Ibrâhîm el- Khajjâmî. I likhet med Carsten Niebuhr er ikke Thorkild Hansens kamerat

bevandret innenfor lyrikken, han er rett og slett en vitenskapsmann. For Thorkild Hansen fortøner det seg annerledes. Thorkild Hansen er både vitenskapsmann, forfatter og historikeren eller sagt med Friederich Schlegel: «Den omvendte profet». Det lange og kronglete navnet forenkles i *Det lykkelige Arabien* til Omar Khajjam. Det er et spektakulært virkemiddel Thorkild Hansen tar i bruk. Møtet med Khajjam blir eksotisk og fremmed. Thorkild Hansen ser på Orienten med sine poetiske briller. Carsten Niebuhr er et barn av realismen og fokuserer på det rent vitenskapelige. Dermed blir Thorkild Hansens bilde av Orienten, slik Edward Said mente at europeere så på Orienten. Orienten blir et sted for sangen om det primitive livet i sanden, diktet om vinen og kvinnene.

Orienten ligger bak ham som en kvinne

«Under aarene i orienten har vi med jævne mellemrum set Niebuhr omgivet af en flok unge piger, der altid fik et venligt ord paa vejen i de dagbogsnotater, han nedskrev om aftenen» (Hansen 1962: 363) Carsten Niebuhrs møter med de forskjellige kvinnene blir på mange måter et møte mellom Thorkild Hansen og kvinnene. Carsten Niebuhrs møter med kvinnene blir en gjentakelse hos Thorkild Hansen på det tematiske plan. Dette blir et Orientalistisk gjennomgangstema i *Det lykkelige Arabien*. Thorkild Hansen ser på Orienten og de tilslørte kvinnene som en og samme sak. Orienten skjuler et vell av seksualitet og Thorkild Hansens begjær etter dette kommet til syne gjennom Carsten Niebuhrs møte med Orienten. Her følger et eksempel hvor Thorkild Hansen oppsummerer Carsten Niebuhrs mange møter i et lite inkarnasjonsbilde:

I Persepolis genser Carsten Niebuhr ogsaa de unge piger, der med mellemrum dukker op paa hans lange rejse, som om de ledsager ham usynligt fra sted til sted og kun nu og da giver sig til kende snart som nogle slavinder paa et tyrkisk fartøj, snart som en flok danserinder i Kairos gader. Denne gang har de antaget skikkelser af nogle unge bondepiger fra egnen omkring Merdast.
(Hansen 1962: 318)

Disse unge bondepikene har fått nyss om at Carsten Niebuhr er en lærd europeer. Pikene oppsøker Niebuhr og spør ham og han kan skrive noen skriftstreker ned på små sedler som de kan legge i deres amuletter i beskyttelse mot sykdom og barnløshet. Dette møtet mellom en europeer og Orientalere, blir et møte mellom Europa og Orienten i Thorkild Hansens fremstilling av dette møtet. Dette møtet er nemlig ikke fremstilt i Carsten Niebuhrs fremstilling av reisen. Thorkild Hansen har rett og slett diktet det hele opp. Han har diktet inn et møte hvor en vitenskapsmann fra Europa kan skrive noe fra deres egen fortid, som de i Thorkild Hansen øyne ikke kan forstå. Dette blir et møte mellom vitende europeer og den uvitende Orientaler. Kanskje han ville skrive inn noe lignende han selv hadde opplevd. Thorkild Hansen hadde selv vært i den arabiske verden i sin ungdom. Dette er

hentet fra dagboksnotatene hans fra Tanger, den 28. oktober, 1951:

Da færgen lagde fra borde, så jeg en tilsløret kvinde stå inde på molen, nøjagtig mage til dem vi havde set i Oran og oaserne og Marrakech og Fes, som om det var den samme, der nu var mødt op for at sige farvel. Hun tog sløret ned fra øjnene og bed i det for at holde det fast, mens hun så vedholdende på mig. Det var hendes farvel. I denne by, hvor der er omsat så mange millioner, fik jeg i det mindste vekslet et blik. (Hansen 1990: 203)

Vi ser ut fra Thorkild Hansens egne dagboksnotater at han har møtt blikket til en tilsløret kvinne i det han forlater Tanger og den arabiske verden. Thorkild Hansen skildrer Carsten Niebuhrs farvel med Orienten: «Orienten ligger bag ham som en kvinne, han har levet sammen med en aarække og nu vil gense en sidste gang, før han for alvor tager avsked» (Hansen 1962: 347).

Reise i rom, reise i tid

Spørsmålet om hvem som er forfatteren og hvem som er fortelleren i *Det lykkelige Arabien* beror på hva slags litteratur *Det lykkelige Arabien* er. Jeg skal følgende gjøre et forsøk på å sjangerbestemme *Det lykkelige Arabien*. På den måten vil adskillelsen eller koblingen mellom forfatter og forteller stå i et klarere lys. Det står ingenting om hva slags litterærer sjanger *Det lykkelige Arabien* tilhører. Først og fremst vil jeg kalle den for en hybrid. Etter min mening kan *Det lykkelige Arabien* være en «vanlig» roman, biografisk roman, historisk roman, historisk reiseroman, dokumentarroman.

Jeg mener at man kan se på hva slags litteratur *Det lykkelige Arabien* er i forhold til den fremmede tiden. Hva gjør møtet mellom Thorkild Hansens samtid og ekspedisjonens samtid med fremstillingen av denne fremmede tiden? Mitt møte med *Det lykkelige Arabien* som ble skrevet i 1962, blir et møte med en fremmed tid i dobbelt forstand. Først ble det et møte med den fjerne tiden 1700-tallet som ugjør bokens kjerne. For det andre ble det et møte med den tidsepoken som denne romanen ble skrevet i.

Michael Juul Holm skriver i sin artikkel «Det lykkelige flow», om det fremmede i *Det lykkelige Arabien*: «Når jeg sier, at Hansen bedriver litteratur på fremmedheten, gjelder det i første omgang de fremmede omgivelser, [...] Afstanden i tid, der verken er mindre eksotisk eller mindre virkningsfull, er en annen side af samme sag» (Holm, 1993, s.62-63). Michael Juul Holm skrev om fremmedheten i Thorkild Hansens *Det lykkelige Arabien*. Han mener at fremmedheten i *Det lykkelige Arabien* foregår på to plan. På ene side omhandler den de fremmede omgivelsene som ekspedisjonen beveger seg i. På den annen side handler den om avstanden i tid mellom da

ekspedisjonen fant sted og da den ble skrevet om i Thorkild Hansens bok. Holm velger å legge tidsaspektet til side og konsentrerer seg om reisen som skjer på det fysiske plan. Jeg velger derimot å se på begge aspektene ettersom man som leser av *Det lykkelige Arabien* reiser i både tid og rom.

Det lykkelige Arabien handler om en ekspedisjon, men er *Det lykkelige Arabien* reiselitteratur? I teoridelen så jeg på reiselitteraturens vesen. Der trakk jeg frem at reiselitteraturen kan sees på som en sjanger, men at den også kan sees på som et eget felt. Reiselitteraturen som felt er åpen for mange muligheter. Thorkild Hansen har ikke reist selv, men han har rekonstruert en reise. På bakgrunn av kilder som omhandler denne reisen har han skrevet *Det lykkelige Arabien*. Reisen han skriver om fant sted to hundre år før han skrev boken. *Det lykkelige Arabien* beskriver en historisk begivenhet, dermed har den trekk som kjennetegner en historisk roman. Anne Birgitte Rønning peker på den historiske romanen som en hybrid form. Det er i likhet med det som kjennetegner reiselitteraturen. Det som også kjennetegner både den historiske romanen og reiselitteratur, er deres vage skille mellom fiksjon og fakta. Blanding mellom en historisk roman og en reiseskildring som baserer seg på en historisk reise, kan etter min mening sees på som en historisk reiseroman. Jeg mener at man kan se på *Det lykkelige Arabien* som en historisk reiseroman. I en historisk reiseroman blir reiseskildringen en reise i tid og rom.

Den historiske romanen ligger tett opp til dokumentarromanen. *Det lykkelige Arabien* oppfylder de samme kravene som den gjør i forbindelse med den historiske romanen. I likhet med den historiske romanen er skillet mellom fiksjon og fakta vagt i dokumentarroman. Derfor kan man se på *Det lykkelige Arabien* som en dokumentarroman.

Thorkild Hansen benytter seg av brev og dagbøker for å fremstille personene i *Det lykkelige Arabien*. Dens romanfigurer er levende modeller. Ut i fra dette kravet, oppfylder han de kravene som stilles for at det skal være en biografi. Dermed kan *Det lykkelige Arabien* kalles for en biografi om hver enkelt ekspedisjonsmedlem. Ettersom den kan kalles for en roman, så er *Det lykkelige Arabien* også en biografisk roman.

Det er vanskelig å skille forfatteren og fortelleren i forbindelse med Thorkild Hansen og *Det lykkelige Arabien*. Det dokumentariske aspektet bidrar til at det strenge narrasjonsbegrepet løses noe opp. Fiksjonen blir frigjort i og med at *Det lykkelige Arabien* beveger seg inn i en historisk og biografisk kontekst. Jeg mener derfor at det er hevet over all tvil hvem som er fortelleren i denne historiske romanen, den historiske reiseromanen, dokumentarromanen og den biografiske romanen,

nemlig forfatteren Thorkild Hansen.

Avslutning

Dette prosjektets hensikt var å analysere det fremmede i *Det lykkelige Arabien*. Hvordan fremstiller Thorkild Hansen det fremmede i *Det lykkelige Arabien*? Hva gjør det fremmede med leseren av *Det lykkelige Arabien*?

Det fremmede i *Det lykkelige Arabien* ligger på flere nivå - Tematisk, tidsmessig og kulturelt. Det har kommet fram i min analyse. Det fremmede har mange navn. Det fremmede har mange ansikter. For leseren kan sammenblanding av fakta og fiksjon virke forvirrende. Hva har hendt og hva er diktning. Thorkild Hansen tar leseren med på en reise i tid – til 1700-tallet og gir med det et møte med en fremmed tid. Leseren får også et møte et fremmed rom – Orienten.

Min erfaring med prosjektet er at det er veldig mye man kan ta tak i omkring dette temaet. Det har vært mye stoff og sette seg inn i, blant annet fordi jeg har valgt å finlese flere av de verkene som Thorkild Hansen har hatt som kilder for å skrive *Det lykkelige Arabien*. Deriblant har nytugivelsene av reiseskildringene til Niebuhr og von Haven vært med på å sette romanen i et nytt lys. Von Haven sin bok står i den særstilling at vi som leser *Det lykkelige Arabien* i dag, har muligheten til å kjenne til en viktig stemme fra ekspedisjonen. Som nevnt i prosjektet kjente ikke Thorkild Hansen til denne reiseskildringen.

Jeg mente å se Thorkild Hansen selv som en del av *Det lykkelige Arabien*. Dette fordi han selv hadde erfaring fra reiser i den arabiske verden. Det at han følger så tett opp til Niebuhrs reisebeskrivelser, og det har av og til gjort at det er vanskelig å skille hvem som møtte det fremmede i *Det lykkelige Arabien*. Men som jeg konkluderte med, så er Thorkild Hansen fortellerstemmen i *Det lykkelige Arabien*. Thorkild Hansens fortolkninger av det historiske materialet, samt hans frie diktning, gjør dette til en dokumentarisk-, biografisk-, historisk-, reiseroman.

Det har vært spennende å bli med på Thorkild Hansens litterære reise i ekspedisjonens fotspor. Ekspedisjonen er en viktig del av Skandinavias historie. Ekspedisjonen brakte med seg viktig, forskningsmessige funn. Samtidig er det et paradoks at historien har vært så fjern for oss. Derfor er man takknemlig for at Thorkild Hansen har trukket fram denne glemte historien.

Thorkild Hansens fremstillingen av ekspedisjonen kan virke noe tynn, mener faghistorikere. Nyere forskning har påvist at det ikke er alt Thorkild Hansen fremstiller som er riktig. Men hva er riktig når man skriver en roman? Den kritikken fagfolk har rettet mot Thorkild Hansens historiske fortelling, glemmer romanaspektet. Thorkild Hansen har med sin dikteriske frihet gjort denne ekspedisjonen til spennende og underholdene lesning. Man må ikke glemme at *Det lykkelige Arabien* i bunn og grunn er en roman.

Et så stort tema og et så stort felt, fortjener å bli belyst på mange slags vis. Jeg har sett på Thorkild Hansens fremstilling av møtet med det fremmede, men hva med å gå dypere ned og ta et komparativt studie hvor man ser ekspedisjonsdeltagernes reisebeskrivelser opp mot *Det lykkelige Arabien*. Jeg har med noen notater fra reiseskildringene forsøkt å sammenligne noen passasjer og sitater. Jeg har forsøkt å finne de som ligner og de som ikke er å finne i det opprinnelige skriftene. Her gjenstår det mye arbeid som kunne vært spennende å gjøre.

I mitt forsøk på å sette *Det lykkelige Arabien* inn i en sjanger, så jeg hvor marginalt forskning omkring reiselitteratur er i de skandinaviske landene. Det meste som har blitt skrevet om reiselitteratur er om reiseskildringer fra europeiske stormakters ekspedisjoner. Jeg etterlyser mer forskning på dette området i Skandinavia. Her har Anka Ryall, Arne Melberg og Elisabeth Oxfeldt gjort et grundig stykke arbeid som kan sees på som opptakten til noe som kan bli et større forskningsfelt.

Dette har vært min tolkning av *Det lykkelige Arabien*. Min måte å tyde fotspor i het sand.

Bibliografi

Andersen, Frits. 2002. «Felix Arabia. Carsten Niebuhr og den arabiske reise 1761-67». *Vinduet*. Red. Janike Kampeveld Larsen, Trond Haugen, Steffen R. M. Sørum. Nr. 1-2. Gyldendal. Oslo.

Bassnet, Susan. 2002. «Travel writing and gender». *The Cambridge Companion To Travel Writing*. Red. Hulme, Peter og Tim Youngs. Cambridge University Press. Cambridge.

Baurenfeind, Georg Wilhelm. 2000. «Brev 24.12.1761». *Den Arabiske Rejse 1761 – 1767. En dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv*. (Red. Stig T. Rasmussen). Rosinante. København.

Behrendt, Poul. 1995. *Djævelpagten - En historie om Thorkild Hansen.I-II*. Gyldendal. København.

Benjamin, Walter. 1991. «Fortelleren». [1936]. Oversatt til norsk av Torodd Karlsen. I *Kunstverket i reproduksjonsalderen*. Red. Torodd Karlsen. Oslo. s. 179-201.

Bridges, Roy. 2002. «Exploration and travel outside Europe (1720- 1914)». *The Cambridge Companion To Travel Writing*. (Red. Hulme, Peter og Tim Youngs). Cambridge University Press. Cambridge.

Budtz, Lasse i B.T, 2. november 1962.

<http://www.danishliterature.info/2d9000c/Action/010/fid/100/lang/dk>

[Sist lest 26.10.2007]

Chatwin, Bruce. 1998. *Drømmespor*. [Songlines 1987]. Norsk oversettelse av Kari og Kjell Risvik. Gyldendal. Oslo.

Christensen, Carl. 1918. *Naturforskeren Pehr Forsskål – Hans reise til Ægypten og Arabien 1761-1763 og hans botaniske arbejder og samlinger. Med 40 hidtil utrykte breve og dokumenter og et portræt*. H. Hagerups Forlag. København.

Clausen, Claus. 1992. «Status midtvejs». *Landkending - En bog om Thorkild Hansen*. (Red. Iben Holk og Lars P. Rømhild). Odense Universitetsforlag. Odense.

Cuddon, J. A., 1992. *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. [1991]. Tredje utgave. Penguin Books. Middlesex.

Forsskål, Petrus. 1950. *Resa till lycklige Arabien – Petrus Forsskåls dagbok 1761-1763*. Med anmärkningar utgiven av Svenska Linné-Sällskapet. Uppsala.

Fremmedord blå ordbok. 1998. Trettende utgave. Kunnskapsforlaget. Oslo.

Hansen, Anne Haslund. 2005. «Introduktion». *Min Sundheds Forliis - Frederik Christian von Havens Rejsejournal fra Den Arabiske Rejse 1760-1763*. Utgitt og kommenteret av Anne Haslund Hansen og Stig T. Rasmussen. Forlaget Vandkunsten. København.

Hansen, Thorkild. 1962. *Det lykkelige Arabien – En dansk ekspedition 1761-67*. Gyldendal. København.

Hansen, Thorkild. 1968. *Det lykkelige Arabia – En dansk ekspedisjon 1761-67*. [Det lykkelige Arabien – En dansk ekspedition 1761-67 1962]. Norsk oversettelse av Odd Hølaas. Den norske Bokklubben. Oslo.

Hansen, Thorkild. 1969. *Rejsedagbøger, Samlet og revideret udgave af Pausesignaler* [1959]. *Syv Seglsten* [1960]. *En Kvinde ved en Flod* [1961]. Med illustrasjoner av Birte Lund. Gyldendal. København.

Hansen, Thorkild. 1976. *Det lykkelige Arabia- En dansk ekspedisjon 1761-67*. [Det lykkelige Arabien – En dansk ekspeditio 1761-67 1962] Norsk oversettelse av Odd Hølaas. Gyldendals Lanterne-bøker. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.

Hansen, Thorkild. 1982. *Søforhør – Nærbillede af Thorkild Hansen*. Lindhardt og Ringhof. København.

Hansen, Thorkild. 1990. *Et atelier i Paris – 2. Dagbog 1947-52*. Gyldendal. København.

Hansen, Thorkild. 2001. *Genklang – Rejser og portrætter 1959-89*. Utgitt av Gitte Jæger og Lars Peter Rømhild. Gyldendal. København.

Harbsmeier, Michael. 2003. «Innledning». *Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande*. Bind 1. [Reisebeschreibung nach Arabien und andern umligenden Ländern 1774]. Dansk oversettelse av Hans Christian Fink. Forlaget Vandkunsten. København.

von Haven, Frederik Christian. 2005. *Min Sundheds Forliis - Frederik Christian von Havens Rejsejournal fra Den Arabiske Rejse 1760-1763*. Utgitt og kommenteret av Anne Haslund Hansen og Stig T. Rasmussen. Forlaget Vandkunsten. København.

Iben Holk og Lars P. Rømhild. 1992. *Landkending - En bog om Thorkild Hansen*. Odense Universitetsforlag. Odense.

Holm, Mikael Juul. 1992. «Det lykkelige flow, om : Det lykkelige Arabien». *Landkending - En bog om Thorkild Hansen*. (Red. Iben Holk og Lars P. Rømhild). Odense Universitetsforlag. Odense.

Hulme, Peter og Tim Youngs. 2002. *The Cambridge Companion To Travel Writing*. Cambridge University Press. Cambridge.

Jalving, Mikael. 1994. *Mellem Linierne – Thorkild Hansen som Historiefortæller*. Odense Universitetsforlag. Odense.

Kapuściński, Ryszard. 2006. *På resa med Herodotos*. [Podróże z Herodotem 2004]. Svensk oversettelse av Anders Bodegård. Albert Bonniers Förlag. Stockholm.

Khayyam, Omar. 2000. «The Ruba'iyat». *Persian Poets*. Gjendiktet til engelsk av Edward Fitzgerald. Everyman's Library Pocket Poets. Selected and edited by Peter Washington. Published by Alfred A. Knopf. New York-London-Toronto.

Kirketorp-Møller, Hertha. 1979-80. «Arsenik og gamle håndskrifter. En dansk forskningsekspeditions ophold i Ægypten 1761-62 på grundlag af F.C. von Havens efterladte

papirer». *Fund og Forskning*. nr. XXIV. København. (s. 119-40).

Kunnskapsforlagets blå språk- og ordtjeneste på nett: Søkeord: Presens og historisk presens.
<http://www.ordnett.no/ordbok.html> [Siste besøkt:]

Lothe, Jakob, Christian Refsum, Unni Solberg. 1999. *Litteraturvitenskapelig leksikon*. [1997]. Kunnskapsforlaget. Oslo.

Maalouf, Amin. 1993. *Samarkand*. [Samarcande 1988]. Norsk oversettelse av Bente Christensen. Pax Forlag. Oslo.

Martinson, Harry. 1932. *Resor utan mål. Kap farväl!*. Bonnier. Stockholm.

Melberg, Arne. 2005. *Å reise og skrive - Et essay om moderne reiselitteratur*. [Resa och skriva. En guide till den moderna reselitteraturen 2005]. Norsk oversettelse av Trond Haugen. Spartacus Forlag. Oslo.

Melman, Billie. 2002. «The Middle East/ Arabia: 'the cradle of Islam'». *The Cambridge Companion To Travel Writing*. Red. Hulme, Peter og Tim Youngs. Cambridge University Press. Cambridge.

Michaelis, Johann David. 2000. «Den kgl. Instruks af 15.12.1760». [«Fragen an eine Gesellschaft Gelehrter Männer, die auf Befehl Ihro Majestät des Königes von Dännemark nach Arabien reisen» 1760]. *Den Arabiske Rejse 1761 – 1767. En dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv*. [1990]. Dansk oversettelse av Stig T. Rasmussen. Red. Stig T. Rasmussen. Rosinante. København.

Moe-Repstad, Nils Chr. 2007. «Europeisk». *I de brente restene av alt du lovet meg*. Kolon Forlag. Oslo.

Niebuhr, Barthold Georg. 2004. *Carsten Niebuhrs liv*. [Carsten Niebuhrs Leben 1817]. Dansk oversettelse av Anette Petersen. Tilrettelagt av Mette og Eric Mourier. Forlaget Vandkunsten. København.

Niebuhr, Carsten. 2003. *Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande*. Bind 1. [Reisebeschreibung nach Arabien und andern umligenden Ländern 1774]. Dansk oversettelse av Hans Christian Fink. Forlaget Vandkunsten. København.

Niebuhr, Carsten. 2004. *Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande*. Bind 2. [Reisebeschreibung nach Arabien und andern umligenden Ländern 1778]. Dansk oversettelse av Hans Christian Fink. Forlaget Vandkunsten. København.

Norland, Heidi. 1998. *Bastardens forsøk på å finne seg selv: idé-historiske refleksjoner over biografi- og dokumentar-genren, eksemplifisert med Thorkild Hansens Processen mod Hamsun*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo.

Pratt, Mary Louise. 2003. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. [1992]. Routledge. Taylor & Francis Group. London.

Rasmussen, Stig. T., 2000a. «Inledning». *Den Arabiske Rejse 1761 – 1767. En dansk ekspedition set*

i videnskapshistorisk perspektiv. Red. Stig T. Rasmussen. Rosinante. København.

Rasmussen, Stig. T., 2000b. *Den Arabiske Rejse 1761 – 1767. En dansk ekspedition set i videnskapshistorisk perspektiv*. Red. Stig T. Rasmussen. Rosinante. København.

Rubiés, Joan Pau. 2002. «Travel writing and ethnography». *The Cambridge Companion To Travel Writing*. Red. Hulme, Peter og Tim Youngs. Cambridge University Press. Cambridge.

Ryall, Anka. 2004. *Odyssevs i skjørt – Kvinners erobring av reiselitteraturen*. Pax Forlag. Oslo.

Rømer, Ludewig Ferdinand. 1997. *Tilforladelig Efterretning om Kysten Guinea - En dansk-norsk slavehandlers egen fargerike beretning – med et forord til forsvar for slavehandelen av Bergens biskop Erik Pontoppidan*. [Tilforladerlig Efterretning om Kysten Guinea 1760 København]. En forkortet og redigert utgave. Frifant Forlag. Nesodden.

Rønning, Anne Birgitte. 1996. *Historiens diskurser – historiske romaner mellom fiksjon og historieskriving*. Universitetsforlaget. Oslo.

Said, Edward. 2001. *Orientalismen – Vestlige oppfatninger av Orienten*. [Orientalism. Western Conceptions of the Orient 1978]. Norsk oversettelse av Anne Aabakken. Innledende essay av Berit Thorbjørnsrud. De Norske Bokklubbene AS. Oslo.

Schück, Henrik. 1923. *Från Linnés tid – Petter Forsskål*. P. A. Norstedt & Söners Förlag. Stockholm.

Sherman, William H. 2002. «Stirrings and searchings (1500-1720)». *The Cambridge Companion To Travel Writing*. (Red. Hulme, Peter og Tim Youngs). Cambridge University Press. Cambridge.

Stecher-Hansen, Marianne. 1997. *History Revisited. Fact and Fiction in Thorkild Hansen's Documentary Works*. Camden House. Columbia.

Sörlin, Sverker / Otto Fagerstedt. 2004. *Linné och hans apostlar*. Bokförlaget Natur och Kultur. Stockholm.

Uggla, Arvid Hj., 1950. «Inledning». *Resa till lycklige Arabien – Petrus Forsskåls dagbok 1761-1763*. Med anmärkningar utgiven av Svenska Linné-Sällskapet. Uppsala.

Washington, Peter. 2000. «Biographies of poets». *Persian Poets*. Everyman's Library Pocket Poets. Selected and edited by Peter Washington. Published by Alfred A. Knopf. New York-London-Toronto.

Wolf, Torben. 2000. «Peter Forsskåls levnedsløb». *Den Arabiske Rejse 1761 – 1767. En dansk ekspedition set i videnskapshistorisk perspektiv*. [1990]. (Red. Stig T. Rasmussen). Rosinante. København.

Wolf, Torben. 2000. «De zoologiske resultater af Den Arabiske Rejse». *Den Arabiske Rejse 1761 – 1767. En dansk ekspedition set i videnskapshistorisk perspektiv*. [1990]. (Red. Stig T. Rasmussen). Rosinante. København.

